

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ, ФАН ВА
ИННОВАЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ**

**БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ
ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ
МИНТАҚАВИЙ МАРКАЗИ**

Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси

Ўқув модули бўйича

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Мазкур ўқув услубий мажмуа Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги буйруғи билан тасдиқланган олий таълим муассаларининг мактабгача таълим, бошланғич таълим, филология ва психология таълим йўналишларини битирган мутахассислар **дефектология(логопедия)** касбий қайта тайёрлаш 5 ойлик курсининг Намунавий ўқув режа ва дастурига мувофиқ ишлаб чиқилган.

Ўқув услубий мажмуа Бухоро давлат университети Кенгашининг 2023 йил “28” декабрдаги 5–сонли йиғилиш қарори билан тасдиқланган.

Tuzuvchi: - Бухоро вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази “Тилларни ўқитиш методикаси кафедраси ўқитувчиси **Л.Ш.Бозорова**

Taqrizchi: Бухоро давлат университети “Ўзбек тилшунослиги” кафедраси профессори **Д.Йўлдошева**

Ушбу ўқув-услубий мажмуа Бухоро давлат университети Кенгашининг 2023 йил “28” декабрдаги 5–сонли йиғилишида маъқулланган ва нашрга тавсия этилган.

М У Н Д А Р И Ж А

I. Ишчи дастур.....	5
II. Модулни ўқитишда фойдаланиладиган интерфаол таълим методлари.....	17
III. Назарий машғулот материаллари.....	29
IV. Амалий машғулотлар материаллари.....	115
V. Кейслар банки.....	153
VI. Мустақил таълим мавзулари.....	155
VII. Глосарий.....	157
VIII. Адабиётлар рўйхати.....	159

ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

XXII аср бошларида кечаётган глобал ижтимоий-иқтисодий ва геосиёсий жараёнлар, дунёнинг ғоявий-мафкуравий қиёфасини ўзгартириб, янгича тафаккур ва дунёқарашни шакллантиришни тақозо этмоқда. Бугунги кунда таълим-тарбия тизимининг бош мақсади ҳам бевосита ижтимоий-гуманитар фанларни пухта биладиган, ҳуқуқий саводхонлиги юқори бўлган, жаҳон майдонида ўз билими орқали рақобатлаша оладиган, ўзининг фуқаролик позициясига эга бўлган, Ватани ҳамда миллатига нисбатан меҳр-муҳаббат туйғуларини намоён эта олиш ҳислатларини мактабгача таълим тарбиячиларида шакллантиришга йўналтирилган.

Мактабгача таълим тизими узлуксиз таълимнинг бирламчи, энг асосий бўғинидир. Мутахассисларнинг илмий хулосаларига кўра, инсон ўз умри давомида оладиган барча ахборот ва маълумотнинг 70 фоизини 5 ёшгача бўлган даврда олади. Шу боис болаларнинг соғлом ва билимли, етук кадрлар бўлиб вояга етишида мактабгача таълим тарбияси жуда - муҳим ўрин тутади.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёев бу тизимга алоҳида эътибор қаратмоқда. Шу масалага доир бир неча йиғилиш ўтказилди, тарихий қарорлар қабул қилинмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раҳбарлигида 2017 йил 16 август куни бўлиб ўтган йиғилишда мактабгача таълим тизимини таркибий жиҳатдан тубдан ислоҳ қилиш, мазкур муассасаларга болаларни тўла қамраб олиш бўйича муҳим вазифалар қўйилган эди. Бу борадаги таҳлиллар натижасида қисқа вақтда учта йирик ҳужжат — Ўзбекистон Республикаси Президентининг 9 сентябрдаги “Мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3261-сонли Қарори, 30 сентябрдаги “Мактабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5198-сонли Фармони ҳамда “Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлиги - фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-3305-сонли Қарори имзоланган.

Мазкур соҳани такомиллаштириш мақсадида қабул қилинган дастурда мактабгача таълим соҳаси узлуксиз таълим тизимининг бирламчи бўғини сифатида, бу жараёнда мактабгача таълим муассасаларининг болалар ҳуқуқий саводхонлигини шакллантиришдаги ўрни ҳамда, республикада таълим-тарбия тизими ва баркамол авлодни тарбиялаш давлат сиёсатининг асосий устувор йўналиши эканлиги таъкидланган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 29 декабрдаги “2017-2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2707-сонли Қарорда белгиланган вазифаларни амалга ошириш жараёнида

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, бола ҳуқуқларига оид меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида таълим соҳасида бир қатор ислоҳотлар амалга оширилмоқда.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Модулнинг мақсади: мактабгача ёшдаги болаларда оғзаки нутқни ривожлантириш тамойиллари, унга қўйилган талаблар, усуллари, шакллари, нутқни ривожлантириш муаммолари, баркамол авлод тарбиясида нутқни тўғри шакллантириш йўллари ва иш самарадорлиги.

Замонавий педагогик технология. Таълим-тарбия жараёнини илмий асосда ташкил этиш, ва унинг тамойиллари, қонуниятлари. Мактабгача ёшда бўлган болаларда оғзаки нутқни ривожлантириш ишига тайёрлашдан иборатдир.

Модулининг вазифалари:

-мактабгача ёшдаги болаларда турли ёш босқичларидаги нутқ ривожини кўра олиш ва тушуниш қобилиятини шакллантириш;

-бола нутқигатаъсир кўрсатишнинг энг самарали йўлини тўғри танлаш ва боланинг нафақат ёшини, балки унинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўзаро биргаликда ҳаракат қилиш ҳамда олинган натижани таҳлил қилиш;

-болалар нутқининг турли жиҳатларини ривожлантириш, аниқ услублари ва усуллари ҳақидаги билимлар ўзлаштирилишини ҳамда уларнинг дидактик нутқ мулоқотлари пайтида қўллай олинишини таъминлаш;

-услубий адабиётларни танқидий таҳлил қилган ҳолда мактабгача ёшда бўлган бола нутқига таъсир кўрсатишнинг ўзига хос усуллари ва услубларини яратишга интилишни рағбатлантириш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникма, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

Тингловчи:

болаларда нутқни ривожлантириш методикасининг назарий асосларини; болаларни она тилига ўргатишнинг психолингвистик, лингводидактик асосларини *билиши керак*;

- ҳозирги она тилини (ўзбек, рус тили ва бошқа тиллар), болаларда илк ёшда ва мактабгача ёшда нутқни ривожлантиришнинг ўзига хос

хусусиятларини, она тилини ўқитишнинг психолингвистик, лингводидактик асосларини билиш асосида уларни амалиётда қўллаш методикасини ўзлаштириш **кўникмаларига эга бўлиши керак**;

- ўқиш ва нутқнинг мантиқий ва хис-хаяжонли-образли ифодасини ўзлаштиришлари; бадий асарни таҳлил қилиш ва уни ижро эта олишни билиш; болаларда нутқ фаолиятини йўлга қойиш **малакаларига эга бўлиши керак**.

- республикада мактабгача таълим тизими ва баркамол авлодни тарбиялаш масаласи давлат сиёсатининг асосий устувор йўналишига ўз муносабатини билдира олиш;

- Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларида мактабгача таълим тизимига тааллуқли нормаларидан таълим-тарбия жараёнида фойдалана олиш;

- давлатимиз раҳбарининг мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган маърузаларида таълим тизимини модернизациялаш билан боғлиқ вазифаларни амалиётга татбиқ этиш **малакаларига эга бўлиши лозим**.

- мактабгача таълимнинг болалар ҳуқуқий саводхонлигини ошириш жараёнида фаол иштирок этиш;

- таълим-тарбия жараёнларига миллий манфаат нуқтаи назаридан норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида хулосалар чиқара олиш **компетенцияларига эга бўлиши лозим**.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

Мактабгача таълим тизимини ривожлантиришнинг концептуал асослари модули назарий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Назарий машғулотларда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари, қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардаги мактабгача таълим соҳасида ҳуқуқий таълим ва тарбия бериш фаолиятини тубдан яхшилашга қаратилган ислоҳотларнинг мазмун-моҳиятини сингдиришдан иборат.

Машғулотларда техник воситалардан, катта ва кичик гуруҳларда ишлаш, экспресс-сўровлар, “Ҳар ким ҳар кимга ўргатади”, “SWOT-таҳлил” ёки “ФСМУ” методлари билан ишлаш ва бошқа интерактив таълим усулларида фойдаланиш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа блоклар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Модул мазмуни ўқув режадаги **Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси**” модули билан узвий боғланган ҳолда тарбиячиларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини оширишга хизмат қилади

Модулнинг услубий жиҳатдан узвий кетма-кетлиги

Мазкур модул “Илғор таълим-тарбия технологиялари ва педагогик маҳорат”, “Таълим жараёнларида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш” ва “Мутахассислик фанлари” блокларидан аввал ўрганилади. Унда кейин ўрганиладиган блокларнинг мазмун йўналишларни ва ғоявий жиҳатларини мактабгача таълимга татбиқ этиш имкониятларни очиб беради.

Модулнинг таълимдаги ўрни

Тингловчиларга Ўзбекистон Республикасининг Конституция ва қонунларида мактабгача таълим соҳасида ҳуқуқий таълим-тарбияни амалга оширишдек долзарб муаммолар ва тизим фаолиятини тубдан яхшилашга қаратилган ислоҳотларнинг сиёсий ҳамда ҳуқуқий асосларини ўргатиш билан бирга уларни амалда қўллаш кўникмаларини шакллантириш орқали таълим самарадорлигини таъминлашдан иборат.

Модуль бўйича соатлар тақсимооти

1.2. НУТҚ ЎСТИРИШ НАЗАРИЯСИ ВА МЕТОДИКАСИ

№	Фан мавзулари	Жами ўқув юкламаси	Жумладан			Мустақил таълим
			назарий	амалий	кўчма машғулот	
1.	Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси фанининг мақсад ва вазифалари	4	2	2		
2.	Мактабгача тарбия муассасасида нутқини ривожлантиришга доир ишлар тизими	6	2	4		
3.	Турли ёш босқичларида нутқини оёстиришнинг вазифалари	6	2	4		
4.	Мактабгача катта ёшдаги болалар нутқини оёстиришнинг вазифалари, методлари ва воситалари.	6	2	4		

5.	Равон нутқни ривожлантириш вазифалари.		8	2	4		2
6.	Боланинг ижтимоий ва шахс сифатида шаклланишида диалогик ва монологик нутқнинг аҳамияти.		6	2	4		
7.	Товушларнинг тўғри талаффузи юзасидан олиб бориладиган ишлар мазмуни		8	2	4		2
8.	Болаларни тўғри талаффузга ўргатиш асосий вазифалари.		6	2	4		
9.	Болалар луғатини бойитишда таълимий ўйинлар		6	2	4		
10.	Мактабгача таълим муассасасида нутқни ривожлантириш методикаси.		8	2	4		2
11.	Мактабгача ёшдаги болаларнинг теvarак-атрофни билишда нутқни ривожлантириш технолигияси.		6	2	2		2
Жами:			70	22	40		8

1-мавзу: Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси фанининг мақсад ва вазифалари

«Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси» фаннинг бошқа фанлар билан узвий боғлиқлиги. Болани ҳар томонлама ривожлантириш унинг инсоният тажрибаси, билимлари, қобилияти ва маданиятининг сақловчиси бўлган катталар билан мулоқоти туфайли инсониятнинг кўп асрлик тажрибасини ўзлаштириш асосидагина амалга оширилади. Бу тажрибани фақат инсоний мулоқотнинг энг муҳим воситаси - тил орқалигина бериш мумкин.

Тил – ҳаётимизнинг ажралмас қисми бўлиб, биз унга ўз-ўзидан бўлиши шарт бўлган нарса сифатида қараймиз. Тилнинг ўзи нима, биз унда қандай сўзлаямиз, биз қандай қилиб сўзлашни ўрганишимиз ҳақида эса унчалик кўп ўйлаб ҳам ўтирмаймиз.

2-мавзу: Мактабгача тарбия муассасасида нутқни ривожлантиришга доир ишлар тизими

Мактабгача ёшдаги болалар нутқни ривожлантириш қонуниятлари. Маълумки, боланинг нутқи тил қонуниятларига тўғри амал қилиш, катталар нутқини идрок этиш ва ўзининг ижодий фаоллиги натижасида ривожланади.

Шундай қилиб, тил ва нутқ мактабгача катта ёшдаги боланинг психологик ривожланиши ҳамда даставвал хотираси, фикрлаши, идрок этиши, ҳиссиёти ва эҳтиросини таъминлайдиган иккита муҳим воситадир.

Биринчи қонуният: Она тилидаги нутқни идрок этиш қобилияти бола нутқ органлари

Болаларнинг нутқини ўзлаштиришда тиниш белгиларини қўллаш меъёрини, эслаб қолиш қобилиятини шакллантириш муҳим ўрин тутди. Меъёрланган нутқда она тили унсурларини анъанавий қўллашда инсон ҳаётининг асосан мактабгача катта ёшдаги даври самарали бўлиши она тили методикаси илмида аллақачон ўз исботини топган.

3-мавзу: Турли ёш босқичларида нутқини оёштиришнинг вазифалари

Кичик ёшдаги болалар нутқини ўстириш вазифалари. Уч-беш ёшли болаларда катталарнинг меҳрига, уларнинг тушунишига ва у билан мулоқот қилишига эҳтиёж сақланиб қолади. Катталарга нисбатан ишончга асосланган мулоқот ва унинг эмотсионал аҳволини (қувонч, завқ-шавқ, қайғу, хотиржамлик, жаҳлдорлик ва ҳ.к.) ҳис қилишга, кайфият ўзгарганлиги сабабларини тушунишга қодирлик ривожланади. Катталар билан мулоқотнинг янги шакли – қизиқарли мавзуларда мулоқот қилиш вужудга келади ва ривожланади. У дастлаб катталар билан биргаликдаги билиш фаолиятига (масалан, ўйин, предметлар ва ўйинчоқлар билан тажриба ўтказиш, қоғоздан ва табиий материалдан нарсаси ясаш ва бошқ.) қўшилиб кетган, сўнгра, бола ҳаётининг бешинчи йили охирига келиб муайян вазият билан боғлиқ бўлмаган билиш мавзуларидаги «назарий» мулоқот кўринишига эга бўлади.

Болаларнинг катта ёшли одам билан мулоқотга бўлган эҳтиёжининг қондирилмаслиги улар ўртасида эмотсионал жиҳатдан бегоналашувга олиб келади. У турли кўринишда намоён бўлади: баъзи болалар индамас, хуркак, арзимаган нарсага ҳам йиғлаб юборувчи бўлиб қоладилар; бошқалари эса – негативизм, тажовузни намоён қилишади.

4-мавзу: Мактабгача катта ёшдаги болалар нутқини ўстиришнинг вазифалари, методлари ва воситалари

Мактабгача ёшдаги бола нутқининг грамматик тизимини шакллантириш. Бола тилининг грамматик тизимини ўз вақтида шакллантириш – уни ўлақонли нутқий ва умумий психологик ривожлантиришнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Тилнинг грамматик тизимини бола предметли ҳаракатларни ўзлаштириш билан узвий боғлиқликда билишни ривожлантириш асосида эгаллайди. Мактабгача ёшдаги бола нутқининг грамматик тизимини шакллантириш морфология (сўзларни родлар, сонлар, келишикларга қараб ўзгартириш), сўз ҳосил қилиш (махсус воситалар ёрдамида бир сўз негизида

бошқа сўзни ҳосил қилиш), синтаксис (оддий ва қўшма гапларни тузиш) устидаги ишларни ўз ичига олади.

Болаларнинг грамматик ривожланиши бошқаришни педагог энг аввало ҳам боланинг ўзи билан (диалог шаклида), ҳам бошқа болалар билан биргаликдаги мулоқот фаолияти воситасида амалга ошириши лозим.

5-мавзу. Равон нутқини ривожлантириш

Равон нутқ тушунчаси ва уни ривожлантириш вазифалари. Равон нутқ – бу кишиларнинг мулоқотини ва ўзаро бир-бирларини тушунишларини таъминловчи мазмунан кенг ёйилган фикрдир. Равон нутқни фикрлар дунёсидан ажратиб бўлмайди: равон нутқ бу фикрлар равонлигидир, унда боланинг мантиқий фикрлаш, ўзи қабул қилаётганларини мулоҳаза қилиш ва уларни тўғри ифодалаш қобилияти акс этади. Равон нутқни шакллантириш, унинг вазифасини ўзгартириш мураккаблашиб бораётган бола фаолияти оқибати бўлиб, у боланинг атрофдагилар билан мулоқотга киришиш шароити, мулоқот шаклига боғлиқ бўлади. Мактабгача ёшда у мулоқот ва таълим жараёнида шаклланади. Равон нутқнинг шаклланиши илк ёшдан бошлаб аста-секин рўй беради. Болалар ҳаётининг дастлабки етти йилида атрофдаги кишилар билан мулоқот воситаси сифатида нутқнинг пайдо бўлиши ва уни ривожлантириш жараёнига алоҳида эътибор қаратиш зарур. Ҳар бир киши ҳаётида равон нутқ муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у учта асосий вазифани бажаради: индивидуаллараро, ички индивидуал ва умуминсоний.

6-мавзу. Боланинг ижтимоий ва шахс сифатида шаклланишида диалогик ва монологик нутқнинг аҳамияти.

Мактабгача ёшдаги бола нутқнинг грамматик тўғрилигини ўстириш. Диалогни ривожлантириш нафақат шунчаки нутқнинг муайян композитсион шаклини ўзлаштириш, балки боланинг ижтимоий ва шахс жихатдан шаклланишининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Диалогик диалог нафақат алоқа (интеллектуал мазмун) ва ўз манфаатларига йўналишни, балки шерикнинг нуқтаи-назарини, унинг қизиқишлари, истаклари, кайфиятини ҳисобга олишни ҳам кўзда тутади. Болалар бундай тажрибани кооператив тусдаги фаолият (биргаликда яшаш, чизиш, жамоа ўйинларини ўйнаш) натижасида тўплайдилар. Тенгдошлари билан диалог қилишда бола нутқи мазмундорликка (диалог вазиятидан қатъий назар) далолатдир.

Мактабгача ёшдаги катта болаларнинг диалогик негизида нутқнинг янги шакли - монолог туғилади ва шаклланади. У боланинг ўз фикрлари, ҳис-туйғулари, атроф-муҳит ҳақидаги билимларини ўртоқлашиш истаги

оқибатида вужудга келади. Бунда нутқ қисқа ҳикоя шаклига эга бўлади. Ҳикояда, албатта, болани лол қолдирган ва уни ҳаяжонга солган бирон-бир қизиқ ҳодиса (табиат қўйнидаги қизиқарли учрашув, укасининг кулгили ҳаракатлари ва ҳ.к.) акс этади. Мактабгача ёшдаги болалар таниш эртақларни, мултифильмлар мазмунини айтиб беришни, ўқиганларини сўзлаб беришни хуш кўрадилар.

7-мавзу . Товушларнинг тўғри талаффузи юзасидан олиб бориладиган ишлар мазмуни

Болаларни тўғри талаффузга ўргатишнинг мазмуни ва моҳияти. Тарбиячи у ёки бу товуш таркибида турли нутқ органлари: лаблар, тишлар ва тил иштирок этаётганини коърсатади ҳамда тушунтириб беради. Болаларнинг товушларни ифода этишда нутқ органлари ҳолатини коъриб олишлари уларнинг тоъғри талаффузни оъзлаштириб олишларида ёрдам беради. Бу борадаги иш тажрибаси шуни коърсатмоқдаки, ушбу йоъналишдаги машқлар ижобий натижаларга олиб келади. Амалиётда бу методик усуллар коъпинча биргаликда қоълланилади ва улар доимо бир-бирини тоълдирадилар.

«И» қаттиқ товушининг тоъғри талаффузини шакллантириш. Тарбиячи товуш артикулятсиясини намоёиш этади ва болаларга тилнинг талаффуз чоғидаги ҳолатини коъришни таклиф қилади. Соънгра у товушни бир неча бор талаффуз қилади, кейин эса болалар уни такрорлайдилар. Агар болалар соъзлардаги товушни тоъғри талаффуз эта олсалар, янги гапларга ва тоърт қаторли кичик-кичик шеърларни ёд олишга оътиш мумкин. Равон нутқни ривожлантириш асосида турли алоқа воситаларидан (сўзлар, гаплар, матн қисмлари ўртасида) фойдаланиш, турли тоифадаги матнлар - тасвирлаш, баён қилиш, мулоҳаза юритиш тузилмаси ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш кобилиятини ўргатиш ётади.

8-мавзу. Болаларни тўғри талаффузга ўргатиш асосий вазифалари.

Нутқнинг товуш маданияти тушунчаси. Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг нутқини ривожлантириш алоҳида аҳамиятга эга. Инсон ўз фикрларини ифодалаш ва бошқаларнинг фикрларини тушуниш учун она тилидан фойдаланади. Нутқни эгаллаш болага бевосита ва билвосита (ҳикоя, бадий асар, тарбиячининг тушунтириш ва бошқалар) йўл билан борлиқ ҳақида билимлар ҳосил қилишга имкон беради. Мактабгача таълим муассасасида луғат бойлигини ошириш, сўзнинг грамматик тузилишини шакллантириш, боғланишли нутқни ривожлантириш вазифалари ҳал этилади.

Мактабгача катта ёшдаги болалар нутқини ривожлантиришда эришилган асосий натижалар тенгдошлар билан мулоқот асосий ўрин эгаллайдиган мулоқот соҳасидаги чуқур ўзгаришлар билан боғлиқ. Бола катта ёшдаги одамдан кўра ўз тенгдошини афзал кўра бошлайди. Бирга ўйнаётган ўртоғига қаратилган нутқ катталар билан бўлган нутқдагига нисбатан мазмунлироқ бўлиб боради. Шерик билан диалог мувофиқлаштирилган предметли ва нутқий ҳаракатлар тусига эга бўлади. Бола энди қўшнисининг эътиборини ўзига жалб қилишни билади, унинг ўзи ўртоқларининг ишлари ва фикрлари билан қизиқади.

9-мавзу. Болалар луғатини бойитишда таълимий ўйинлар

Мактабгача таълим муассасаларида таълимий ўйинлар ва уларнинг аҳамияти. Таълимий ўйинлар таълимий ўйин сифатида болаларнинг ёш хусусиятларига мос келадиган ўйинлар сирасига киради. Дидактик ўйинларнинг муҳим белгиси ундаги қоидаларнинг мавжудлигидир. Ўйинда ўйин мақсади, ўйин қоидалари, ўйин ҳаракатлари ўртасида узвий алоқа мавжуд. Ўйин мақсади ўйин ҳаракатларининг табиатини белгилайди. Ўйин қоидаси эса, ўйин ҳаракатларини, вазифасини ҳал этишга ва ўйиндаги ҳаракатларни амалга оширишга ёрдам беради.

Таълимий ўйинлар орқали болаларга янги билимлар, тушунчалар бериб борилади. Бу ўйинларда боланинг ҳар томонлама ривожланиши, билим жараёни, сенсор маданияти, нутқ фаолияти, ақлий қобилиятлари такомиллашади. Ўйин қоидасига риоя қилиш, унга амал қилиш ўйин мазмунини бойитади.

Таълимий ўйинларда табиий нарс ва буюмлардан кенг фойдаланилади. Боланинг кун тартибида таълимий ўйин учун вақт ва жой ажратилиши керак. Бундай ўйинлар машғулот жараёнида ва ўйиндан ташқари вақтларда гуруҳ ёки якка-якка ўтказилади. Бунда ўйин мазмуни ва натижаси пухта аниқланади. Таълимий ўйинларда қуйидаги қоидаларга амал қилиниши керак.

10-мавзу. Мактабгача таълим муассасасида нутқни ривожлантириш методикаси

Нутқий ва фонематик эшитишни ривожлантириш. Болаларнинг она тилида авлоддан-авлодга ўтиб келаётган халқ маънавий бойликларини қанчалик мерос қилиб олишлари, тарбияланувчиларнинг келгусида ўз даврининг илмий ютуқларини ўзлаштири олишлари, уларнинг инсониятнинг илғор шеърий ва эстетик идеалларига содиқлиги, яъни мустақил

Ўзбекистонда демократик жамиятнинг тўлақонли қурувчилари бўла олишлари тарбиячига боғлиқдир.

Таълимнинг фонетика соҳасидаги вазифалари. Қулоқни товушларга ва янги тилдаги сўзларга ўргатиш, товуш қурилишининг асосий қонуниятларини фарқлаш зарурлиги; тўғри адабий талаффуз қоидаларини ўзлаштириш, тилнинг товуш қурилиши асосий қоидалари, яъни ундошларнинг қаттиқлиги - юмшоқлиги, жарангли ва жарангсизлигига қараб, бир-бирига қарама-қарши қўйишни ўзлаштириб олиш асосида шева билан гапиришнинг олдини олиш мактабгача таълим муассасаларида болалар нутқини ўстиришнинг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Тўғри адабий талаффузни машқ қилишни нутқни ўзлаштиришнинг кейинги босқичларида ҳам давом эттириш даркор.

11-мавзу. Мактабгача ёшдаги болаларнинг теварак-атрофни билишида нутқни ривожлантириш технологияси

Юқоридаги мавзуларнинг ҳар бири болаларнинг теварак-атроф ҳақидаги билимларини бойитиш билан бирга, боғланишли нутқни ҳам ривожлантиришга хизмат қилади. Масалан, 1-сентябр мустақиллик куни умумхалқ байрами сифатида нишонланар экан, аввал гуруҳдаги эрталиклар, соънг болаларнинг ота-оналари билан Тошкентдаги мустақиллик майдонига, шаҳардаги миллий боққа саёҳат уюштириш натижасида уларнинг луғатида мустақиллик байрами, мустақиллик майдони, миллий боғ, Алишер Навоий хайкали, Ўзбекистоннинг биринчи Президенти – И.А.Каримов, Ўзбекистон Герби, Ўзбекистон байроғи, Ўзбекистон мадҳияси, Тошкент – Ўзбекистон пойтахти, метрополитен каби тушунча ва бирикмалар билан бойиганлигининг гувоҳи бўлдик. Болаларнинг соъз захираси бевосита коърган-кузатганлари асосида орта боради деган хулосага келдик. Масалан, Тошкент шаҳри боъйлаб саёҳат натижасида болаларнинг луғат бойлигига бирданига бир неча мавзу боъйича соъзлар, бирикмалар қўшилади. Масалан, Амир Темур майдони, Амир Темур хайкали.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАЗМУНИ

Фанга оид ўрганилган материаллар асосида “Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси – инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг кафолати” мавзусида мустақил иш бажарилади. У асосида малака ишининг кириш қисми тайёрланади.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маъруза машғул�лар (маълумотларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);
- давра суҳбатлари (таълим соҳасидаги ислохотлар бўйича таклиф бериш, идрок қилиш ва мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (мактабгача таълим тизимида ҳуқуқий таълим-тарбияни амалга оширишнинг асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

№	Баҳолаш турлари	Максимал балл	Баллар
1	“Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси – ҳуқуқ ва эркинликларининг кафолати” мавзусида мустақил иш (малака иши мавзуси мисолида)	3	3 балл

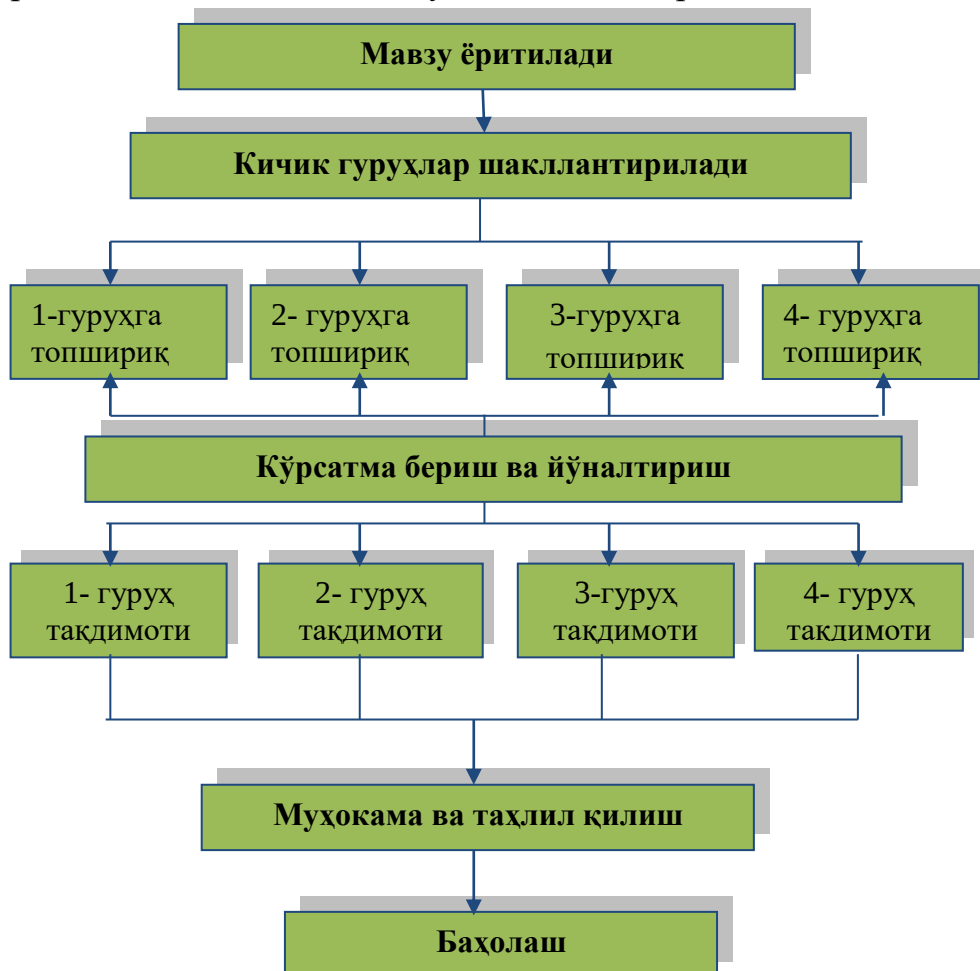
МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методи

Таълим олувчиларни фаоллаштириш мақсадида уларни кичик гуруҳларга ажратган ҳолда ўқув материалини ўрганиш ёки берилган топшириқни бажаришга қаратилган дарсдаги ижодий иш.

Ушбу метод қўлланилганда таълим олувчи кичик гуруҳларда ишлаб, дарсда фаол иштирок этиш ҳуқуқига, бошловчи ролида бўлишга, бир-биридан ўрганишга ва турли нуқтаи-назарларни кадрлаш имконига эга бўлади.

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методи қўлланилганда таълим берувчи бошқа интерфаол методларга қараганда вақтни тежаш имкониятига эга бўлади. Чунки таълим берувчи бир вақтнинг ўзида барча таълим олувчиларни мавзуга жалб эта олади ва баҳолай олади. Қуйида “Кичик гуруҳларда ишлаш” методининг тузилмаси келтирилган.

Кичик гуруҳларда ишлаш методининг тузилмаси

Кичик гуруҳларда ишлаш методининг босқичлари қуйидагилардан иборат:

1. Фаолият йўналиши аниқланади. Мавзу бўйича бир-бирига боғлиқ бўлган масалалар белгиланади.
2. Кичик гуруҳлар белгиланади. Таълим олувчилар гуруҳларга 3-6 кишидан бўлинишлари мумкин.
3. Кичик гуруҳлар топшириқни бажаришга киришадилар.
4. Таълим берувчи томонидан аниқ кўрсатмалар берилади ва йўналтириб турилади.
5. Кичик гуруҳлар тақдимот қиладилар.
6. Бажарилган топшириқлар муҳокама ва таҳлил қилинади.
7. Кичик гуруҳлар баҳоланади.

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методининг афзалиги:

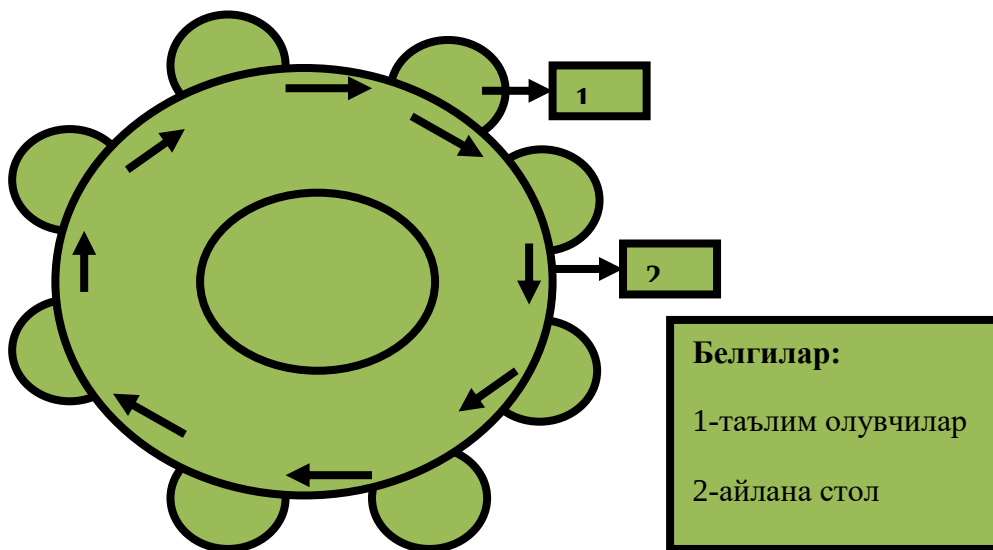
- ўқитиш мазмунининг яхши ўзлаштиришга олиб келади;
- мулоқотга киришиш кўникмасининг такомиллашишига олиб келади;
- вақтни тежаш имконияти мавжуд;
- барча таълим олувчилар жалб этилади;
- ўз-ўзини ва гуруҳлараро баҳолаш имконияти мавжуд бўлади.

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методининг камчиликлари:

- баъзи кичик гуруҳларда кучсиз таълим олувчилар бўлганлиги сабабли кучли таълим олувчиларнинг ҳам паст баҳо олиш эҳтимоли бор;
- барча таълим олувчиларни назорат қилиш имконияти паст бўлади;
- гуруҳлараро ўзаро салбий рақобатлар пайдо бўлиб қолиши мумкин;
- гуруҳ ичида ўзаро низо пайдо бўлиши мумкин.

“Давра суҳбати” методи

Айлана стол атрофида берилган муаммо ёки саволлар юзасидан таълим олувчилар томонидан ўз фикр-мулоҳазаларини билдириш орқали олиб бориладиган ўқитиш методидир.

“Давра суҳбати” методи қўлланилганда стол-стулларни доира шаклида жойлаштириш керак. Бу ҳар бир таълим олувчининг бир-бири билан “кўз алоқаси”ни ўрнатиб туришига ёрдам беради. Давра суҳбатининг оғзаки ва ёзма шакллари мавжуддир. Оғзаки давра суҳбатида таълим берувчи мавзунини бошлаб беради ва таълим олувчилардан ушбу савол бўйича ўз фикр-мулоҳазаларини билдиришларини сўрайди ва айлана бўйлаб ҳар бир таълим олувчи ўз фикр-мулоҳазаларини оғзаки баён этадилар. Сўзлаётган таълим олувчини барча диққат билан тинглайди, агар муҳокама қилиш лозим бўлса, барча фикр-мулоҳазалар тингланиб бўлингандан сўнг муҳокама қилинади. Бу эса таълим олувчиларнинг мустақил фикрлашига ва нутқ маданиятининг ривожланишига ёрдам беради. Қуйида “Давра суҳбати” методининг тузилмаси келтирилган

Давра столининг тузилмаси

Ёзма давра суҳбатида ҳам стол-стуллар айлана шаклида жойлаштирилиб, ҳар бир таълим олувчига конверт қоғози берилади. Ҳар бир таълим олувчи конверт устига маълум бир мавзу бўйича ўз саволини беради ва “Жавоб варақаси”нинг бирига ўз жавобини ёзиб, конверт ичига солиб қўяди. Шундан сўнг конвертнинг соат йўналиши бўйича ёнидаги таълим олувчига узатади. Конвертнинг олган таълим олувчи ўз жавобини “Жавоблар варақаси”нинг бирига ёзиб, конверт ичига солиб қўяди ва ёнидаги таълим олувчига узатади. Барча конвертлар айлана бўйлаб ҳаракатланади. Якуний қисмда барча конвертлар йиғиб олиниб, таҳлил қилинади.

“Давра суҳбати” методининг босқичлари қуйидагилардан иборат:

1. Машғулоти мавзуси эълон қилинади.
2. Таълим берувчи таълим олувчиларни машғулоти ўтказиш тартиби билан таништиради.
3. Ҳар бир таълим олувчига биттадан конверт ва жавоблар ёзиш учун гуруҳда неча таълим олувчи бўлса, шунчадан “Жавоблар варақалари”ни тарқатилиб, ҳар бир жавобни ёзиш учун ажратилган вақт белгилаб қўйилади.

Таълим олувчи конвертга ва “Жавоблар варақалари”га ўз исми-шарифини ёзади.

4. Таълим олувчи конверт устига мавзу бўйича ўз саволини ёзади ва “Жавоблар варақаси”га ўз жавобини ёзиб, конверт ичига солиб қўяди.

5. Конвертга савол ёзган таълим олувчи конвертни соат йўналиши бўйича ёнидаги таълим олувчига узатади.

6. Конвертни олган таълим олувчи конверт устидаги саволга “Жавоблар варақалари”дан бирига жавоб ёзади ва конверт ичига солиб қўяди ҳамда ёнидаги таълим олувчига узатади.

7. Конверт давра столи бўйлаб айланиб, яна савол ёзган таълим олувчининг ўзига қайтиб келади. Савол ёзган таълим олувчи конвертдаги “Жавоблар варақалари”ни баҳолайди.

8. Барча конвертлар йиғиб олинади ва таҳлил қилинади.

Ушбу метод орқали таълим олувчилар берилган мавзу бўйича ўзларининг билимларини қисқа ва аниқ ифода эта оладилар. Бундан ташқари ушбу метод орқали таълим олувчиларни муайян мавзу бўйича баҳолаш имконияти яратилади. Бунда таълим олувчилар ўзлари берган саволларига гуруҳдаги бошқа таълим олувчилар берган жавобларини баҳолашлари ва таълим берувчи ҳам таълим олувчиларни объектив баҳолаши мумкин.

“Баҳс-мунозара” методи.

Бирор мавзу бўйича таълим олувчилар билан ўзаро баҳс, фикр алмашинув тарзида ўтказиладиган ўқитиш методидир.

Ҳар қандай мавзу ва муаммолар мавжуд билимлар ва тажрибалар асосида муҳокама қилиниши назарда тутилган ҳолда ушбу метод қўлланилади. Баҳс-мунозарани бошқариб бориш вазифасини таълим олувчиларнинг бирига топшириши ёки таълим берувчининг ўзи олиб бориши мумкин. Баҳс-мунозарани эркин ҳолатда олиб бориш ва ҳар бир таълим олувчини мунозарага жалб этишга ҳаракат қилиш лозим. Ушбу метод олиб борилаётганда таълим олувчилар орасида пайдо бўладиган низоларни дарҳол бартараф этишга ҳаракат қилиш керак.

“Баҳс-мунозара” методини ўтказишда қуйидаги қоидаларга амал қилиш керак:

- ✓ барча таълим олувчилар иштирок этиши учун имконият яратиш;
- ✓ “ўнг қўл” қоидаси (қўлини кўтариб, руҳсат олгандан сўнг сўзлаш)га риоя қилиш;
- ✓ фикр-ғояларни тинглаш маданияти;
- ✓ билдирилган фикр-ғояларнинг такрорланмаслиги;
- ✓ бир-бирларига ўзаро ҳурмат.

Қуйида “Баҳс-мунозара” методини ўтказиш тузилмаси берилган.

Баҳс-мунозара” методининг тузилмаси

“Баҳс-мунозара” методининг босқичлари қуйидагилардан иборат:

1. Таълим берувчи мунозара мавзусини танлайди ва шунга доир саволлар ишлаб чиқади.
2. Таълим берувчи таълим олувчиларга муаммо бўйича савол беради ва уларни мунозарага таклиф этади.
3. Таълим берувчи берилган саволга билдирилган жавобларни, яъни турли ғоя ва фикрларни ёзиб боради ёки бу вазифани бажариш учун таълим олувчилардан бирини котиб этиб тайинлайди. Бу босқичда таълим берувчи таълим олувчиларга ўз фикрларини эркин билдиришларига шароит яратиб беради.

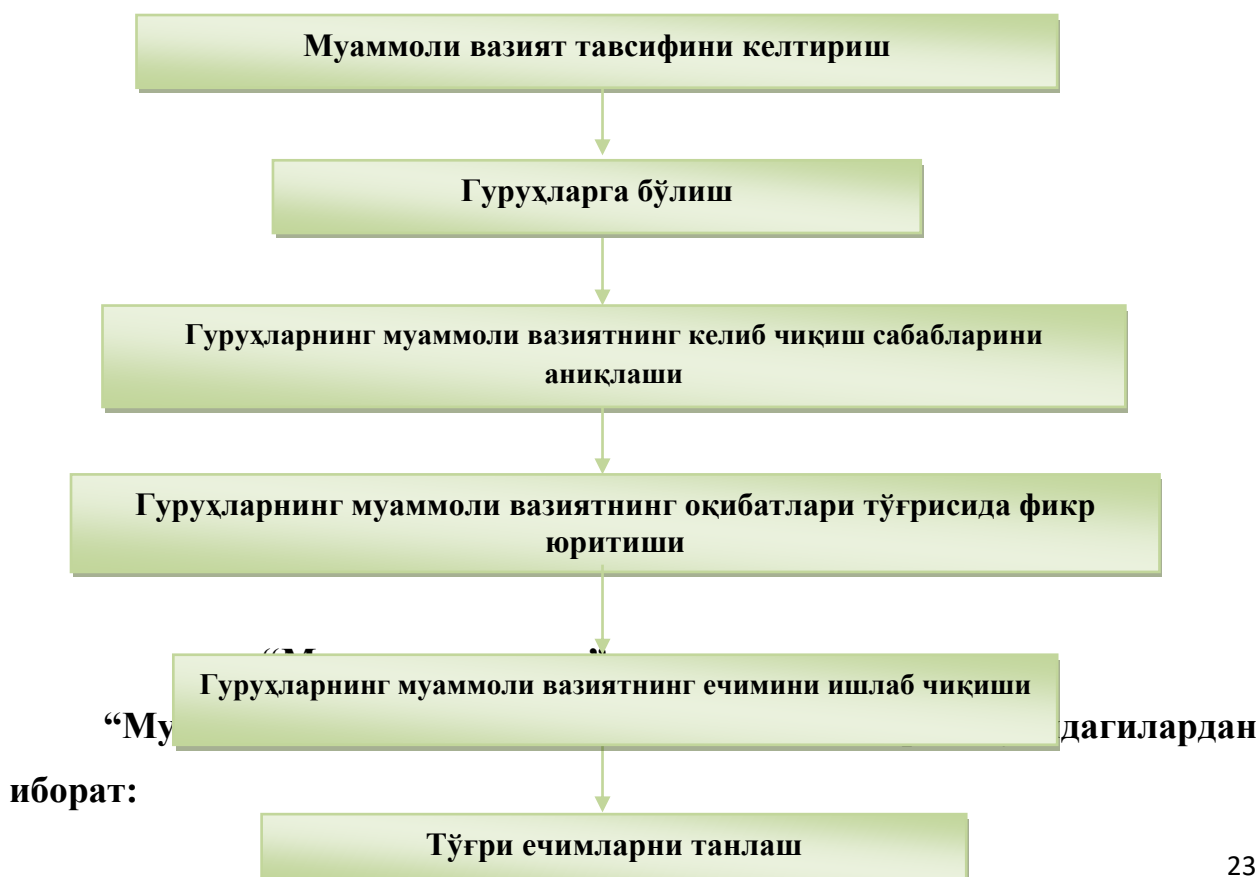
4. Таълим берувчи таълим олувчилар билан биргаликда билдирилган фикр ва ғояларни гуруҳларга ажратади, умумлаштиради ва таҳлил қилади.

5. Таҳлил натижасида қўйилган муаммонинг энг мақбул ечими танланад

Муаммоли вазият” методи.

Таълим олувчиларда муаммоли вазиятларнинг сабаб ва оқибатларини таҳлил қилиш ҳамда уларнинг ечимини топиш бўйича кўникмаларини шакллантиришга қаратилган методдир.

“Муаммоли вазият” методи учун танланган муаммонинг мураккаблиги таълим олувчиларнинг билим даражаларига мос келиши керак. Улар қўйилган муаммонинг ечимини топишга қодир бўлишлари керак, акс ҳолда ечимни топа олмагач, таълим олувчиларнинг қизиқишлари сўнишига, ўзларига бўлган ишончларининг йўқолишига олиб келади. «Муаммоли вазият» методи қўлланилганда таълим олувчилар мустақил фикр юритишни, муаммонинг сабаб ва оқибатларини таҳлил қилишни, унинг ечимини топишни ўрганадилар. Қуйида “Муаммоли вазият” методининг тузилмаси келтирилган.

1. Таълим берувчи мавзу бўйича муаммоли вазиятни танлайди, мақсад ва вазифаларни аниқлайди. Таълим берувчи таълим олувчиларга муаммони баён қилади.

2. Таълим берувчи таълим олувчиларни топшириқнинг мақсад, вазифалари ва шартлари билан таништиради.

3. Таълим берувчи таълим олувчиларни кичик гуруҳларга ажратади.

4. Кичик гуруҳлар берилган муаммоли вазиятни ўрганадилар. Муаммонинг келиб чиқиш сабабларини аниқлайдилар ва ҳар бир гуруҳ тақдимот қилади. Барча тақдимотдан сўнг бир хил фикрлар жамланади.

5. Бу босқичда берилган вақт мобайнида муаммонинг оқибатлари тўғрисида фикр-мулоҳазаларини тақдимот қиладилар. Тақдимотдан сўнг бир хил фикрлар жамланади.

6. Муаммони ечишнинг турли имкониятларини муҳокама қиладилар, уларни таҳлил қиладилар. Муаммоли вазиятни ечиш йўллари ишлаб чиқадиладар.

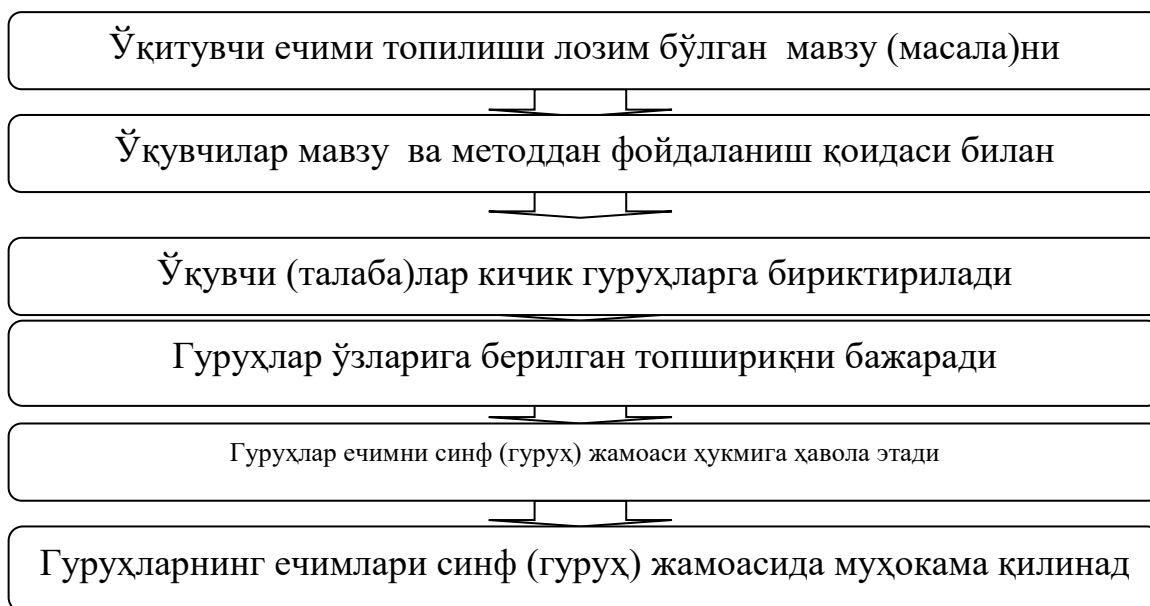
7. Кичик гуруҳлар муаммоли вазиятнинг ечими бўйича тақдимот қиладилар ва ўз вариантларини таклиф этадилар.

8. Барча тақдимотдан сўнг бир хил ечимлар жамланади. Гуруҳ таълим берувчи билан биргаликда муаммоли вазиятни ечиш йўлларининг энг мақбул вариантларини танлаб олади.

“Концептуал жадвал” методи

Концептуал жадвал методи - турли ғояларни, қарашларни ўзаро таққослаш ва уларни турли тоифалар бўйича таққослаган ҳолда баҳо беришга қаратилган органиайзер ҳисобланади. Метод ўқувчиларни ўрганилаётган мавзу (масала ёки муаммо)ни икки ёки ундан ортиқ жиҳатлари бўйича таққослашга ўргатади. Ундан фойдаланишда ўқувчиларнинг мавзу юзасидан мантиқий фикрлаш, маълумотларни тизимли баён қилиш қобилиятлари ривожлантирилади.

Машғулотлар чоғида методдан фойдаланиш қуйидаги тартибда кечади:

Тингловчилар эътиборига қуйидаги намунани тавсия этиш мумкин:

Ўрганилаётган мавзу моҳиятини ёритувчи жиҳатлар	Мухим белгилар, тавсифлар		
	1-белги (тавсиф)	2-белги (тавсиф)	3-белги (тавсиф)
1-жиҳат			
2-жиҳат			
...			

“Т – схема” методи

Ўқитувчи: Янги мавзуни баён қилади ва ўқувчиларга икки қарама-қарши жиҳат ҳақида бошланғич маълумотларни беради;

- топшириқни яқка тартибда бажаришларини сўрайди ва 10 дақиқа вақт ажратади;

- вақт тугагач ўқувчилардан изоҳларсиз ўз фикр – мулоҳазаларини ўқиб эшиттиришларини айтади;

- Барча хулосалар тинглангач, умумлаштирилади ва якуний хулоса шакллантирилади.

Тингловчи: - мавзуни диққат билан тинглайди;

- ўзи учун зарур бўлган маълумотларни дафтарига қайд қилиб боради;

- берилган схема асосида тушунчага нисбатан ўзининг мустақил фикрини билдиради;

- якуний хулосаси билан ўтирганларни таништиради;
- регламентга риоя қилади.

Кутиладиган натижа: Ўқувчилар мавзу юзасидан зарурий билимларни ўзлаштиради, курснинг моҳияти ҳақида тасаввурга эга бўлади.

“Т” схема асосида мустақил фаолиятни ташкил этиш.

+ (ха, ижобий)	- (йўқ, салбий)

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг моҳияти. Ушбу услуб ўқув предмети мавзуларини ёдга олиш, бирон - бир мавзу бўйича ўқитувчи, томонидан берилган тушунчаларга мустақил равишда ўз изохларини бериш, шу орқали ўз билимларини текшириб баҳолашга имконият яратишга йўналтирилган.

Методнинг мақсади. Машғулотда ўтилган мавзуни эгаллаганлик ва мавзу бўйича таянч тушунчаларни ўзлаштириб олинганлик даражаларини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда эркин баён эта олиш, ўзларининг билим даражаларини баҳолай олиш, якка ва гуруҳларда ишлай олиш, сафдошларининг фикрига ҳурмат билан караш, шунингдек ўз билимларини бир тизимга келтира олишга ўргатиш.

Методнинг қўлланиши: ўқув машғулотларининг барча турларида (дарс бошланиши ёки дарс охирида, ёки ўқув предметининг бирон бир бўлими тугалланганда) ўтилган мавзуни ўзлаштирилганлик даражасини баҳолаш, такрорлаш, мустаҳкамлаш ёки оралиқ ва якуний назорат ўтказиш учун, шунингдек, янги мавзуни бошлашдан олдин талабаларнинг билимларини текшириб олиш учун мўлжалланган. Ушбу услубни машғулот жараёнида ёки машғулотнинг бир қисмида якка, кичик гуруҳ ҳамда жамоя шаклида ташкил этиш мумкин. Ушбу услубдан уйга вазифа беришда ҳам фойдаланса бўлади.

Машғулотни ўтказиш тартиби:

- тингловчиларни гуруҳларга (шароитга қараб) ажратади;
- тингловчилар машғулотни ўтказишга қўйилган талаб қоидалар билан таништирилади;
- тарқатма материаллар гуруҳ аъзоларига тарқатилади.
- тингловчилар яқка тартибда ўтилган мавзу ёки янги мавзу бўйича тарқатма материалда берилган тушунчалар билан танишадилар;
- тингловчилар тарқатма материалда мавзу бўйича берилган тушунчалар ёнига эгаллаган (ёки ўзларининг) билимлари асосида (берилган тушунчаларни қандай тушунган бўлсалар шундай) изоҳ ёзадилар (яқка тартибда);
- ўқитувчи тарқатма материалда мавзу бўйича берилган тушунчаларни ўқийди ва жамоа билан биргаликда ҳар бир тушунчага тўғри изоҳни белгилайди ёки экранда ҳар бир тушунчанинг изоҳи берилган слайд орқали (имкони бўлса) таништирилади;
- ҳар бир тингловчи тўғри жавоб билан белгиланган жавобларнинг фарқларини аниқлайдилар, керакли тушунчага эга бўладилар, ўз-ўзларини текширадилар, баҳолайдилар, шунингдек билимларини яна бир бор мустақкамлайдилар.

“Тушунчалар таҳлили” методидан бир дарснинг ўзида дарс бошланишида ўтган мавзунини такрорлаш, мустақкамлаш ёки янги мавзу бўйича ўқувчиларнинг дастлабки билимлари, қандай тушунчаларни эгаллаганликлари ва шу дарснинг охирида бугунги мавзудан нималарни билиб олганликларини аниқлаш учун ҳам фойдаланиш мумкин

тушунчалар	мазмۇни
Конституция	?
концепция	?
бола	?
ёшлар	?
ҳуқуқ	?
миллий дастур	?

CWOT – универсал таҳлил методи

Ушбу метод мукаммал таҳлил ўтказиш учун қўлланилади. Унинг номи инглизча сўзларнинг биринчи ҳарфидан олинган бўлиб, **Стренгтхс** – кучли томонлар, **Веарнессес** – кучсиз томонлар ёки заифлик, **Оппортунетисс** – ташқи имкониятлар, **Тхреатс**-ташқи муҳитда мавжуд хавф-хатарлар деган маънони билдиради. Бу метод 1963 йилда Гарвард университетининг профессори Андрюс томонидан бизнес сиёсати муаммоларига бағишланган халқаро конференцияда биринчи марта таклиф этилган. Дастлаб бу метод мавжуд вазият ҳақидаги билимларни тизимлаштириш мақсадида қўлланган. У ўрганилаётган объект, вазият ёки жараённинг кучли ва заиф томонларини аниқлаш, шунингдек, объектни ўраб турган ташқи муҳит билан боғлиқ хавф хатарларни аниқлашни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. Бу методни таълим жараёнида қўллаш ўқувчиларда таҳлил қилиш ва хулоса чиқариш кўникма ва малакаларини шакллантириш ва кенгайтиришга хизмат қилади.

Методни қўллашга қўйиладиган талаблар - CWOT –универсал таҳлил методини умумтаълим мактабларида қўллаш учун ўқитувчилар ҳам, ўқувчилар ҳам маълум бир тайёргарликдан ўтган бўлиши, яъни бу методнинг мақсади, қўлланилиш ҳолатлари ҳақида тўлиқ тасаввурга эга бўлиши лозим. Бунда ўрганилаётган объект ёки масалага тааллуқли бўлган ички ва ташқи факторларни ажратиш, ижобий ва салбий омилларни ажрата олиш малакалари шаклланган бўлиши талаб этилади. Шунингдек, таҳлилинини ўтказиш жараёнида ижтимоий, сиёсий, маданий муҳитдаги ўзгаришларни ҳисобга олиш талаб этилади.

Иштирокчиларнинг ўз фани йўналишида CWOT –универсал таҳлил методи асосида ўқув материаллари тайёрлаши.

CWOT – таҳлили ёрдамида Муаммоли таълим методини ўрганиш

С	Кучли томони	- муаммоли таълим асосида талабалар билимларни фаол ўзлаштирадilar - мустақил ва ижодий фикрлаш қобилиятини ривожлантиради - мавзунинг моҳиятини чуқур тушунишга ёрдам беради
W	Ожиз томони	- кўп вақт талаб этади - алоҳида тайёргарлик талаб этади - кўп куч талаб этади
О	Имкониятлари	- талабалар сони чекланган бўлиши лозим - барча мавзуларни муаммоли таълим асосида ўрганиш имкони йўқ - педагогдан махсус тайёргарликни талаб этади
Т	Хавфлар	- белгиланган вақт оралиғида муаммонинг ечими топилмаслиги мумкин - барча талабалар фаол иштирок этмаслиги мумкин

НАЗАРИЙ МАШЁУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-§. Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси фанининг мақсад ва вазифалари

Режа:

- 1. «Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси» фанининг бошқа фанлар билан узвий боғлиқлиги.**
- 2. Болалар нутқини ўстиришнинг предмети мақсади ва вазифалари.**
- 3. Болалар нутқини ривожлатиришнинг ташкилий педагогик ва методик ишлари.**

Таянч тушунчалар: *боғланишли нутқ, дидактика, дидактик нутқ, эҳтиёжмандлик, эмоционал мулоқот, назария, нутқ маданияти, умумий педагогика.*

1. «Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси» фаннинг бошқа фанлар билан узвий боғлиқлиги. Болани ҳар томонлама ривожлантириш унинг инсоният тажрибаси, билимлари, қобилияти ва маданиятининг сақловчиси бўлган катталар билан мулоқоти туфайли инсониятнинг кўп асрлик тажрибасини ўзлаштириш асосидагина амалга оширилади. Бу тажрибани фақат инсоний мулоқотнинг энг муҳим воситаси - тил орқалигина бериш мумкин.

Тил – ҳаётимизнинг ажралмас қисми бўлиб, биз унга ўз-ўзидан бўлиши шарт бўлган нарса сифатида қараймиз. Тилнинг ўзи нима, биз унда қандай сўзлаямиз, биз қандай қилиб сўзлашни ўрганишимиз ҳақида эса унчалик кўп ўйлаб ҳам ўтирмаймиз.

Билимни уюштирувчи бошланғич босқич сифатида чиқадиган назария тилда шаклланади, бу эса билиш жараёнида тилга алоҳида ўрин беради ва шу билан тил ҳақидаги фан олдида янги илмий уфқларни очади, уни ўзининг гуманитар моҳияти ҳақида орзу-хаёлларга берилган ҳолда доимо тинч-осуда ва жимгина ўтирадиган бурчагидан чиқишга мажбур қилади.

Ана шу нуқтаи назардан «Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси» фани билан қуйидаги фанлар ўртасида яқин алоқадорлик мавжуд:

1. Умумий педагогика - ижтимоий тарбиянинг умумий қонуниятлари, муайян жамиятда ягона ижтимоий мақсадга мувофиқ ёш авлодни тарбиялаш ҳамда унга таълим беришнинг моҳияти ва муаммоларини ўрганадиган фан.

2. Нутқ маданияти - бу тўғри сўзлай олиш, яъни нутқий мулоқот шартлари ва фикр билдиришдан кўзланган мақсадни ҳисобга олган ҳолда ҳамда барча тил воситаларидан (тил воситаларидан, шу жумладан интонация, лектик захира, грамматик шакллардан) фойдаланган ҳолда баён қилинаётган мазмунга мос ҳолда гапиришдан иборатдир.

3. **Болалар психологияси** – шахсда маънавий-ахлоқий, руҳий-интеллектуал, ҳиссий-иродавий сифатларни таркиб топтириш учун замин яратади.

4. **Мактабгача педагогика** – мактабгача таълим ёшидаги болаларни тарбиялаш, уларни интеллектуал, маънавий-ахлоқий ва жисмоний жиҳатдан камолотга етказиш масалаларини ўрганади.

5. **Этика** – шахс маънавиятини шакллантириш, унда энг олий инсоний сифатлар, ахлоқий онг ва маънавий-ахлоқий маданиятни тарбиялашда муҳим ўрин тутувчи назарий ғояларни педагогик жараёнга татбиқ этишда алоҳида ўрин тутди.

6. **Эстетика** – шахс томонидан гўзалликнинг ҳис этилиши, унга интилиши, шунингдек, унда эстетик дидни тарбиялашда муҳим йўналишларни аниқлашга хизмат қилади.

7. **Физиология** – ўқув-тарбия жараёнида болаларнинг физиологик, анатомик хусусиятларини инобатга олиниши учун бошланғич асосларни беради.

8. **Гигиена** – болаларнинг саломатлигини муҳофазалаш, уларни жинсий жиҳатдан тўғри шакллантиришда назарий ва амалий ғоялари билан ёрдам беради.

9. **Фалсафа** – шахс ривожланиши жараёнининг диалектик хусусиятлари, муайян педагогик ғоя, қараш ҳамда таълимотларнинг фалсафий жиҳатлари каби масалаларни таҳлил этишга имкон беради.

10. **Болалар адабиёти ва адабиётшунослик асослари** – таълим-тарбия жараёнларини ривожлантириш, халқ мактабгача педагогикаси ғояларини келгуси авлодга узатиш учун йўналтирилади.

11. **Маданиятшунослик** – болаларда инсоният томонидан яратилган моддий ва маънавий маданият асослари ҳақидаги тасаввурни шакллантириш, уларда маданий ҳуқ-атвор хислатларини таркиб топтириш учун хизмат қилади.

12. **Тиббий фанлар** – шахснинг физиологик-анатомик жиҳатидан тўғри ривожланишини таъминлаш, унинг организмида намоён бўлаётган айрим нуқсонларни бартараф этишга амалий ёндашув, шунингдек, нуқсонли болаларни ўқитиш ҳамда тарбиялаш муаммоларини ўрганишда кўмаклашади.

13. **Ижтимоий педагогика** – ижтимоий муносабатлар мазмуни, уларни ташкил этиш шартлари хусусида маълумотларга эга бўлиш асосида таълим-тарбия жараёни иштирокчиларининг ўзаро муносабатларини самарали ташкил этиш учун имконият яратади.

Шахснинг шаклланиши кишилик жамияти томонидан яратилган ижтимоий-таркибий тажрибани ўзлаштириш, таълим-тарбия бериш орқали

амалга оширилади. Бу ҳар хил фаолиятларда юзага келади. Болалар эгаллашлари лозим бўлган мазмунни танлаш, унинг эгаллаб олишига раҳбарлик қилиш катталар томонидан таълим-тарбия жараёнида амалга оширилади. Тарбия ва таълимнинг мазмуни, воситалари, методлари, боланинг ривожланиш жараёни уларнинг ёши билан изоҳланади. Жумладан, кичик ёшдаги болалар билан иш олиб борилганда уларнинг мустақил ҳаётга бутунлай мослашмаганлиги ҳисобга олинади.

2. Болалар нутқини ўстиришнинг предмети мақсади ва вазифалари.

Инсоннинг яна бир ўзига хос хусусияти, ўзига хос инсоний эҳтиёжи мавжуд, бу – бошқа одамлар билан мулоқотга эҳтиёжмандлик, «эмоционал мулоқотга эҳтиёжмандлик»дир (К.Обуховский). Айнан шу эҳтиёж туфайли дастлаб тил пайдо бўлган. Мулоқотга эҳтиёжмандлик доимо тилни эгаллашга олиб келади. Боланинг сўзлашни ўрганишининг сабаби шуки, унга катталар билан биргаликдаги фаолиятда иштирок этишга тўғри келади, бунинг учун эса боланинг унга нималар дейишаётганликларини тушуниши ва ўзи ҳам сўзлаши лозим. Бу ўринда тилнинг уч сифати (тажрибани жамлаш ва синтез қилиш – фикрга жамлаш – мулоқотни амалга ошириш) ҳақида сўз юритиш мумкин (В.А.Звегинцев). Тилни тадқиқ қилиш мустақил, умумилмий қизиқишдан ташқари кўплаб долзарб амалий вазифаларни ҳал этишда улкан аҳамиятга эгадир.

Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси мактабгача таълим-тарбиянинг умумий қонуниятлари, муайян жамиятда ягона ижтимоий мақсадга мувофиқ мактабгача ёшдаги болаларни тарбиялаш ҳамда унга таълим беришнинг моҳияти ва муаммоларини ўрганадиган фан. Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси ижтимоий фанлар тизимига кирувчи фан саналиб, мактабгача ёшдаги болаларни жисмоний ва руҳий камолотини тарбиялаш, унга таълим бериш муаммоларини ўрганади.

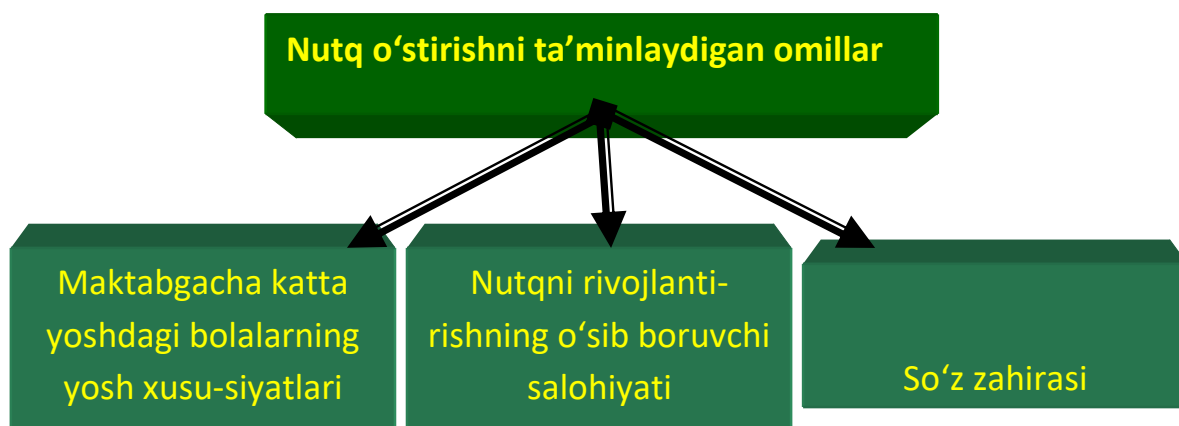
Нутқни ривожлантириш методикасининг асосий мазмуни - болаларда оғзаки нутқни, унинг

3. Болалар нутқини ривожлантиришнинг ташкилий педагогик ва методик ишлари. Мактабгача катта ёшдаги болалар нутқини ривожлантиришда нутқни туза билиш даражасини кўтариш мактабгача таълим тизими методистлари олдидаги асосий вазифалардандир. Шунинг хисобга олган ҳолда теварак-атрофни ўрганишда мактабгача тарбия ёшидаги катта болаларнинг нутқини ривожлантириш муаммосига оид тадқиқотни нутқни ривожлантиришни таъминлайдиган омилларни аниқлашдан бошлаш мақсадга мувофиқдир.

Мактабгача катта ёшдаги болалар нутқини ривожлантиришнинг юқори даражасига қуйидагилар эвазига эришилиши мумкин экан:

- тилнинг адабий меъёрлари ва қоидаларидан хабардорлик;
- ўз фикр-мулоҳазаларини эркин баён эта олиш;
- мулоқотга кира билиш, катталар ва тенгдошлар билан муомала қила олиш;
- суҳбатдошни тинглай билиш, сўраш (саволларни тўғри бера олиш), жавоб бериш, эътироз билдириш, зарур бўлганда эса тушунтириш, изоҳлаш.

Мактабгача катта ёшдаги болалар нутқини ўстиришда нутқ-диалогик ва монологик нутқни ривожлантиришга алоҳида эътибор бериш зарур бўлади.

Мактабгача катта ёшдаги болалар диалогик нутқни нисбатан осон ўрганадилар. Бу қуйидагилар билан ифодаланади: болалар уйда, болалар боғчасида доимо диалогик нутқни эшитади. Бундан ташқари, болалар ўзаро мулоқотда бўлиб, асосан диалогик нутқдан фойдаланадилар.

Методик адабиётларда баён қилинишича, адабий тил негизида асосан монологик нутқ ётади. Шунинг учун ҳам нутқни ривожлантириш таълим-тарбия тизимида муҳим аҳамият касб этади.

Монологик нутқ, муайян мавзуга оид мантикий изчил гаплар шаклида ифодаланган

Хулоса:

- Тил – ҳаётимизнинг ажралмас қисми бўлиб, биз унга ўз-ўзидан бўлиши шарт бўлган нарса сифатида қараймиз. Тилнинг ўзи нима, биз унда

қандай сўзлашмиз, биз қандай қилиб сўзлашни ўрганишимиз ҳақида эса унчалик кўп ўйлаб ҳам ўтирмаймиз.

- Нутқ маданияти - бу тўғри сўзлай олиш, яъни нутқий мулоқот шартлари ва фикр билдиришдан кўзланган мақсадни ҳисобга олган ҳолда ҳамда барча тил воситаларидан (тил воситаларидан, шу жумладан интонация, лексик заҳира, грамматик шакллардан) фойдаланган ҳолда баён қилинаётган мазмунга мос ҳолда гапиришдан иборатдир.

-Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси ижтимоий фанлар тизимига кирувчи фан саналиб, мактабгача ёшдаги болаларни жисмоний ва руҳий камолотини тарбиялаш, унга таълим бериш муаммоларини ўрганади.

-Мактабгача катта ёшдаги болалар нутқини ривожлантиришда нутқни туза билиш даражасини кўтариш мактабгача таълим тизими методистлари олдидаги асосий вазифалардандир.

-Мактабгача катта ёшдаги болалар нутқини ўстиришда нутқ-диалогик ва монологик нутқни ривожлантиришга алоҳида эътибор бериш зарур бўлади.

Мавзу юзасидан савол ва топшириқлар:

1. «Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси» фанининг бошқа фанлар билан узвий боғлиқлиги.
2. Болалар нутқини ўстиришнинг предмети, мақсади ва вазифалари.
3. Болалар нутқини ривожлатиришнинг ташкилий педагогик ва методик ишлари.
4. Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси

2-§. Боб Мактабгача тарбия муассасасида нутқини ривожлантиришга доир ишлар тизими

Режа:

1. Мактабгача ёшдаги болалар нутқини ривожлантириш қонуниятлари.
2. «Болажон» таянч дастурида болалар нутқини ривожлантиришнинг илмий асоси.

Таянч тушунчалар: сенсомоторика, тажриба-валидатсия, билиш инстинкти, меъёрланган нутқ, нутқ меъёрлари, боланинг нутқи, тил қонуниятлари, катталар нутқи.

1. Мактабгача ёшдаги болалар нутқини ривожлантириш қонуниятлари. Маълумки, боланинг нутқи тил қонуниятларига тўғри амал қилиш, катталар нутқини идрок этиш ва ўзининг ижодий фаоллиги

натижасида ривожланади.

Шундай қилиб, тил ва нутқ мактабгача катта ёшдаги боланинг психологик ривожланиши ҳамда даставвал хотираси, фикрлаши, идрок этиши, ҳиссиёти ва эҳтиросини таъминлайдиган иккита муҳим воситадир.

Биринчи қонуният: Она тилидаги нутқни идрок этиш қобилияти бола нутқ органлари мускулларининг машқ қилдирилишига боғлиқ (шунинг учун ҳам сўз, ибора ва гапларни талаффуз этишни такомиллаштириш учун нутқ органларини машқ қилдиришга етарли даражада эътибор бермоқ муҳимдир).

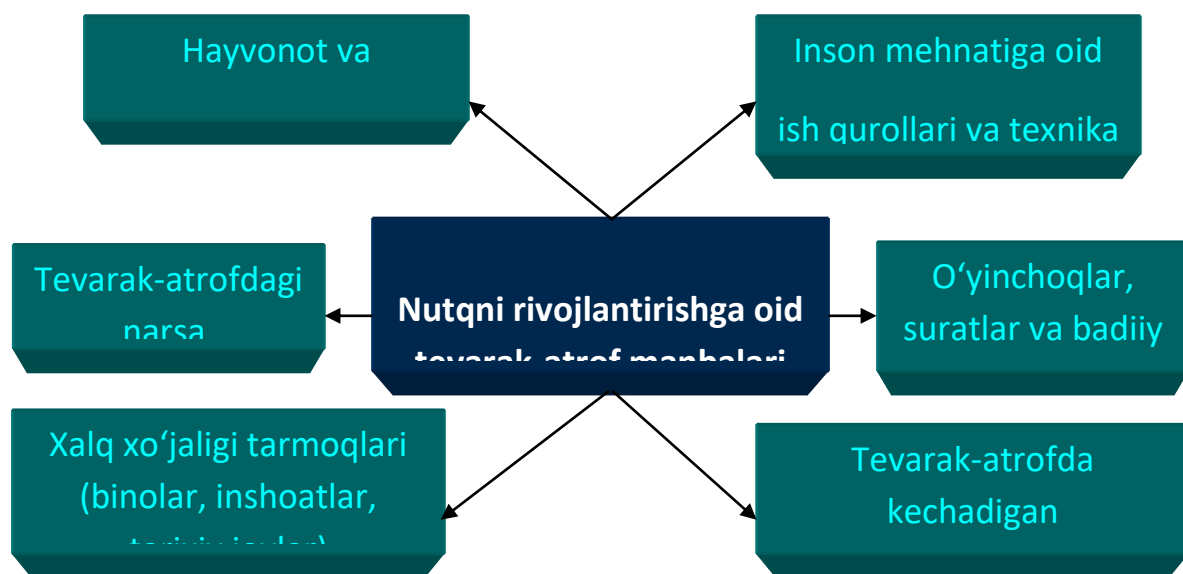
Иккинчи қонуният: Нутқ маъносини тушуниш бола томонидан нутқнинг лектик ва грамматик қонуниятларининг ўзлаштирилишига боғлиқ.

Учинчи қонуният: Нутқ ифодалилигини ўзлаштириш болада фонетика, лектика ва грамматиканинг ифода воситаларини тушунишга бўлган мойилликка боғлиқ (мактабгача катта ёшдаги болаларни нутқ ифодалилигини тушунишга ўргатиш ҳамда бу ҳиссиётларнинг бола томонидан ўзлаштирилишига эришиш лозим).

Тўртинчи қонуният: Нутқни бойитиш, аввало, нутқ кўникмаларини такомиллаштиришга боғлиқ (агар олдинги ёш босқичида мактабгача катта ёшдаги бола нутқини шакллантириш муваффақиятли бўлган бўлса, ундан кейинги нутқни бойитиш жараёни ҳамда уни ўзлаштириш осон ва тез боради). Бундан ташқари, тадқиқотчилар томонидан нутқни бойитиш жадаллиги тилни ҳис этиш, билиш имкониятлари (сезиш, хотира, идрок қилиш, фикрлаш), ирода кучининг ривожланишига ҳам боғлиқ.

Бешинчи қонуният: Нутқ меъёрларини ўзлаштириш тилни ҳис этишининг ривожланишига

Маълумки, таълимда бирор-бир ютуққа эришиш тарбияга боғлиқ. Шунинг учун ҳам мактабгача ёшдаги болаларнинг маданий хулқ-одатларини шакллантиришга муайян даражада эътибор бериш лозим. Уларда яхшилик, камтарлик, адолатлилик, виждонлилик тўғрисидаги ахлоқий тасаввурларни таркиб топтириш керак. Нутқни самаралироқ ривожлантириш мақсадида болаларнинг теvarак-атроф объектлари (кишиларнинг ҳаёти ва меҳнати, ҳайвонлар, ўсимликлар олами, сув ости дунёси) тўғрисидаги тасаввурларини аниқлаш ва изчил, режали тарзда кенгайтира бориш талаб этилади. Нутқни ривожлантиришнинг самарадорлигини ошириш режасида нафақат теvarак-атроф объектлари устида оддий кузатишлар (мушоҳадалар) учун, балки уларни ўрганиш учун ҳам сайрлар, саёҳатлар ўтказиш муҳимдир. Шу ўринда теvarак-атроф объектларини ўрганишда нималарга эришиш мумкинлигини аниқлаб олишимиз лозим бўлади. Бунинг учун, аввало, нутқ ўстиришга оид теvarак-атроф манбаларининг ўзини гуруҳлаштириш тақозо этилади. (2-жадвал)

Теварак-атрофни ўрганишда (тарбиячилар ёки ота-оналар томонидан) болалар шунчаки кузатмасликлари, балки предметларни уларнинг қисмлари, элементларини кўриб, жараёнлар, ҳодисаларни идрок эта бориб, улар тўғрисида мулоҳаза юритишлари ҳам лозим. Бунга эришиш учун тарбиячи олдида қиёслаш, таққослаш, ажратиш, умумлаштириш, таҳлил қилиш ва бошқа шу каби усуллардан фойдаланиш вазифаси қўйилади. Бундан ташқари, ўрганиш жараёнида) мактабгача катта ёшдаги болаларни меҳнатнинг улар учун қулай бўлган турлари (арикчаларни тозалаш, дарахтлар тагини юмшатиш, гулларни парвариш қилиш)га жалб қилиш муҳимдир. Бундай ёндашув шу билан боғлиқки, инсон бирон нарсани ўз қўли билан бажарса, уни кўпроқ ва тўлароқ эсда сақлайди. Мазкур усул билан мактабгача катта ёшдаги болаларнинг боғланишли нутқидаги камчиликлар нарса-предметларнинг номларини сўзма-сўз ва эслаш орқали тўлдирилади.

Мактабгача катта ёшдаги болалар нутқини ривожлантириш кўп жиҳатдан қуйидаги нарсаларнинг тўғри ҳал этилишига боғлиқ:

- нутқни ривожлантиришга доир дидактик материаллар (тарбиячи ва ота-оналарнинг маълум мақсадга қаратилган нутқи, болаларга ўқиб ёки айтиб бериладиган эртаклар, қўшиқлар, ҳикоялар);
- таълимнинг дидактик материалларни ўзлаштириш учун фойдаланиладиган метод ва усуллари;

- таълимни ташкил этиш (теварак-атроф объектларини саралаш, шунга боғлиқ нутқ ўстиришни режалаштириш).

- ўқув материалнинг мазмуни, уни ўрганишнинг айрим усуллари ҳамда уларга тегишли тамойилларга таяниб, тарбиячи нутқ ўстириш билан боғлиқ бўлган барча ишларни режалаштирмоғи зарур.

Биз айни муаммога оид тадқиқот ишлари олиб бориш жараёнида нутқ ўстириш борасида қуйидаги дидактик тамойилларга таяниб иш кўриш яхши натижа беради деган хулосага келдик:

- нутқ органлари ҳамда кўлни ўргатиш учун нутқ материални тушуниш;

- нутқ аҳамиятини тушуниш ҳамда лектик ва грамматик кўникмаларни ривожлантириш;

- нутқ ифодалилигини баҳолаш. Бунинг учун мактабгача ёшдаги катта болаларда муайян ҳиссиётни ривожлантирадиган дидактик материалларни танлаш мақсадга мувофиқдир;

- она тилига муҳаббат туйғусини ривожлантириш тамойили (бу ўринда болаларга, хусусан, нутқда она тили фактларини қўллаш анъанасини ўзлаштириш бўйича таълимни ташкил этиш назарда тутилади);

- муайян мавзуга оид ёзма нутқни оғзаки нутқ билан қиёслаш;

- нутқнинг аста-секин бойиб бориши

-

3. «Болажон» таянч дастурида болалар нутқини ривожлантиришнинг илмий асоси. Мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган Давлат талаблари 2008 йил 28-сентябрдаги ХТВ ҳайъат йиғилишининг 10/4 қарори билан тасдиқланган. Бу Давлат талабларини амалиётга жорий этиш зарурати Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги Мактабгача таълим муассасалари ходимларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш Республика ўқув-методик Маркази «Болажон» таянч дастурининг ишлаб чиқилишига сабаб бўлди.

4.

«Болажон» таянч дастури янги такомиллаштирилган дастурнинг мақсад, вазифаси бугунги Давлат ва жамият бошқарувининг эркинлашуви шароитида, фуқаролик жамиятининг бўлғуси шахсларини баркамол қилиб камолга етказишга бўлган талаб ва эҳтиёжини қондириш, амалдаги «Учинчи мингйилликнинг боласи» таянч дастурининг самарали мазмун-моҳиятини сақлаб қолган ҳолда, мактабгача ёшдаги болаларни янги Давлат талаблари асосида тарбиялашга қаратилган.

Дастур мазмуни болаларда илк бора миллий ўзликни англаш туйғусини шакллантириш, миллий урф-одатлар, миллий ва умуммиллий кадриятларга ҳурмат-эҳтиромни кучайтириш мақсадини кўзда тутди.

Ушбу дастур Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги ЮНИСЕФ халқаро ташкилоти билан ҳамкорликда ўтказган уч босқичлик тажриба-валидатсия синовларидан самарали ўтган.

«Болажон» таянч дастури бугунги кунда мактабгача таълим соҳасининг барча йўналишлари ушбу меъёрий ҳужжатлар билан таъминланганлиги ва улар ХТВнинг электрон сайтларида ёритилганлиги боис, янги тайёрланган такомиллаштирилган нашрга ушбу ҳужжатлар киритилмади.

«Болажон» янги таянч дастури яхлит ҳолатда, тўлдириш ва қўшимчалар билан 12 босма табоқни ташкил этади.

«Болажон» янги такомиллаштирилган таянч дастури мактабгача ёшдаги болаларга 4 йўналиш 3 босқичда таълим-тарбия бериш мақсадини кўзда тутган:

1. Жисмоний ривожлантириш, ўз-ўзига хизмат ва гигиена;
2. Ижтимоий-ҳиссий ривожлантириш;
3. Нутқ, ўқиш, саводга тайёргарлик;
4. Билиш жараёни, атроф-олам тўғрисидаги билимларга эга бўлиш ва уни англаш

Мисол. Болага тавсия этилган эртак ёки ҳикояни қайта ҳикоя қилиб бера олишини аниқлаш. «Зумрад ва Қиммат», «Бўғирсоқ», «Икки эчки», «Ур, тўқмоқ», «Ечки болалари», «Тошбақа билан чаён» каби эртак ва ҳикоятлардан учтасини таклиф этилади. Бола эртакни эслай олмаса, шу эртакларга ишланган расмлар ҳавола қилинади.

Болалар ҳикояси қуйидаги кўрсаткичлар асосида таҳлил қилинади:

- ҳикояни мустақил баён қилиш (катталарнинг ёрдамисиз).
- матн мазмунининг тўлиқлиги;
- матнни баён қилишда изчиллик;
- ифода воситаларидан фойдаланиш кўникмаси;
- нутқнинг равллиги.

Теварак-атрофдаги нарсалар-предметларга оид матнни қайта ҳикоя қилиб беришда болалар нутқида қуйидаги камчиликлар учраши мумкин.

- болалар эртакни ёрдамчи саволлар бермасдан туриб мустақил ҳикоя қила олмайди;
- матндаги сўзларга таклид қилиб сўзлайди;
- баъзи муҳим воқеаларни тушириб қолдиради;
- бир оз тўхтаб-тўхтаб ҳикоя қилади, нутқда узилиш бўлади;
- нутқда ифодалилиқ етишмайди:

- бир хил тезликда, бир хил товушда ҳикоя қилади;
- ўзича баъзи сўзларни қўшиб, маъносиз ҳикоя қилади;
- катталар ёрдами воситасида ҳикоя қилади;
- ҳикоя қилиш жараёнида матн маъносини ўзгартириб юборади;
- мантикий изчилликка риоя қилмайди.

Болаларга «Меҳмонда», «Уйча», «Мактабга йўл» мавзулари ва уларга ишланган расмлар тавсия этилади. Ҳикоя қилиш жараёнида йўл қўйган хатолари ва ютуқлари аниқланади.

Мазкур МТМда болаларнинг нутқини кузатганда қуйидагилар асосий мезон сифатида олинади:

- тавсия этилган матнни ҳикоя қилишда воқеани катталарнинг ёрдамсиз, мустақил баён эта олиши;
- матн мазмунини тўлиқ ифодалай олиши;
- матн мазмунини баён қилишда изчилликка риоя қилиши;
- ифода воситаларидан фойдалана олиши;
- нутқнинг равллиги, тезлиги;
- жумлаларнинг грамматик жиҳатдан тўғри тузилганлиги;
- нутқ маданиятига риоя этиши.

Болаларнинг нутқини ўрганишнинг энг қулай усули, шубҳасиз, суҳбат методи ҳисобланади. Шунингдек, болаларнинг теварак-атрофда мавжуд бўлган нарсаларни кузатиш ва уларни таҳлил этиш, улар ҳақида сайрларда уюштирилган савол–жавоблар ҳам муҳимдир. Шу билан бирга, болаларнинг боғланишли нутқини ўрганишда уларнинг таржимаи ҳоли юзасидан олиб бориладиган кузатишлар ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса:

- Боланинг нутқи тил қонуниятларига тўғри амал қилиш, катталар нутқини идрок этиш ва ўзининг ижодий фаоллиги натижасида ривожланади.
- Нутқни самаралироқ ривожлантириш мақсадида болаларнинг теварак-атроф объектлари (кишиларнинг ҳаёти ва меҳнати, ҳайвонлар, ўсимликлар олами, сув ости дунёси) тўғрисидаги тасаввурларини аниқлаш ва изчил, режали тарзда кенгайтира бориш талаб этилади.
- Тилни тўғри ўрганиш, унинг грамматик тузилишига эътибор бериб сўзлашиш, болаларда эркин муҳокама юритиш, саволлар бериш, бошқалардан эшитган фикрлари юзасидан хулосалар чиқариш, нарс ва ҳодисалар ўртасидаги боғланишнинг турли кўринишларини англаб етишга олиб келади.

- Мактабгача тарбия муассасасида соғлом, табиий муҳит яратиш, уларнинг тўғри муомаласига киришиши, бошқалар билан гаплашиш иштиёқининг ортишига туртки бўлади.

- Болаларни нарсаларнинг номларини тўғри айтишга, уларнинг ўхшаш ва фарқли томонларини тушуниш, шакли, ранги, сифати, хоссаларини, жинси ва турига оид йўналтирувчи луғатини фаоллаштириш, нутқнинг грамматик тузилишини шакллантириш, нутқ маданиятини шакллантириш, диалогик ва монологик нутқини такомиллаштириш ва ниҳоят савод ўргатишга тайёрлаш муҳим аҳамият касб этади.

Мавзу юзасидан савол ва топшириқлар:

1. Мактабгача ёшдаги болалар нутқини ривожлантириш қонуниятлари ҳақида гапириб беринг.
2. Болалар нутқини ривожлантиришнинг илмий асослари ҳақида нималарни биласиз?
3. Нутқ ўстириш борасида қандай дидактик тамойилларга таяниб иш кўрилади?
4. «Болажон» таянч дастури ишлаб чиқирилишига нима сабаб бўлди?
5. Янги такомиллаштирилган «Болажон» таянч дастурининг мақсад, вазифалари нималардан иборат?
6. Болаларнинг нутқини ўрганишнинг энг қулай усулини айтинг?

3-§. Турли ёш босқичларида нутқини оёштиришнинг вазифалари

Режа:

1. Кичик ёшдаги болалар нутқини ўстириш вазифалари.
2. Кичик ёшдаги болалар нутқини ўстиришнинг методик масалалари.
3. Ўрта ёшдаги болалар нутқини ўстириш вазифалари.
4. Ўрта ёшдаги болалар нутқини ўстиришнинг методик масалалари.

Таянч тушунчалар: *Психолингвистик адабиётлар, ярим тиллилик, ижтимоий кутиш, коммуникатив йўналтирилганлик, ижтимоий вазият, эмоционал кечинмалар, эрмак ўйинлар, диқсия, эмоционал экспрессия, эмпатия*

1. Кичик ёшдаги болалар нутқини ўстириш вазифалари. Уч-беш ёшли болаларда катталарнинг меҳрига, уларнинг тушунишига ва у билан мулоқот қилишига эҳтиёж сақланиб қолади. Катталарга нисбатан ишончга

асосланган мулоқот ва унинг эмотсионал аҳволини (қувонч, завқ-шавқ, кайғу, хотиржамлик, жаҳлдорлик ва ҳ.к.) ҳис қилишга, кайфият ўзгарганлиги сабабларини тушунишга қодирлик ривожланади. Катталар билан мулоқотнинг янги шакли – қизиқарли мавзуларда мулоқот қилиш вужудга келади ва ривожланади. У дастлаб катталар билан биргаликдаги билиш фаолиятига (масалан, ўйин, предметлар ва ўйинчоқлар билан тажриба ўтказиш, қоғоздан ва табиий материалдан нарсаясаш ва бошқ.) қўшилиб кетган, сўнгра, бола ҳаётининг бешинчи йили охирига келиб муайян вазият билан боғлиқ бўлмаган билиш мавзуларидаги «назарий» мулоқот кўринишига эга бўлади.

Болаларнинг катта ёшли одам билан мулоқотга бўлган эҳтиёжининг қондирилмаслиги улар ўртасида эмотсионал жиҳатдан бегоналашувга олиб келади. У турли кўринишда намоён бўлади: баъзи болалар индамас, ҳуркак, арзимаган нарсага ҳам йиғлаб юборувчи бўлиб қоладилар; бошқалари эса – негативизм, тажовузни намоён қилишади.

Бола ҳаётининг тўртинчи йилида тенгдоши унинг учун энг аввало, биргаликдаги амалий фаолият (расм чизиш, нарсаясаш, тузиш ва ҳ.к.) иштирокчиси, ўйиндаги шерик сифатида қолаверади. Бола тенгдошига энг оддий талаблар, илтимослар билан мурожаат қилади ва тенгдошининг ҳаракатига баҳо беради. Беш ёшли болалар тенгдошларининг ҳадеб у ёки бу нарсани сўраб, жонга тегишини салбий баҳолайди.

Беш ёшга келиб, тенгдошлари билан мулоқотга ва улар билан болалар жамиятини вужудга келтирадиган биргаликдаги ўйинларга бўлган эҳтиёж кескин ортади. Бола ҳаётининг бешинчи йилига келиб, у ўз тенгдошлари ўртасида ўз ўрнини англай бошлайди. Коммуникатив кўникма ривожланади: бола саломлашади ва хайрлашади, дўстини исмини айтиб чақиради, тўрт-беш ёшларга келиб – шеригини у ўйнаётган рол номи билан чақиради («ҳой, шофёр, аркон ғилдиракнинг тагига тушиб кетди»).

Катталар ва тенгдошлар билан мулоқот қилиш болага ўзининг «мен»ини англаш имконини

Уч яшар бола нутқини ривожлантиришга оид вазифалар:

- боланинг имкон доираси ва ундан ташқаридаги нутқ воситалари билан фаол мулоқотга киришиши, катталарнинг савол ва таклифларига жавоб бериши, ўз истак-хоҳишлари, ҳиссиётлари, фикрларини ифода қилган ҳолда ташаббус кўрсатиб фикр билдиришга интилишини қўллаб-қувватланг;

- тенгдошлари ишларига қизиқиши, ўз таассуротларини улар билан ўртоқлашишни ишташи, ўйин ҳаракатлари, рўй бераётган ҳодисага муносабатини нутқ билан ифодалашга қизиқишини рағбатлантиринг;

- болангизнинг луғат заҳирасини кишилар, ўсимликлар, озиқ-овқатлар, кийим-бошлар, мебеллар, уй ҳайвонлари, ўйинчоқлар, нарсабуюм қисмлари (кўйлак енги, чўнтаклари ва ёқаси; машина эшиги ва филдираги кабилар) номлари билан бойитиб боринг. Гапда сўзларни бири-бирига тўғри боғлашни (масалан, «Уйда кетди» эмас, «уйга кетди», «**Кеча** бораман» эмас, «**Бугун** бораман») ўргатишга алоҳида эътибор беринг;

- болаларни унли ва ундош товушларни тўғри талафф қилишга ўргатинг.

2. Кичик ёшдаги болалар нутқини ўстиришнинг методик масалалари. Боланинг катталар ва тенгдошлари билан мулоқоти тўлақонли ижтимоий ривожланишнинг муҳим шартидир. Шундан келиб чиққан ҳолда, болада мулоқотга интилиш, мулоқот бўйича шерикларининг талабига жавоб бериш, ижтимоий жиҳатдан ўзини тутишга мослашувчанлик ва ҳушмуомалалилик каби хислатларни тарбияламоқ зарур.

Катталар (ота-оналар, педагоглар) шуни тушунишлари лозимки, қатор ҳолатларда салбий мулоқот тажрибаси болани бирон-бир ҳаракатга ундамайди, балки болани инсоний муносабатлар оламида ўзини кўрсатишдан «айнитади», ҳимоя механизмлари – ўзи билан инсоний олам ўртасидаги «девор», атрофдаги оламни «кўрмаслик» пайдо бўлишига олиб келиши мумкин: бола одамлар ҳақидаги саволларга жавоб бермайди, суратларда одамларни «кўрмайди», одамлар ва ҳайвонларни тасвирловчи ўйинчоқлар билан ўйнамайди. Мулоқотдан фаол бош тортаётган боланинг дунёсига қўпол аралашини салбий оқибатларга ва тажовузга олиб келади. Салбий кечинмалар чўққисида ўзига нисбатан тажовуз туғулади.

Болага оилада ва мактабгача таълим муассасасида психологик жиҳатдан қулай бўлиши, унинг катталар ва тенгдошлари ўртасида эмотсионал жиҳатдан қулай муҳит яратиш, улар билан ўзаро муносабатлардан қувонч ва завқ олишлари учун қуйидагилар зарур:

- болага катталар ва тенгдошларининг турли эмотсионал ҳолатдаги ҳиссиётлари ва кечинмалари оламини очиб бериш;

- боланинг бошқа болалар билан ишонган ҳолатда мулоқот қилиши учун шароит яратиш;

- қувончли, қайғули, хотиржам, эмотсионал ҳолатини кўриш ва тушунишга бўлган интилишни ривожлантириш;

- ўзини тутиб туриш ва ғазаб, кўркув, жаҳл ҳисларини ижтимоий жиҳатдан мақбул шаклда намоён қилишни ривожлантириш (бошқа болани туртмаслик, урмаслик, ўйинчоқни қўлдан тортиб олмаслик ва ҳ.к.);

- жамиятда қабул қилинган мулоқот усулларида фойдаланиш кўникмасини тарбиялаш: очик чехра билан саломлашиш ва хайрлашиш, ўз

илтимос ва таклифларини хушмуомалалик билан билдириш; ёрдам берганлик, меҳмон қилганлик учун, ўйинчоқни бериб турганлик учун миннатдорчилик изҳор қилиш; ўртоғининг илтимосига хушмуомалалилик билан жавоб қайтариш; жавобини хотиржамлик билан тинглаш; ўртоғини хафа қилмайдиган оҳангда ўз норозилигини изҳор қилиш.

Педагогик ишлар тўғри ташкил қилинганида мактабгача ёшдаги бола беш ёшга келиб ижтимоий ривожланишнинг қуйидаги кўрсаткичларига эга бўлади:

- инсоний муносабатларни тушунади, атрофдагиларнинг унга нисбатан яхши ва ёмон муносабатларини ҳис қилади ва англайди; ота-онасининг, тенгдошининг эмотсионал аҳволидаги ўзгаришларни пайқайди; диққат-эътибор, ҳамдардлик изҳор қилади;

- «мен хоҳлайман!» вазиятга оид бевосита истагини тўхтатиб туришга қодир. Эмпатия (ҳамдардлик) ва эмотсионал экспрессия (қувонч, қайғу ва бошқа ҳолатларни ифодалаш) хусусиятидаги кечинмалар бола хулқ-атвори ва мулоқотининг тартибга солувчисига айланади;

- болалар барқарор ўйин бирлашмаларига кириши мумкин, мулоқотда ва биргаликдаги фаолиятда қувонч, завқланиш, қайғу ва бошқа ҳолатларни ифодалаш учун эмотсионал экспрессив нутқий ва нонутқий воситалардан фойдаланади.

3 ёшдан 5 ёшгача бўлган болалар нутқини ривожлантириш эмотсионал тусга эга бўлиши лозим. Бунда кўргазмавийлик, ўйин усуллари ва дидактик ўйинларни кенг қўллаш зарур.

3. Нутқий мулоқотни ривожлантириш. Болалардаги кўплаб нутқий *мулоқот ва кўникмалар* машғулотлардан ташқарида шаклланади. Мактабгача талимда болаларнинг катталар (педагоглар, тиббиёт ҳамширалари, тарбиячи ёрдамчиси ва бошқ.) билан мулоқоти ҳар хил фаолият турларида рўй беради.

Меҳнат жараёнида - хўжалик-маиший, қўл ва қишлоқ хўжалиги меҳнатида болаларнинг луғати бойийди, аниқлашади ва фаоллашади.

Ўйин фаолияти мобайнида педагог уларда мустақил нутқий фаолиятни шакллантиради. Болаларда луғат, машғулотларда олинган билим мустаҳкамланади ва фаоллашади. Ўйинларда педагогнинг иштирок этиши луғатнинг бойишига, нутқий мулоқот маданиятини тарбиялашга ёрдам беради.

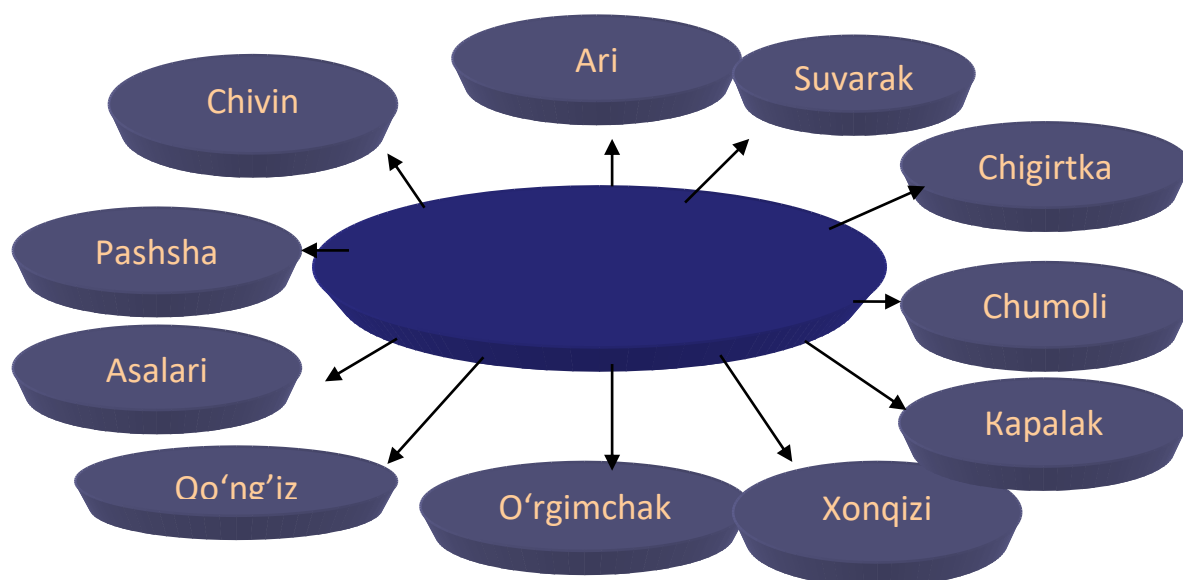
Қурилишга оид ўйинларни ташкил этиш жараёнида тарбиячи болалар учун қийин бўлган сўзларнинг (сифатни, миқдорни, ҳажмни ва нарсаларнинг фазода жойлашувини белгилаш ва бошқ.) катта гуруҳини аниқлаштиради, фаоллаштиради.

Матнли, ҳаракатчан мусиқий ўйинлар, сахналаштириш ўйинлари бола нутқининг ифодалилигини шакллантириш, тўғри суръат, нафас олиш, яхши диқсияни машқ қилишда ёрдам беради. Кўпгина ўйинлар жараёнида болалар бадиий матнлар билан танишадилар, эсда сақлаб қоладилар ва уларни мустақил равишда қўллай бошлайдилар.

Машғулотнинг таҳлили:

Тарбиячи дастур бўйича капалакнинг янги тури «Бахмал капалак» ҳақида болаларга билим берди. Машғулотда солиштириш методидан фойдаланилди (Яъни, оддий капалак бахмал капалак билан солиштирилди).

Машғулот савол-жавоб тарзида бошланди. Янги билим бериш билан тугатилди.

1. Ўрта ёшдаги болалар нутқини ўстириш вазифалари. Мактабгача таълим ёшидаги болаларга таълим – тарбия беришда теварак атроф билан таништириш ва нутқни ривожлантириш бўйича олиб бориладиган ишлар катта ўрин эгаллайди. Бу ишлар фақат машғулотлардагина амалга оширилмасдан, балки болаларнинг кундалик ҳаётида ҳам, меҳнат фаолиятида ва ўйин фаолиятида амалга оширилади.

➤ боланинг ўз қариндошлари, қўшни тенгдошлари шахсига ва фаолиятига қизиқишини қўллаб-қувватлаш, биргаликдаги ўйинларда уларнинг диалогик нутқини йўлга қўйишга кўмаклашиш;

- турли мулоқот воситалари, яъни - сўз, юз ифодаси (имоишора)дан муайян вазиятни ҳисобга олган ҳолда табақалаштирилган ҳолда фойдаланишни ўргатиш;
- болаларнинг эртақ ва кичик ҳикояларни сўзлаб беришга қизиқишини қўллаб-қувватлаш;
- болани “товуш», “сўз», “тап» атамалари билан таништириш кабилардан иборат.

Ўрта гуруҳда боланинг нарса (буюмлар) тўғрисидаги билимларини чуқурлаштириш бўйича мукаммал иш олиб бориш кўзда тутилган. Бу гуруҳ болаларининг фаол луғати нарсаларнинг номларини, қисимларини, уларнинг сифатларини ва хусусиятларини (ранги, шакли, узунлиги, ташқи кўриниши ва бошқалар) ҳамда фазо ва вақтни билдирувчи сўзлар ҳисобига бойиб боради. Болаларнинг ўз нутқларида умумлаштирувчи сўзларни, яъни кийим-кечак, оёқ кийим, мебел, идиш- товоқлар, сабзавотлар, мевалар, гуллар, қушлар, ҳайвонлар ва ҳоказоларни ишлатишга ўргатилади; таниш буюмларни гуруҳлашга ва уларни таснифлашга (идиш товоқлар, чой идишлар, овқат сузадиган идишлар, ошхонада ишлатиладиган идишлар, оёқ кийимлар, қишки ва ёзги кийимлар) ўргатилади.

4-5 ёшли болалар жамият ҳаётининг айрим ҳодисалари билан таништирилади, кишилар меҳнати, уларнинг касблари, меҳнат қуроллари ҳамда уларнинг ўзига хос хусусиятлари билан таништирилиб борилади ва бунинг натижасида уларнинг луғатларига меҳнат фаолиятининг хусусиятларини, ишчилар (меҳнаткашлар) ўртасидаги ўзаро муносабатларини билдирувчи сўзлар киритиб борилади.

Ўрта гуруҳда она шахрига, қишлоғига бўлган қизиқиш ва муҳаббатни тарбиялаш давом эттирилади. Уларнинг нутқида жамоат биноларининг номларини билдирувчи сўзлар фаоллаштириб борилади: почта, мактаб, дўкон, кино-театр ва ҳаказолар, фаоллаштириб борилади ҳамда шаҳар ва қишлоқларни, ободонлаштириш бўйича олиб бориладиган меҳнат фаолиятларини билдирувчи сўзлар ҳисобига (янги кўприк қуришяпти, шаҳар боғи ташкил қилинди) луғатлари бойитиб борилади. Бола тилининг луғат таркибини эгаллаш билан бирга унинг грамматик қурилишини ҳам эгаллай бошлайди.

Ўрта гуруҳ ёшдаги бола нутқи учун қуйидаги хусусиятлар ҳосил: Бола беш ёшга этганда унинг фаол луғати бойиб, муносабат доираси кенгайиб, оддий ёйиқ гаплардан фойдалана бошлайди. Сўз туркумларидан отни тез ўзлаштиради, вақт, сон шахс каби категориялардан фойдаланади, содда ва мураккаб жумлалар тузади. Тўрт ёшли болалар ўз нутқларида боғловчиларни ишлата бошлайдилар, отларни кўплик, бирлик, бўлишли, бўлишсиз

шаклларда ва турли келишикларда тўғри ишлата оладиган бўладилар. Отлардан сўнг сўз туркумларидан феълларни ва сифатларни ўзлаштира бошлайдилар. Лекин янги ўзлаштирилган сўзларни ҳамма вақт ҳам янги грамматик шаклда эслаб қола олмайди, ёйиқ гапдан фойдаланган вақтда унинг мазмуни ва шаклини текшириб улгтра олмайди. Феълларнинг замонга қараб ўзгаришини (ҳозирги, ўтган ва келаси замон) тезда тўғри ўзлаштириб ололмайдилар, нутқларида феълларнинг замон қўшимчаларини алмаштириб юборадилар. Айрим болалар нутқида гапларидаги сўзлар бир-бирига тўғри боғланмайди, айрим сўз туркимларини тушириб қолдирадилар.

Тўрт ёшли болаларни сўзлашув (диалог) нутқида ўргатишда болаларга берилган саволларга битта-биттадан жавоб беришга, жамоа бўлиб сўзлашишга, суҳбатда қатнашишга, ўртоғининг жавобини қунт билан тинглашга ва саволлар беришга ўргатилади. Ўрта гуруҳда боғланишли нутқни ривожлантиришда янги вазифа, яъни ҳикоя қилишга ўргатиш киритилади. 4-5 ёшли болаларни буюмларни тасвирлашга (ўйинчоқларни, ўсимликларни, кийимларни), уларнинг ўзига хос белгиларини айтишга, болаларга таниш бўлган қисқа эртакларни (масалан: «Ечки болалари билан»), машғулотларда биринчи мартда ўқиб берилган унча катта бўлмаган ҳикояларни қайта ҳикоя қилишга ўргатилади.

4-5 ёшли болалар нутқнинг товуш томони айрим хусусиятлари билан ажралиб туради: биринчи хусусияти шундан иборатки, улар бошқа кишилар нутқидаги товушларни тез идрок этадилар, иккинчи хусусияти эса товуш талаффузидаги камчиликларни сезиш қобилияти етарли ривожланмаган бўлади ва учинчи хусусияти ҳали болаларда артикулятсия аппарати етарли даражада ривожланмаган бўлади. Бу ёшдаги болаларда нутқ, товуш маданиятини тарбиялаш асосан фонематик эшитишни ва она тилидаги ҳамма товушларни тўғри талаффуз этишни шакллантиришга қаратилгандир.

Нутқнинг мазмундорлиги, интонатсион ифодалилиги, овоз кучи, темпи, сўзларда урғуларни тўғри ишлатиш, гапирганда тўғри нафас олиш, ва чиқаришни ҳам тарбиялаш зарур. Айниқса, ҳуштакли (с-з), шовқинли (ш, ж, ч) ва сонор товушларни (л, р) тўғри талаффуз этилишига алоҳида аҳамият бериш керак.

Ўрта гуруҳда болаларнинг бадий адабиётга бўлган қизиқиши ривожлантириб борилади. Уларга китоб ўқиб берилади, ҳикой қилинади, китобдаги расмларни кўриб чиқиш, уни тўғри идрок қилиш ўргатилади. Тарбиячи болаларга асар мазмунини тушуниб олишига, қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатларини баҳолай олишга ёрдам беради, бадий сўз жозибасини ҳис эта олиш қобилиятини тарбиялайди. Болаларни қисқа шеърларни бадий айтишга ва хотирада сақлаб қолишга (ёд олишга) ўргатади.

2. Ўрта ёшдаги болалар нутгини ўстиришнинг методик масалалари. Илк турдаги нуткий ривожланишда 4-5 ёшдан махсус тайёргарликсиз ҳикоя қилиб бериш бошланади. Болалар сеҳрли эртақлар ва бўлган воқеаларни бир-бирига сўзлаб берадилар, ўйинчоқлардан фойдаланган ҳолда ўзига хос ҳикоялар тўқийдилар. Агарда бола етти ёшида таниш анъанавий эртақни («Зумрад ва Қиммат», «Егри ва Тўғри» каби) мустақил ҳикоя қилиб бера олса, ўйинчоқлар, суръатлар асосида кичик оғзаки иншо тўқий олса булар унинг нутқи етарли даражада ривожланаётганини билдиради.

Бола нутқини маънодош, шаклдош ва кўп маъноли сўзлар, умумлаштирувчи номлар билан бойитишга ҳаракат қилинг. Унга янги сўзларни ўзлаштиришига ёрдам беринг. Болада тўғри гапиришга интилишни қўллаб-қувватланг. Боланинг сўзларни тўғри талаффуз қилишига аҳамият беринг.

- тез айтиш ва қисқа шеърларда товушларни тўғри ифодалашига эришинг. Унинг ифода, интонация суръати ва баланд-пастлигига риоя қилишга ўргатинг.

Юқорида баён қилинганлар асосида шундай хулосага келиш мумкинки, мактабгача катта ёшга етиб бола энг оддий нотиклик сирларини ўргана бошлайди, ўз фикрларини мантиқан ва ифодали баён қилади, у нафақат сўзларни тўғри талаффуз қилиш ва гап тузишни, балки сўзлар қайси товушлардан ва гаплар қайси сўзлардан ташкил топишини англаб олишни ўрганади. Буларнинг барчаси мактабда муваффақиятли таълим олиш, бола шахсини ҳар томонлама камол топтириш учун зарурдир.

Ота-оналарнинг вазифаси эса фарзанди нутқининг тўғри ривожланиши учун ғамхўрлик қилишдан иборат.

Катта гуруҳ болаларининг кузатган воқеани эсда сақлаши асосида нутқни ривожлантиришга

Хулоса:

Тарбиячи навбатдаги топшириқни бажаришга болаларни жалб этишдан аввал ҳар бил бола ҳақида қандайдир яхши сўз айтишга, уларни дадиллаштиришга ҳаракат қилиши керак. Масалан: «Қуёнларни боқишни Алишерга ишониб топшираман. Унинг қўллари жудаям саҳий!» «Одина-ғамхўр», «Мадина жуда хушчақчақ», «Ирода – меҳнатсевар» ва шунга ўхшаш болаларга берилган баҳолар уларда ўзига ишончни, хатти-ҳаракатларига баҳо бера олишни вужудга келтиради. Болалар ўзларининг яхши жавоблари ва аъло хулқлари билан жавоб беришга, ўз теҳддошларига нисбатан самимий бўлишга ҳаракат қиладилар.

Мавзу юзасидан савол ва топшириқлар:

1. Ўрта ёшдаги болалар нутқини ўстиришдаги асосий вазифалари ҳақида нималарни биласиз?
2. 4-5 ёшли болалар нутқнинг товуш томони қандай хусусиятлари билан фарқланади?
3. Болаларнинг бадий адабиётга бўлган қизиқиши қачондан ривожлана бошлайди?
4. Ўрта ёшдаги болалар нутқини ўстиришнинг методик масалалари нималардан иборат?
5. Машғулотларнинг тарбиявий ва эмотсионал хусусияти ҳақида сўзлаб беринг

4-мавзу. Мактабгача катта ёшдаги болалар нутқини ўстиришнинг вазифалари, методлари ва воситалари

Режа:

1. Мактабгача ёшдаги бола нутқининг грамматик тизимини шакллантириш.
2. Мулоқот воситалари.
3. Мактабгача катта ёшдаги болалар билан мулоқот.
4. Мактабгача катта ёшдаги болалар учун машғулотлар ишланмаси.

Таянч тушунчалар: *грамматик тузим, нутқий психологик ривожлантириш, умумий психологик ривожлантириш, предметли ҳаракат, мулоқот воситалари, эмотсионал боғлиқлик, аграмматизмлар, билингв шаклланиш, монолингвал вазият, мултилингвал вазият.*

1. Мактабгача ёшдаги бола нутқининг грамматик тизимини шакллантириш. Бола тилининг грамматик тизимини ўз вақтида шакллантириш – уни тўлақонли нутқий ва умумий психологик ривожлантиришнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Тилнинг грамматик тизимини бола предметли ҳаракатларни ўзлаштириш билан узвий боғлиқликда билишни ривожлантириш асосида эгаллайди. Мактабгача ёшдаги бола нутқининг грамматик тизимини шакллантириш морфология (сўзларни родлар, сонлар, келишикларга қараб ўзгартириш), сўз ҳосил қилиш (махсус воситалар ёрдамида бир сўз негизида бошқа сўзни ҳосил қилиш), синтаксис (оддий ва қўшма гапларни тузиш) устидаги ишларни ўз ичига олади.

Болаларнинг грамматик ривожланиши бошқаришни педагог энг аввало ҳам боланинг ўзи билан (диалог шаклида), ҳам бошқа болалар билан биргаликдаги мулоқот фаолияти воситасида амалга ошириши лозим.

Болаларда грамматик тизимни – синтаксис, морфология, сўз ҳосил қилишни шакллантириш ўзининг алоҳида хусусиятларига эга бўлиб, уларни ривожлантириш учун педагог турли воситаларни қўллаши даркор. Морфология ва сўз ҳосил қилишни ўзлаштириш учун рағбатлантирувчи тил ўйинлари; синтаксисни ривожлантириш учун эса кенг фикр билдириш, мотиватсияни яратиш муҳим.

Маълумки, болалар ўз иқтидорига қараб турлича даражада ривожланади ва ўз навбатида педагогнинг раҳбарлиги ҳам босқичли хусусиятга эга бўлади. Бола ҳаётининг бешинчи йилида педагог рағбатлантиришга (гап сўз ҳосил қилиш ва сўз ижодкорлиги хусусида бормоқда); олтинчи йилда – гап таркибини энг оддий таҳлил қилиш, нутқнинг грамматик тўғрилигини шакллантиришга (сўз ўзгартиришда); еттинчи йилда – ҳосила сўзлар ўртасидаги расмий-семантик муносабатларни оддий таҳлил қилишга, нутқий ижодкорликка, мураккаб синтактик тузилмаларни ихтиёрий тузишга алоҳида эътибор бериши лозим.

Дидактик ўйинлар ва грамматик мазмундаги машқлар болаларнинг тилга оид ўйинларини, уларнинг грамматика соҳасидаги фаоллигини рағбатлантиришнинг муҳим воситасидир. Педагог болаларга сўз бирикмасини ўйлаб кўриш, сўнгра гапда сўзларни бир-бири билан тўғри боғлаш қобилиятини ўргатиши зарур.

Болалар фикрларида мураккаб синтактик тузилмаларни шакллантиришни ёзма нутқ вазиятида, яъни бола матнни айтиб турадиган, катта ёшли киши эса, уни ёзиб борадиган вазиятда амалга ошириш тавсия этилади.

Болага бир турдаги тузилмалардан фойдаланмаган ҳолда сўзларнинг тўғри тартибини қўллашни ўрганишда ёрдам берадиган машқларга алоҳида эътиборни қаратиш зарур. Муҳими, болада гап таркиби ҳақида ва ҳар хил турдаги гапларда лексикадан тўғри фойдаланиш ҳақида оддий тасаввурлар шакллансин. Бунинг учун болаларга гапда сўзларни бириктиришнинг турли усулларини, сўзлар ўртасидаги айрим мазмунли ва грамматик боғлиқликлардан фойдаланишни ҳамда гапни интонатсион жиҳатдан расмийлаштиришни ўргатиш зарур.

Шундай қилиб, нутқнинг грамматик тизимини шакллантириш жараёнида синтактик бирликлар билан амаллар бажариш кўникмаси шаклланади, муайян мулоқот шароитида ва равон монологик фикрларни тузиш жараёнида тил воситаларини онгли равишда танлаш таъминланади. Бола тилининг грамматик тизимини шакллантириш унинг нутқи (тили) ривожланишининг умумий оқимида рўй бериши лозим; педагогик раҳбарлик шакллари ва методлари умумий нутқий ривожланишнинг босқичма-босқич

хусусиятга эгаллигини, энг аввало диалог ва монологни, сўзгача бўлган мазмунли-семантик тизимдан вазиятга оид ихтиёрий иборали нутққа ўтиш (ундан кейинчалик диалог ва монолог ривожланади), болаларнинг нутқий ҳаваскорлиги соҳаси сифатида тенгдошлар билан мулоқотнинг диалогик шакллари ўзлаштиришни ҳисобга олиши лозим.

2. Мулоқот воситалари. Мактабгача ёшдаги болалар нутқини ривожлантириш мураккаб психологик жараён бўлиб, у фақат боланинг эшитган нутқига тақлид қилишидан иборат эмас. Бу жараён болаларда мулоқот фаолиятини ривожлантириш ва биринчи навбатда, мулоқотга эҳтиёж мавжудлиги билан боғлиқдир. Нутқни ривожлантириш нафақат болани атроф-муҳит билан таништириш, балки уни умумий руҳий ривожлантириш учун ҳам зарур. Оилада бола нутқини ўстиришдан мақсад оғзаки нутқни адабий тил меъёрларига мувофиқ ҳолда эгаллаши, фаол нутққа киришишини таъминлашдан иборат. Фарзанд нутқини шакллантириш ва ривожлантиришда ота-она ўзи олдида қуйидаги вазифаларни қўйгани маъқул:

- фарзандида сўзлашиш одобини тарбиялаш;
- луғат бойлигини шакллантириш, бойитиш, мустаҳкамлаш ва фаоллаштириш;
- нутқни грамматик жиҳатдан шакллантириш ва ривожлантириш;
- равон нутқни такомиллаштириш;
- бадий асарлар билан таништириш;
- савод ўрганишга тайёрлаш.

Гўдак нутқини шакллантиришнинг асосий генетик вазифаси – кичкинтойларда катта одам билан мулоқотга киришиш қобилияти ва воситаларини вужудга келтиришдан иборатдир. Эмоционал - эркин мулоқот ушбу ёшда етакчи фаолият тури ҳисобланади. Кичкинтой 2-2,5 ойлигидан бошлаб хатти-ҳаракатлари билан катталардан ўзи билан мулоқотга киришишни “талаб қила» бошлайди. Мулоқотнинг биринчи шакли – ҳиссий-эркин бўлиб, гўдакнинг атрофидагиларга нисбатан қизиқиши унинг ҳис-туйғуларга бой муносабати орқали тавсифланади. Мулоқотнинг бундай шакли бола ҳаётининг биринчи ярим йиллигига хосдир. Мулоқотнинг янада ривожланган иккинчи шакли – яъни, ҳиссий-воситали (вазиятли-амалий) шакли бола ҳаётининг иккинчи ярим йиллигида рўй беради. Бу мулоқот предметлар орқали воситали мулоқотга айлантирилади. Ушбу ёшда боланинг қизиқишлари атроф муҳитга йўналтирилади. Унда янги таассуротларга эҳтиёж пайдо бўлади. Бу ёшда нутқни шакллантириш ва ривожлантиришнинг асосий вазифалари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- болада катталарга нисбатан эмоционал боғлиқлик ва ишонч ҳиссини тарбиялаш;

- унинг ўзига нисбатан атрофидагиларнинг ижобий диққат-эътибор талаб қилишини кондириш;

- кичкинтойнинг қизиқишларини ривожлантиришга кўмаклашиш. Масалан: «Қўлинг қани? Қўлингни кўрсат! Ким келди? Аканг келдими? “.

Ушбу даврда бола катталар кўмагида нарса-буюмлардан фойдаланиш усулларини ўрганади (қошиқ билан овқатланиш, пиёладан чой ичиш, қаламда расм чизиш, стулчага ўтириш ва бошқалар). Нарса-буюмлардан фойдаланиш эҳтиёжи нутқий мулоқотни талаб этади. Илк ёшда бола олдида турган асосий вазифа нарсалардан фойдаланиш усулларини ўзлаштириш асосида нутқни эгаллашдан иборат бўлади.

3. Мактабгача катта ёшдаги болалар билан мулоқот. Катта ёшли киши таъсирида болада мулоқотнинг янги – вазиятдан ташқари-шахсли шакли вужудга келади, унда бола «одамлар олами»га қараб иш тутади. Бола одамни жамиятнинг вакили деб билади, ижтимоий оламдаги ўзаро боғлиқликни ўзлаштиради.

Мулоқотнинг ушбу шакли вужудга келиши ва ривожланиши кўп жиҳатдан болалар катталарнинг ўзаро муносабатлари, жамиятда ўзининг тутиш қоидалари билан қизиқадиган ўйинларнинг ривожланиши билан узвий даражада боғлиқдир. Мактабгача катта ёшдаги болалар фақат катталарнинг хайрихоҳ диққат-эътиборларига ва улар билан ҳамкорлик қилишга эмас, балки катталарнинг уларни ҳурмат қилишларига, ўзаро бир-бирини тушуниш ва ҳамдард бўлишиларига интилади.

Беш ёш чегарасида боланинг тенгдошлари билан мулоқотга киришиш, ўзини бошқалар билан таққослаш, тақлид қилишга эҳтиёжи кескин ортади. Фаолиятнинг ўзига ва тенгдош шерикларига бўлган қизиқишдан келиб чиққан ҳолда, бирон-бир ишда (ўйинда, маҳсулдор фаолиятда) иштирок этишга интилиш анча барқарор бўлиб қолади.

Тенгдошлар билан мулоқотда, ўйинда ва фаолиятнинг бошқа турларида ахборот алмашиш, функцияни режалаштириш, ажратиш ва мувофиқлаштириш, яъни биргаликда фаолият юритувчи болаларнинг умумлашувига кўмаклашувчи ҳаракатларнинг барчаси амалга оширилади. Ёш улғайгани сайин мулоқот мустақил аҳамият касб этиб боради, бу ҳол боланинг тенгдошларига ҳамдардлик билдириши, уларни тушуниши, эмотсионал яқинлигида намоён бўлади.

Етти ёшга келиб бола тенгдошининг шахсга оид хусусиятларини ажрата бошлайди («қизикарли ўйинлар ўйлаб топади», «Яхши югуради», «Жуда яхши, кулгили» ва ҳ.к.).

Етти ёшли болаларда, агарда улар мактабгача таълим муассасасида бир гуруҳда бир неча йил бирга тарбияланган бўлсалар, анча уюшган болалар

жамияти мавжуд бўлади. Мактабгача ёшдаги кичик болаларга нисбатан мулоқот доираси анча кенгайди. Ўйин гуруҳларининг барқарорлиги ортади, улардаги болаларнинг ўртача сони икки-уч кишига етади, баъзан, айниқса, ўғил болаларда 8-9 кишидан иборат ўйин гуруҳлари вужудга келади.

Мактабгача катта ёшдаги болаларда коммуникатив кўникмаларнинг юқори даражаси ва улардан ўринли фойдаланиш кузатилади. Улар томонидан таклифлар, илтимосларни асослаш учун келтириладиган далиллар, баҳолар ўз мазмунига кўра янада такомиллашиб боради.

Болалар ҳаётининг еттинчи йилида тенгдошлари билан дўстона муносабатларга бўлган эҳтиёж кескин ортади. Болалар ўз тенгдошларига нисбатан берадиган баҳолар умумлаштирилган хусусиятга эга бўлади ва бу мактабгача катта ёшдаги болаларнинг МТМсидаги гуруҳ ҳаётига алоқадорлиги тобора ортиб бораётганидан далолат беради («Ҳамма билан дўст», «Агар болалар урушиб қолишса, яраштиради», «Агарда биронта болани хафа қилишса, унинг ёнини олади»).

Ахлоқ нормалари ва қоидаларини ўзлаштириб олиш натижасида болада шаклланадиган этик ўлчовлар унинг универсал инсоний қадриятларга муносабатини акс эттиради, бола уни фақат ўз шахсига нисбатан қўллаш билан чекланиб қолмайди.

Бола борган сайин катталарга қарам бўлмасдан мустақил бўлиб боради. Унинг ижтимоий тажрибаси бойийди, атрофдагилар билан ўзаро муносабатлари мураккаблашади. Бу унга ўзини, ўзининг афзалликлари ва камчиликларини тўлиқроқ англаб етиш имконини беради. Ўзи ҳақидаги билимлари чекланганлиги туфайли катталарнинг баҳоларини ишониб қабул қиладиган ва ўзини катта ёшли одамнинг фикри орқали қабул қиладиган илк ёшдаги ва мактабгача ёшдаги болалардан фарқли равишда, мактабгача катта ёшдаги болаларда ўзи ҳақидаги мустақил тасаввурлар ҳамда ўзини, ўз ҳаракатларини ва ташқи хусусиятларини баҳолаш элементлари пайдо бўлади.

Болага одамлар – катталар ва тенгдошлари оламини яқинроқ билиб олиш учун қуйидагилар зарур:

- катта ёшли одамнинг бола билан ҳамда болаларнинг бир-бирлари билан бадий, мусиқий, театр фаолиятининг ҳар хил турларида (ертакларни саҳналаштириш, томоша кўрсатиш, бармоқли ва бошқа театр турлари) эмотсионал жиҳатдан бой мазмунли мулоқоти;
- ўз яқинлари бўлган катталар ва тенгдошларига нисбатан ёқтириш, эмотсионал боғлиқлик ҳиссиётларини, ўзаро бир-бирини тушуниш ва ҳамдард бўлиш туйғуларини тарбиялаш учун болаларнинг катталар ва бошқа болалар билан мулоқотга киришишга ундовчи шароитлар яратиш; уларнинг эмотсионал ҳолатларини: қувонч, завқ-шавқ, қайғу,

хотиржамлик, ғазаб, жаҳл, ташвишлиликни; амалий ва шахсий сифатларини; турли фаолият шаклларида, жамиятдаги ахлоқ қоидаларига риоя қилишдаги имкониятларини англаш учун; агарда бошқа одам чарчаган, унчалик соғлом эмас, ўзини ёмон ҳис қилаётган бўлса, нимагадир хафа бўлса, ташвишга тушган бўлса унга ҳамдардлик билдириш ва катталар ҳамда болаларнинг ифодали нутқига, ҳазилларга эмотсионал муносабат билдиришни тарбиялаш учун зарур шарт-шароитларни ҳосил қилиш;

- кишиларнинг театрда, музейларда, кўргазмаларда, транспортда, почтада, банкда, стадионда, дўконда ўзини тутишини кўрсатувчи ҳамда болаларнинг ахлоқ ва нутқий мулоқот қоидалари, нормаларига оид диафилмлар, шунингдек, махсус суратга олинган мактабгача таълим муассасасидаги катталар ва болалар, улар иштирокидаги ўйинлар, машғулотлар, байрамлар ҳақидаги видеофилмларни намоиш қилиш. Болаларда инсонлар оламига нисбатан қизиқишни ривожлантириш воситаси сифатида музейлар, театрлар, кўргазмалар, сайрлар, экскурсияларга бориш;

- катта ёшли одам, бошқа болаларнинг илтимосларини бажаришга интилишларини, таклифларга жавоб беришини қўллаб-қувватлаш. Катталар меҳнатига бўлган қизиқишни ва унинг ижтимоий аҳамиятини кадрлаш, меҳнат натижаларини асраб-авайлаш, катталар билан биргаликдаги меҳнат фаолиятига қўшилиш қобилиятини шакллантириш.

Боланинг катталар ҳамда тенгдошлари билан мулоқоти ва муносабатларини ривожлантириш, шунингдек ўзининг образи ва ўзига бўлган муносабат шаклланишида эришилган ютуқлар шахснинг ижтимоий лаёқатлилиқ ёки етуклик каби комплекс базавий хусусиятларида жамланади.

4. Мактабгача катта ёшдаги болалар учун машғулотлар ишланмаси. Мактабгача катта ёшдаги болаларнинг оғзаки нутққа доир, малака ва кўникмалари мавжуд бўлганлигини ҳисобга олиб, уларда боғланишли нутқни шакллантиришда, аввало, теvarак-атрофни кузатишда нималарга эътибор беришимиз кераклигини аниқлаб олишимиз зарур. Булар аввало, она Ватан ҳақида дастлабки тасаввурларни шакллантиришдан бошланади. Бунда «Болажон» дастурида болаларда мустақил Ўзбекистон давлати ҳақидаги тушунчаларни кенгайтириш, унинг ўтмишига оид ёдгорликлар билан таништириш. Самарқанд, Бухоро, Хива, Тошкент, Қўқон каби тарихий шаҳарлар ҳақида маълумотларга эга бўлиш, «Мустақиллик куни» (1991 йил 1 сентабр), Ўзбекистон рамзлари - герби, байроғи, мадҳияси билан таништириш, Ўзбекистон Президенти, Президентлик бошқаруви ҳақида маълумотлар бериш, болаларнинг ўз маҳалласи, кўчаси, уйи, унинг

номланиши, номланиш сабаби; Ўзбекистоннинг табиати, ер ости ва ер усти бойликлари, тоғлари, чўл ва адирлари, тоғу сойлари, ўрмону боғлари, иқлими, буюк сиймолари, саркардалари, улуғ мутафаккирлари, анъанавий байрамлари, сайллари, миллий маросимлари, ўзбек халқининг амалий санъати, катталар меҳнати, болаларнинг ота-оналари, ака-опаларининг Ўзбекистон халқ ҳўжалигининг турли соҳаларидаги иштироки, ишлаб чиқаришнинг муҳим соҳалари, алоқа воситаси ҳақида билим бериш назарда тутилган. Ана шуларнинг барчаси болаларнинг теварак-атрофдаги ходисалар ҳақидаги билимларини аниқлаш, мустаҳкамлаш ва кенгайтириш асосида боғланишли нутқини ривожлантиришга ёрдам беради.

Бизга маълумки, жуда кўп машқлар сайр пайтида уюштирилади. Масалан, сайр пайтида бир бола э

Хулоса :

Болада ўзига нисбатан ишончни ривожлантириш, кадр-қиммат туйғусини шакллантириш учун катта ёшли киши ўзининг бутун вужуди билан болани яхши тушунишини ва унинг ютуқларидан хурсанд бўлишини ва муваффақиятсизликларида ҳамдард бўлишини кўрсатиши зарур. Катталарнинг меҳри ва тенгдошларининг хайрихоҳ муносабати болада ўзига нисбатан ҳурматни ҳис этишда ёрдам беради, ўзини кўрсатиш ва шахс сифатида ўсиш омили ҳисобланади, унда ўзининг ҳақиқий инсоний қиёфасини ифодалашга нисбатан интилиш ривожланишига кўмаклашади.

Мавзу юзасидан савол ва топшириқлар:

1. Мактабгача ёшдаги бола нутқнинг грамматик тизими қандай шакллантирилади?
2. Мулоқотнинг қандай воситаларини биласиз?
3. Мактабгача катта ёшдаги болалар билан мулоқот қай тарзда амалга оширилади?
4. Мактабгача катта ёшдаги болалар учун қандай машғулотлар ишланмаси тавсия этилган?
5. Мулоқот, тил ва нутқнинг таҳлили ва ривожланиш асослари ҳақида нималарни биласиз?

5-мавзу. Равон нутқини ривожлантириш

Режа:

1. Равон нутқ тушунчаси ва уни ривожлантириш вазифалари.
2. Равон нутқ моҳияти.
3. Мактабгача таълим муассасаларида болаларни равон нутққа ўргатиш.
4. Тил тафаккур куроли ва муомала воситаси.

Таянч тушунчалар: *равон нутқ, диалог мулоқот, муомала, индивидуаллараро, ичкииндивидуал, умуминсонӣ, акустик ва артикулясион жиҳат, имитатсия методи.*

1. Равон нутқ тушунчаси ва уни ривожлантириш вазифалари.
Равон нутқ – бу кишиларнинг мулоқотини ва ўзаро бир-бирларини тушунишларини таъминловчи мазмунан кенг ёйилган фикрдир. Равон нутқни фикрлар дунёсидан ажратиб бўлмайди: равон нутқ бу фикрлар равонлигидир, унда боланинг мантикий фикрлаш, ўзи қабул қилаётганларини мулоҳаза қилиш ва уларни тўғри ифодалаш қобилияти акс этади. Равон нутқни шакллантириш, унинг вазифасини ўзгартириш мураккаблашиб бораётган бола фаолияти оқибати бўлиб, у боланинг атрофдагилар билан мулоқотга киришиш шароити, мулоқот шаклига боғлиқ бўлади. Мактабгача ёшда у мулоқот ва таълим жараёнида шаклланади. Равон нутқнинг шаклланиши илк ёшдан бошлаб аста-секин рўй беради. Болалар ҳаётининг дастлабки етти йилида атрофдаги кишилар билан мулоқот воситаси сифатида нутқнинг пайдо бўлиши ва уни ривожлантириш жараёнига алоҳида эътибор қаратиш зарур. Ҳар бир киши ҳаётида равон нутқ муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у учта асосий вазифани бажаради: индивидуаллараро, ички индивидуал ва умуминсоний.

Тил миллатнинг ноёб хазинаси бўлиб доимо оғзаки ва ёзма ҳолда, намоён бўлган. Бой, ёрқин, мароқли нутқ сўзлаётган ким бўлишидан қатъий назар, нури ҳисобланади. Тилнинг олийжаноб имкониятлар нутқ орқали нутқ жараёнида очилади. Нутқ бўлмас экан тилнинг чексиз имкониятлари юзага чиқмай қолаверади. Сўз ва ғазал султони А.Новоий тилва нутқ муносабатларини шундай изоҳлайди. «Тил шунча шарафи билан нутқнинг куролидир. Агар нутқ номаъқул бўлиб чиқса тилнинг манфаатидир».

Демак. Тил қанчалик зўр бўлмасин, у нутқ учуун қурол сифатида хизмат қилар экан. Унинг куч, қудрати нутқ жараёнида намоён бўлар экан. Агар тил ўқ бўлса, нутқ камондир. Ўқнинг қудрати, камоннинг қудратига ҳам боғлиқ.

Маълумки тил инсон ақлининг, фаолиятининг энг олий ва асосий воситасидир. Чунки инсонни бошқа жонзотлардан ажралиб турадиган ҳам тил эмасми?! Шундай экан, инсон ақлий фаолиятининг энг олий маҳсуллари тафаккур мевалари тил, нутқ орқали рўёбга чиқади. Тил тафаккур маҳсулининг ҳаётга тадбиқ этилиш воситаси бўлувчи қудратли қуролдир.

Нутқ вазифаси унинг онтогенездаги ҳақиқий ривожланиш жараёни босқичини акс эттиради, уларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эгадир:

1-вазифаси – индивидуаллараро – кишилар ўртасидаги мулоқот воситасидир. Ушбу ҳолатда нутқ оғзаки нутқ – монолог, диалог, бир нечта одамлар суҳбати сифатида чиқади.

2-вазифаси – ички индивидуал – бу ерда нутқ кўплаб руҳий жараёнларни (фикрлаш, диққат-эътибор, хотира, тасаввур ва бошқ.) аниқ-тиниқ англаш даражасига кўтаргани ҳамда шахсга руҳий жараёнларни тартибга солиш ва назорат қилиш имконини бергани ҳолда уларни амалга ошириш воситаси бўлиб хизмат қилади.

3-вазифаси – умуминсоний – бу ўринда нутқ алоҳида бир одамга умуминсоний ижтимоий-тарихий тажриба хазинасидан ахборот олиш имконини беради. Ушбу ҳолатда у график рамзлар ва белгиларда моддийлаштирилган ёзма нутқдир.

Таълим муассасаларида ўқитиш икки шаклда амалга оширилади:
а) эркин нутқий мулоқотда; б) махсус машғулотларда. Диалог кўпроқ эркин нутқий мулоқотда пайдо бўлади ва у болалар луғатини бойитишнинг талаффузга оид грамматик кўникмаларини табиий равишда ривожлантириш базаси, равон нутқ кўникмаларига эга бўлиш базаси ҳисобланади. Диалог махсус машғулотларда ўқитилади (ойига 1-2 та машғулот); Таълим муассасаларида бўлиб турган вақти мобайнида бола эркин мулоқотда педагог ва бошқа болалар билан мулоқотга киришади. Уйда эса катталар бола билан турли мавзуларда диалогга киришишлари лозим. Диалогик нутқни (ёки оғзаки нутқни) ўргатиш одатда суҳбат шаклида, яъни катталар билан бола ўртасида ҳамда болаларнинг ўзлари ўртасида фикр алмашиш шаклида рўй беради.

Диалогик равон нутқни ривожлантиришга доир махсус машғулотлар суҳбат методи (суҳбат) ва имитатсия методи асосида ўтказилади. Мазкур методлар кўпинча қуйидаги усуллар ёрдамида амалга оширилади:

Тайёргарлик суҳбати (сўзлашиш) усуллари;

Театрлаштириш усуллари (имитатсия, қайта айтиб бериш).

Тайёрланган суҳбатнинг қуйидаги вазифалари мавжуд:

Тўғридан-тўғри болаларни суҳбатлашишга, яъни суҳбатдоши сўзларини бўлмасдан тинглаш, луқма ташлаш учун қулай пайтни кутгани ҳолда ўзини тутиб туриш, суҳбатдоши учун тушунарли қилиб сўзлаш;

Йўлдош – талаффуз ва грамматик кўникмаларни машқ қилиш, маълум сўзлар маъносини аниқлаштириш.

Суҳбат жараёнида тарбиячи саволлар, топишмоқлар, бадиий сўз каби турли усуллардан фойдаланади. Бу усулларнинг барчаси суҳбат пайтида билимларни ўзлаштириш жараёнини йўналтириш, нутқий мулоқотни

таъминлаш, болалар фикрларини, уларнинг диққат-эътиборларини, хотираларини, эмотсияларини фаоллаштиришга ёрдам беради.

2. Равон нутқ моҳияти. Мактабгача ёшдаги болаларга нисбатан нутқнинг икки шаклини – диалогик ва монологик шакллари кўриб чиқиш лозим. *Диалог* икки ёки бир неча сўзловчининг бирон-бир вазият билан боғлиқ мавзудаги фикрларининг алмашинуви билан тавсифланади. Диалогда, юкламалардан фойдаланилган ҳолда, синтаксик жиҳатдан содда бўлган дарак, ундов (илтимос, талаб), сўроқ гапларнинг барча турлари намоён этилган. Тил воситалари имо-ишоралар, мимика билан кучайтирилади. Тарбиячи шундай вазиятни яратиши керакки, унда болалар турли хил тил воситаларидан фойдаланган ҳолда диалог тузиш – сўраш, жавоб бериш, тушунтириш, илтимос қилиш, луқма ташлаш ва ҳ.к. заруратига дуч келсин. Ушбу мақсадда боланинг оиладаги, мактабгача таълим муассасасидаги ҳаёти, унинг дўстлари ва катталар билан муносабатлари, унинг қизиқишлари ва таассуротлари билан боғлиқ турли хил мавзуларда суҳбат ўтказишдан фойдаланиш лозим. Айнан диалогда суҳбатдошни тинглаш, саволлар бериш, мазмундан келиб чиққан ҳолда жавоб бериш қобилияти ривожланади. Қайд этилган малака ва кўникмалар монологик нутқни ривожлантириш учун ҳам зарурдир. Тенгдошлар билан диалогик мулоқотни йўлга қўйиш учун кооператив тусдаги фаолият муҳим аҳамият касб этади. Мазкур фаолият аста-секинлик билан шаклланади. Дастлаб болалар рўй бераётган ҳодисаларни шарҳлаган ҳолда, яқинда туриб ҳаракат қиладилар. Ушбу вазиятда нутқ тенгдош боланинг мавжуд бўлиши ва у билан сўзлашиш имконияти орқали рағбатлантиради ҳамда у ўз фаолиятини режалаштириш ва ташкил этиш, шунингдек, ижтимоий мулоқот ўрнатиш функциясини бажаради. Болалар ўртасидаги мулоқот асосан амалий хусусиятга эга. Диалог кўпинча шундай шаклга олиб бориладики, бунда бола шеригининг қисқа луқмаларига ҳаракат билан жавоб беради ёки рўй бераётган ҳодисага нисбатан ўз муносабатини нонутқий воситалар ёрдамида ифодалайди. Улар орқали болалар бир-бирига эътибор беришни, дўстларини товушидан билиб олишни, ташқи кўриниш деталларини сезишни, нутқий мулоқот қилишни ўрганадиган кўплаб халқ ўйинлари мавжуд. Диалог мулоқотини йўлга қўйиш учун стол ўйинлари ва чоп этилган («лото», «домино») ўйинлардан фойдаланиш тавсия этилади. Жуфт бўлиб ўйнашда болалар диалогик ҳамкорлик қилиш усулларини: навбатга риоя қилиш, бир-бирига хушмуомалалик билан мурожаат қилиш, ўз нуктаи-назарини далил-исботлар билан ҳимоя қилиш, фикрларини шериги билан

мувофиқлаштиришни ўрганадилар. Бундай ўйинларда билувчанликнинг асоси сифатида нутқий топшириқларнинг ҳар хил турлари иштирок этиши мумкин, масалан: берилган товушли сўзларни танлаб олиш, акустик ва артикулятсион жиҳатдан бир-бирига яқин бўлган товушларни табақалаштириш, умумлаштирувчи номларни таснифлаш, расмлар туркуми асосида биргалашиб ҳикоя қилиш ва ҳ.к.

Мактабгача таълим муассасаларида болаларни ижодий ҳикоя тузишга ўргатиш:

Мавзу: «Мен ёқтирган фасл»

Мақсад: Шахсий тажрибага асосланиб равон нутқни риволантириш мантиқий ривожланиб боровчи ҳикоя тузиш қобилиятларини ривожлантириш.

Вазифалар: Шахсий ҳаёт (тажриба)дан тугалланган ҳикоя тузиш малакасини шакллантириш.

- Сабзавот ва мевалар бўйича луғатини фаоллаштириш, топишмоқлар мазмунига тушунишга ўргатиш.
- Мақолдаги сўзларни аниқ ва бурро айтиш.

Кутилаётган натижалар: Шахсий ҳаёт (тажриба)дан тугалланган ҳикоя тузиш малакаси шаклланади.

- Ҳикоя тўқишга қизиқиш уйғонади.
- Топишмоқ, мақоллар мазмунини тушуниб оладилар.

Керакли жиҳозлар: Тўрт фаслга оид катта расмлар.

- Тўрт фаслга оид қирқма расмлар.

Машғулотнинг бориши. Тарбиячи: Болалар ҳозир қандай фасл? (Қиш) Қиш фаслида қандай ўзгаришлар рўй беради? Сизга қайси фасл кўпроқ ёқади? Нима учун ёқади? Бугун биз «**Мен ёқтирган фасл**» мавзусида қисқа ва тугалланган ҳикоя тузишни ўрганамиз. Келинглари, болалар ҳозир биз кичик гуруҳларга бўлиниб оламиз.

- Бир йилда нечта фасл бор? (4та фасл)

- Демак биз тўрт гуруҳга бўлинамиз.

Болалар гуруҳларга бўлиниш учун баҳор, ёз, куз ва қиш фасллари тасвирланган суратларнинг қирқма бўлақларини оладилар. Улар ўз фаслларига тегишли тасвирларнинг қирқма бўлақларини йиғиш билан гуруҳларга бўлиниб оладилар. 1-гуруҳ болалари баҳор фаслини, 2-гуруҳ болалари ёз фаслини, 3-гуруҳ болалари куз фаслини, 4-гуруҳ болалари қиш фаслининг қирқма бўлақларини йиғадилар. Натижада ҳар бир гуруҳда катта фасл тасвири ҳосил бўлади. Ҳар бир гуруҳ ўз фасллари ҳақида ҳикоя

тузишлари керак. Ҳикоя якунида шу фасл ҳақида шеърлар, топишмоқлар айтишлари мумкин.

Болалар ҳикоя тузишда қийналсалар тарбиячи ҳикоя намунасини беради.

Тарбиячи: Мен учун севимли фасл куз. Кузда шамол ғир-ғир эсиб туради. Осмон тоза ва беғубор бўлади. Боғларда кузги мевалар пишиб етилади. Пахтазорларда пахталар оппоқ бўлиб очилади. Дала ва боғларда иш қизгин бўлади. Мевалар терилади, картошка, пиёз, сабзи каби сабзавотлар бирин-кетин ковланади. Пахталар терилади.

Болаларнинг тузган ҳикоялари бўйича гуруҳлар тақдимоти ўтказилади. Ҳар бир гуруҳнинг тузган ҳикоялари тингланади ва раҳбатлантирилади.

Тетиклаштирувчи машқлар

Қуёш

Эрта тонгда

Қуёш туриб

Болаларни эркалайди,

Бошларини силайди.

Билаклар ички тарафи билан бир-бирига теккизилади. Бармоқлар қуёш нурлари каби кенг ёйилган ҳолатда бўлади.

Тарбиячи болаларга фасллар ҳақида мақоллар айтириб машғулоти тугатиши мумкин.

1. Қиш ғамини ёзда е.
2. Баҳорги ҳаракат - кузги баракат.
3. Ёзги меҳнат - қишги роҳат.
4. Ер ҳайдасанг куз ҳайда,
Куз ҳайдамасанг юз ҳайда.

Болалар билимини текшириш ва мустаҳкамлаш учун саволлар :

1. Бир йилда нечта фасл бор?
2. Сиз қайси фаслни ёқтирасиз?
3. Меҳнат ҳақида мақоллар айтиб беринг.

4. Тил тафаккур қуроли ва муомала воситаси. Тил миллатнинг ноёб хазинаси бўлиб доимо оғзаки ва ёзма ҳолда намоён бўлган. Бой, ёрқин, мароқли, нутқ сўзлаётган ким бўлишидан қатий назар, унинг нури ҳисобланади. Тилни олийжаноб имкониятлари нутқ орқали, нутқ жараёнида очилади. Нутқ бўлмас экан тилнинг чексиз имкониятлари юзага чиқмай қолаверади. Сўз ва ғазал султони А. Новой тил ва нутқ муносабатларини шундай изоҳлайди. «Тил шунча шарафи билан нутқнинг қуролидир. Агар нутқ номаъқул бўлиб чиқса тилнинг манфаатидир».

Демак. Тил қанчалик зўр бўлмасин, у нутқ учуун қурол сифатида хизмат қиларкан. Унинг куч қудрати нутқ жараёнида намоён бўлар экан. Агар тил ўқ бўлса, нутқ камондир. Ўқнинг қудрати, камоннинг қудратига ҳам боғлиқ.

Буюк бобомиз А. Новой сўзга шундай баҳо берганлар.

«Сўздирки, нишон берур ўликка жондин,

Сўздирки, берур жонга хабар жонондин.

Инсонки сўз айлади жудо ҳайвондин,

Балки, гуҳари шарифроқ йўқ ондин».

Қадимги шарқ педагогикасининг ажойиб асарларидан бири «Қобуснома»да ҳам тил ва нутққа алоҳида эътибор берилганки, улар ҳозир ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаганини кўрамиз. Кайковус барча хунарлар ичида сўз хунари – нотиқликни аъло деб билади: «Билинки ҳамма хунардан сўз хунари яхши».

Шунинг учун ҳам киши суҳандон ва нотиқ бўлишни такидлайди. Муаллиф нотиқликни эгаллашнинг йўлини тинимсиз меҳнат ва ўрганиш деб уқтиради.

Ҳикоят: «Шундай деб эшитдимки, бир кеча Хорун ар-Рашид бир туш кўрди. Яъни, оғзидаги ҳамма тишлари тўкилиб тушган эмиш. Эрталаб туриб бир таъбирчини чақириб бу туш таъбири нима эканини сўрадик., Таъбирчи деди: Эй амир ал мўмин сенинг ҳузурингда барча қариндош-уруғларинг ўлади, сендан бошқа ҳеч киши қолмайди».

Хорун ар Рашид деди: «Менинг юзимга шундай дард андуҳ билан тўлган сўзни айтасанми? Агар менинг қариндошларим ўлсалар мен нима иш қиламан? Ва қандай қилиб кун кечираман? - деб таъбирчини юз таёқ уришга буюрди. Сўнгра бошқа бир таъбирчини чақирди ва тушининг таъбирини сўради. Таъбирчи деди: Эй амир ал мўмин, сенинг умринг барча қариндошларингнинг умридан узун бўлади. Хорун ар Рашид деди: «Барча ақлнинг йўли бирдир ва икковининг таъбири бир ердан чиқади, аммо юқоридаги таъбирчининг ибораси билан кейинги таъбирчининг ибораси орасидаги фарқ каттадир», – деди ва Халифа кейинги таъбирчига юз тилла беришини буюрди.

Эй фарзанд, сўзингни юзи ва орқа томонини билгин, уларга риоя қилгин. Сўзлаганда маъноли гапир, бу нотиқликнинг аломатидир. Агар гапирган вақтингда сўзинг қандай маънога эга эканлигини билмасанг, қушга ўхшайсан, бундай қушни тўти дейдилар. Тўти ҳам сўзлайди, аммо сўзининг маъноси бўлмайди. Шундай кишини нотиқ (сухангўй) деймизки, унинг ҳар бир сўзи халққа тушунарли бўлсин ва халқнинг ҳар сўзи унга маълум бўлсин. Бундай кишилар оқил (ақлли) лар қаторига киради.

...Билган сўзингни ўз жойила ишлатгин, вақтни бекор ўтказмагин. Агар вақтни бекор ўтказсанг, донишмандликка путур етказган бўласан. Ҳамма вақт тўғри сўз гапир, беъсаниликни даъво қилгувчи бўлмагин, билмаган илмдан гапирмагин, шунда илмдан нон талаб қилма. Ҳар қандай талабинг бўлса, билган илм, маърифат ва хунардан ҳозир бўлади. Билмаган илм, маърифат ва хунарни билмаган деб даъво қилсанг неч нарса ҳосил бўлмайди ва беҳуда захмат чекасан.

Ҳар бир сўзга кулоқ сол, тезлик қилма. Ўйламасдан сўзлама. Ҳар бир сўзни ўйлаб гапир, хато айтган гапингдан пушаймон бўлмагайсан (**Қобусномадан**).

Хулоса:

Маълумки тил инсон ақли фаолиятининг энг олий ва асосий воситасидир. Чунки инсонни бошқа жонзотлардан ажратиб турадиган ҳам тил эмасми?! Шундай экан, инсон ақлий фаолиятининг энг олий маҳсуллари тафаккур мевалари тил, нутқ орқали рўёбга чиқади. Тил тафаккур маҳсулининг ҳаётга татбиқ этилиш воситаси бўлувчи қудратли қуролдир.

Мавзу юзасидан савол ва топшириқлар:

1. Равон нутқ тушунчаси ва уни ривожлантириш вазифалари ҳақида нималарни биласиз?
2. Равон нутқнинг моҳияти нималардан иборат.
3. Мактабгача таълим муассасаларида болаларни равон нутққа ўргатиш жараёни қандай кечади?
4. Тил тафаккур қуроли ва муомала воситаси дейилишини асослаб беринг.
5. Таълим муассасаларида ўқитиш қандай шаклларда амалга оширилади?
6. Мактабгача таълим муассасаларида болаларни равон нутққа ижодий ўргатиш усуллари ҳақида нималарни биласиз?

6-мавзу. Боланинг ижтимоий ва шахс сифатида шаклланишида диалогик ва монологик нутқнинг аҳамияти.

Режа:

1. Мактабгача ёшдаги бола нутқнинг грамматик тўғрилигини ўстириш.
2. Диалогик нутқни ривожлантиришга доир махсус машғулотларнинг аҳамияти.
3. Монологик нутқни шакллантиришнинг назари асослари.

4. Монологик нутқини шакллантириш усуллари.

Таянч тушунчалар: аксил ва яқин маъноли сўзлар, синонимия, антонимия, морфология, сўз яшаш, синтаксис, интонация, репродуктив ва қидирув саволлар, имитасия, дорилфунун.

1. Мактабгача ёшдаги бола нутқнинг грамматик тўғрилигини ўстириш. Диалогни ривожлантириш нафақат шунчаки нутқнинг муайян композитсион шаклини ўзлаштириш, балки боланинг ижтимоий ва шахс жихатдан шаклланишининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Диалогик диалог нафақат алоқа (интеллектуал мазмун) ва ўз манфаатларига йўналишни, балки шерикнинг нуқтай-назарини, унинг қизиқишлари, истаклари, кайфиятини ҳисобга олишни ҳам кўзда тутди. Болалар бундай тажрибани кооператив тусдаги фаолият (биргаликда яшаш, чизиш, жамоа ўйинларини ўйнаш) натижасида тўплайдилар. Тенгдошлари билан диалог қилишда бола нутқи мазмундорликка (диалог вазиятидан қатъий назар) далолатдир.

Мактабгача ёшдаги катта болаларнинг диалогик негизида нутқнинг янги шакли - монолог туғилади ва шаклланади. У боланинг ўз фикрлари, ҳис-туйғулари, атроф-муҳит ҳақидаги билимларини ўртоқлашиш истаги оқибатида вужудга келади. Бунда нутқ қисқа ҳикоя шаклига эга бўлади. Ҳикояда, албатта, болани лол қолдирган ва уни ҳаяжонга солган бирон-бир қизиқ ҳодиса (табиат қўйнидаги қизиқарли учрашув, укасининг кулгили ҳаракатлари ва ҳ.к.) акс этади. Мактабгача ёшдаги болалар таниш эртакларни, мулфильмлар мазмунини айтиб беришни, ўқиганларини сўзлаб беришни хуш кўрадилар.

Мактабгача ёшдаги катта болаларнинг энг муҳим ютуғи - жаранглаётган нутққа қизиқишнинг шиддат билан ривожланиши, тил фаолиятини энг оддий англашнинг шаклланишидир. Сўзга нисбатан лингвистик муносабат дабдурустдан товуш, қофия, мазмун билан ўтказиладиган ўйинларда, сўз аҳамияти ҳақидаги саволларда, уларнинг жарангдорлиги ва мазмунида кўринади. Тил воқелигини англаш унинг барча томонларини - фонетик, лектик, грамматик томонларини қамраб олади. Сўзга нисбатан онгли муносабат луғатни такомиллаштиришга (антонимлар, синонимлар, кўп маъноли сўзларни тушуниш), нутқнинг товуш маданиятини ривожлантиришга (товуш талаффузи, тинглаш қобилияти, интонация ифодавийлиги), нутқнинг грамматик тўғрилигини шакллантиришга (морфология, сўз яшаш, синтаксис), равон нутқни ривожлантиришга таъсир кўрсатади.

2. Диалогик нутқни ривожлантиришга доир махсус машғулотларнинг аҳамияти. Нутқда энг муҳим метод бу диалогик нутқ, яъни болалар билан сўзлашишдир. Сўзлашиш оғзаки нутқнинг энг оддий шакли бўлиб, унда бола ўзини тутиши, кўз қараши, хатти-ҳаракати, овозининг паст-баландлиги, тезлиги каби турли ҳолатлар ҳисобга олинади. Сўзлашиш – диалогик нутқ, асосан катталар ёрдамида амалга оширилади ва у айниқса, теvarак-атрофни билиш жараёнида яхши натижалар беради. Жумладан, жамоат жойларида, кўпчилик ўртасида нутқ маданиятига риоя этишга эътибор қаратилади.

Бунда бир-бирининг нутқини тўлдириб бориш, тузатишлар киритиш, сўраш, сўраб билиб олиш диалогик нутққа ўргатишнинг усуллари саналади.

Диалогик равон нутқни ривожлантиришга доир махсус машғулотлардан бири суҳбат методи қуйидаги усуллар ёрдамида амалга оширилади:

Тайёргарлик суҳбати (сўзлашиш) усуллари;

Театрлаштириш усуллари (имитация, қайта айтиб бериш).

Суҳбатнинг қуйидаги вазифалари мавжуд: Болаларни Тўғридан-тўғри суҳбатлашишга, яъни суҳбатдоши сўзларини бўлмасдан тинглаш, лўқма ташлаш учун қулай пайтни кутгани ҳолда ўзини тутиб туриш, суҳбатдоши учун тушунарли қилиб сўзлаш.

Йўлдош – талаффуз ва грамматик кўникмаларни машқ қилиш, маълум сўзлар маъносини аниқлаштириш.

Суҳбат жараёнида тарбиячи саволлар, топишмоқлар, бадиий сўз каби турли усуллардан фойдаланади.

Машғулот ишланмаси:

Мавзу: Жамоа ҳаётидан ҳикоя тузиш: «Бизнинг мактабгача таълим муассасамиз».

Мақсад: Тарбиячининг режаси асосида шахсий ҳаётда бўлган воқеаларни ҳикоя қилиб сўзлаб беришга ўргатиш.

Вазифалар:

Шахсий ҳаёт (тажриба)дан тугалланган ҳикоя тузиш малакасини шакллантириш.

Гапираётганда сўзларни бир-бирига боғлаб, жумлалар тузиш малакасини мустаҳкамлаш.

Айтилган жумлани қандай ҳолат (кайфият)да айтилганини аниқлаш (хафа, хурсанд).

Товушга хос хусусиятларни аниқлаш.

Кутилаётган натижалар:

Шахсий ҳаёт (тажриба)дан тугалланган ҳикоя тузиш малакаси шаклланади.

Гапираётганда сўзларни бир-бирига боғлаб, жумлалар тузишга ўрганадилар.

Товушга хос хусусиятларни билиб оладилар.

Керакли жиҳозлар:

Мавзуга оид расмлар.

Стол, стул, рангли қж-жз ва қаламлар, ўйин иштирокчилари.

Машғулотнинг бориши:

Тарбиячи: Болалар, ҳозир биз учун кадрдон бўлган мактабгача таълим муассасаси ҳақида суҳбатлашамиз. Биз мактабгача таълим муассасасини севамиз. У бизнинг иккинчи уйимиз. Сиз мактабга борганингизда ўқитувчингиз мактабгача таълим муассасаси ҳақида сўраб қолиши мумкин. Шунда сиз қийналиб қолмаслигингиз учун шу мавзуда ҳикоя тузишга ўрганамиз.

1. Сиз қатҳаган мактабгача таълим муассасаси қайси кўчада жойлашган?

2. У неча қаватли?

3. Мактабгача таълим муассасасининг қандай хоналари бор?

4. Майдонча, ер участкалари борми?

5. Унинг киравериши қандай безатилган?

Тарбиячи: Мактабгача таълим муассасаси ҳақида суҳбатлашиб олдик. Энди ким шу мавзуда ҳикоя тузиб беради? (Тарбиячи намунавий ҳикоя бериши мумкин).

Мактабгача таълим муассасаси Олмазор кўчасида жойлашган. Икки қаватли. Биринчи қаватида ошхона, ҳамшира, мудира хоналари бор. Шу қаватда музей хонаси ҳам бор. Мусаввирлар кираверишини ўзбек халқ эртакларидан лавҳалар билан безатишган. Биз мактабгача таълим муассасасини севамиз (5-6 та болалар ҳикоялари тингланади).

Тарбиячи: Мен ҳикояларингизни эшитиб, мактабгача таълим муассасасингизни қанчалик яхши кўришингизни билиб олдим. Ҳозир «Мактабгача таълим муассасаси» жумласини мен чақирган бола айтади. Қолган болалар айтилган гап қайси кайфиятда айтилганини аниқлайдилар (Болалар жумлани хафа, хурсанд каби ҳолатда-кайфиятда айтишлари мумкин).

Жисмоний дақиқа:

Болалар билимини текшириш ва мустаҳкамлаш учун саволлар :

1. Мактабгача таълим муассасаси қайси кўчада жойлашган?

2. У неча қаватли?

3. Мактабгача таълим муассасамизнинг қандай хоналари бор?
4. Унинг киравериши қандай безатилган?
5. Кимнинг ҳикояси сизга ёқди?

Жонлантириш учун саволлар:

1. Болаларга диалогик нутқни ўқитишнинг асосий методини тавсифлаб беринг.
3. Сухбатдан қайси таркибий компонентларни ажратиб кўрсатиш мумкин?
2. Диалогик равиш нутқни ривожлантиришга оид машғулотларда педагог қайси асосий методлардан фойдаланиши зарур?
3. Репродуктив ва қидирув саволлари нимани англатади?

3. Монологик нутқни шакллантиришнинг назарий асослари.

Монологик нутқ бир кишининг бошқаларга қаратилган нутқи ҳисобланади ва ҳикоя қилиш, хабар бериш, ўқигани ёки эшитганини қайта сўзлаб бериш, ўзи савол бериб, ўзи жавоб бериш шаклида намоён бўлади.

Болаларга кенг ёйилган фикр тузишни ўқитишда тарбиячи уларда матн тузилмаси (боши, ўртаси, охири) ҳақидаги энг оддий билимларни, гап билан фикрнинг таркибий қисмлари ўртасидаги алоқалар ҳақидаги тасаввурни шакллантириши зарур. Айнан ушбу кўрсаткич (гаплар ўртасидаги алоқа воситаси) нутқий фикрнинг равишлигини шакллантиришнинг муҳим шартларидан бири сифатида иштирок этади.

Ҳар қандай тугалланган фикрда ибораларни боғлашнинг кенг тарқалган вариантлари мавжуд бўлади. Гапларни боғлашнинг энг кенг тарқалган усули – бу занжирли алоқадир. Олмош, лекция такрорлаш, синонимик жиҳатдан ўрин алмашиш мазкур алоқанинг асосий воситалари ҳисобланади. Занжирли алоқа нутқни янада мослашувчан ва ранг-баранг қилади, чунки бола бу усулни эгаллар экан, бир сўзни қайта такрорлашдан қочади.

Педагог болаларга гапларни параллел равишда боғлашни ўргатиши зарур, бунда гаплар бир-бирига уланмайди, балки таққосланади ёки ҳатто қарама-қарши қўйилади (Кучли шамол эсарди. Қуён инига яшириниб олди).

Мактабгача катта ёшдаги болаларга равиш матнлар тузишни ўргатишда уларда мавзунини ва айтилган сўзнинг асосий фикрини очиб бериш, матнга сарлавҳа қўйиш қобилиятини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Равиш фикрнинг ташкил этишда интонация катта рол ўйнайди, шунинг учун айрим гаплар интонациясидан тўғри фойдаланиш кўникмасини шакллантириш, умуман, матннинг таркибий бирлиги ва мазмунан тугалланганлигини қайд этишга ёрдам беради.

Катталар билан болаларнинг биргаликдаги сўз ижодкорлиги монологик нутқни ривожлантиришнинг асосий шарти ҳисобланади. Эндигина беш ёшга тўлган болалар таниш эртакларни ҳикоя қилиб бериш, воқеалар тўқиш, шахсий тажрибасидан сўзлаб беришга қизиқишни намоён қиладилар. Катта ёшли киши йўналтирувчи ва аниқлаштирувчи саволларни бериш, ўйин вазиятларини яратиш орқали бола ташаббусини қўллаб-қувватлаши даркор. Педагогнинг секингина ҳикоя мазмунини, режасини, воқеаларнинг эҳтимолий ривожини, сўз шаклини айтиб қўйиши биргаликдаги сўз ижодкорлигида муҳим аҳамиятга эгадир.

4. Монологик нутқни шакллантириш усуллари. Болаларда грамматик тизимни – синтаксис, морфология, сўз ҳосил қилишни шакллантириш ўзининг алоҳида хусусиятларига эга бўлиб, уларни ривожлантириш учун педагог турли воситаларни қўллаши даркор. Морфология ва сўз ҳосил қилишни ўзлаштириш учун рағбатлантирувчи тил ўйинлари; синтаксисни ривожлантириш учун эса, кенг фикр билдириш учун мотиватсияни яратиш муҳим.

Маълумки, болалар ўз иқтидорига қараб турлича даражада ривожланади ва ўз навбатида педагогнинг раҳбарлиги ҳам босқичли хусусиятга эга бўлади. Бола ҳаётининг бешинчи йилида педагог рағбатлантиришга (гап сўз ҳосил қилиш ва сўз ижодкорлиги хусусида бормоқда); олтинчи йилда – гап таркибини энг оддий таҳлил қилиш, нутқнинг грамматик тўғрилигини шакллантиришга (сўз ўзгартиришда); еттинчи йилда – ҳосила сўзлар ўртасидаги расмий-семантик муносабатларни оддий таҳлил қилишга, нутқий ижодкорликка, мураккаб синтактик тузилмаларни ихтиёрий тузишга алоҳида эътибор бериши лозим.

Дидактик ўйинлар ва грамматик мазмундаги машқлар - болаларнинг тилга оид ўйинларини, уларнинг грамматик соҳасидаги фаоллигини рағбатлантиришнинг муҳим воситасидир. Педагог болаларга сўз бирикмасини ўйлаб кўриш, сўнгра гапда сўзларни бир-бири билан тўғри боғлаш қобилиятини ўргатиши зарур.

Болалар фикрларида мураккаб синтактик тузилмаларни шакллантиришни ёзма нутқ вазиятида, яъни бола матнни айтиб турадиган, катта ёшли киши эса, уни ёзиб борадиган вазиятда амалга ошириш тавсия этилади.

Болага бир турдаги тузилмалардан фойдаланмаган ҳолда сўзларнинг тўғри тартибини қўллашни ўрганишда ёрдам берадиган машқларга алоҳида эътиборни қаратиш зарур. Муҳими, болада гап таркиби ҳақида ва ҳар хил турдаги гапларда лекцикадан тўғри фойдаланиш ҳақида оддий тасаввурлар шакллансин. Бунинг учун болаларга гапда сўзларни бириктиришнинг турли

усулларини, сўзлар ўртасидаги айрим мазмунли ва грамматик боғлиқликлардан фойдаланишни ҳамда гапни интонатсион жиҳатдан расмийлаштиришни ўргатиш зарур.

Шундай қилиб, нутқнинг грамматик тизимини шакллантириш жараёнида синтактик бирликлар билан амаллар бажариш кўникмаси шаклланади, муайян мулоқот шароитида ва равон монологик фикрларни тузиш жараёнида тил воситаларини онгли равишда танлаш таъминланади. Бола нутқи, агарда у атрофдагиларга тушунарли бўлсагина ишончли мулоқот воситаси бўлиб хизмат қилади. Бу эса фикрни сўзларда изчил, равон ва тўлиқ ифодалашга, аниқ сўзларни танлашга, талаффузнинг софлиги ва тўғрилигига боғлиқ. Қулай шарт-шароитларда у ёки бу даражада ушбу хусусиятлар болада аниқ режа асосида ўқитиш, турли методик усулларни қўллаш йўли билан ҳосил қилинади. Тарбиячи болаларнинг тафаккурини ва унинг нутқининг барча жиҳатларини, шу жумладан, образлиликни ҳам уларга атрофдаги ҳаёт, оила ва мактабгача таълим муассасасининг маиший ҳаёти, кишилар меҳнати, ижтимоий воқеа ва ҳодисалар билан, жонли табиат ва предметли олам билан танишиш имконини берадиган даражада ривожлантиради. Мактабгача ёшдаги болалар борлиқни фаол қабул қиладилар ва атроф-муҳитдаги ҳаётга қўшилиб кетадилар, бу эса уларда сўз захираларининг тез ортишига олиб келади.

Хулоса:

Болалар луғатини бойитишнинг асосий манбаси бўлиб катталар нутқи, биринчи навбатда, болаларни ўқитиб, тарбиялайдиган тарбиячининг нутқи ҳисобланади. Улар тарбиячидан образли сўзларни, ифода ва қўллаш усулларини ўзлаштириб оладилар; улар нима яхши-ю нима ёмонлигини ажратиб ололмайдилар, ва эшитган барча сўзларга тақлид қиладилар. Шунинг учун тарбиячининг нутқи намунавий бўлиши лозим. Образли нутқни ривожлантириш кенг маънода нутқ маданиятининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.

Мавзу юзасидан савол ва топшириқлар:

1. Монологик нутқни шакллантиришнинг назарий асослари ҳималардан иборат?
2. Монологик нутқ қандай шаклда намоён бўлади?
3. Гапларни боғлашнинг энг кенг тарқалган усули қайси?
4. Монологик нутқни ривожлантиришнинг асосий шартини айтинг?
5. Фикр билдиришнинг қандай турлари мавжуд?
6. Сўзнинг тил бирлиги сифатидаги хусусияти ҳақида нималарни биласиз?
7. Монологик нутқни шакллантириш усулларини санаб беринг?

7-мавзу. Товушларнинг тўғри талаффузи юзасидан олиб бориладиган ишлар мазмуни

Режа:

- 1. Болаларни тўғри талаффузга ўргатишнинг мазмуни ва моҳияти.**
- 2. Талаффузга ўргатишнинг асосий босқичлари.**
- 3. Болаларни тўғри талаффузга ўргатиш асосий вазифалари.**
- 4. Товуш ҳосил қилишда иштирок этадиган турли органларнинг аҳамияти.**

Таянч тушунчалар: *тўғри талаффуз, товуш, товуш аппарати, генератор, энергетик, резонатор, тембр, диапазон, товуш жарангдорлиги, товуш эгилувчанлиги, товуш ҳаракатчанлиги, хаттахта, пауза– темп, ритмика, диксия.*

Болаларни тўғри талаффузга ўргатишнинг мазмуни ва моҳияти. Тарбиячи у ёки бу товуш таркибида турли нутқ органлари: лаблар, тишлар ва тил иштирок этаётганини коърсатади ҳамда тушунтириб беради. Болаларнинг товушларни ифода этишда нутқ органлари ҳолатини коъриб олишлари уларнинг тоъғри талаффузни оъзлаштириб олишларида ёрдам беради. Бу борадаги иш тажрибаси шуни коърсатмоқдаки, ушбу йоъналишдаги машқлар ижобий натижаларга олиб келади. Амалиётда бу методик усуллар коъпинча биргаликда коълланилади ва улар доимо бир-бирини тоълдирадилар.

«И» қаттиқ товушининг тоъғри талаффузини шакллантириш. Тарбиячи товуш артикулятсиясини намоёиш этади ва болаларга тилнинг талаффуз чоғидаги ҳолатини коъришни таклиф қилади. Соънгра у товушни бир неча бор талафуз қилади, кейин эса болалар уни такрорлайдилар. Агар болалар соъзлардаги товушни тоъғри талаффуз эта олсалар, янги гапларга ва тоърт қаторли кичик-кичик шеърларни ёд олишга оътиш мумкин. Равон нутқни ривожлантириш асосида турли алоқа воситаларидан (сўзлар, гаплар, матн қисмлари ўртасида) фойдаланиш, турли тоифадаги матнлар - тасвирлаш, баён қилиш, мулоҳаза юритиш тузилмаси ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш қобилиятини ўргатиш ётади.

Товуш. Айрим тарбиячи педагогларда товуш табиатдан берилади (худо берган) дейишади. Махсус товуш йиллар давомида ўзгариши, айнаиши мумкин. Шунинг учун доим машқ қилиб уни ривожлантириб туриш лозим бўлади.

Товуш аппарати уч бўлимдан иборат: генератор, энергетик, резонатор.

Товушнинг ҳосил бўлиши:

1. Товуш кучи билан боғлиқ (нутқ аппарати органлари билан боғлиқ).
2. Товуш жарангдорлиги (товуш жарангдорлиги турли масофаларга юбориб баланд пастлигини ўзгартириш).
3. Товушнинг эгилувчанлиги ва ҳаракатчанлиги (товушни ўзгартира олиши, товушнинг баланд-пастлиги).
4. Диапазон-товушнинг ҳажми (чегараси энг баланд ва энг пастки тон билан белгидир).
5. Тембр-товушнинг яқинлиги, юмшоқлиги, силлиқлиги, хусусийлиги. Товуш аппаратининг чарчаши, товушда бўлган нуқсонлар ва бузилишлар орқали юзага келади. Нутқнинг товуш маданиятини тарбиялашда интонатсион ифодалилиқ, темп, талаффуз ва фикрни баён қилишнинг равонлиги устида ишлашга кўпроқ аҳамият бериш даркор, зеро, равон нутқнинг шаклланиши ушбу кўникмаларга асосланади.

Нутқнинг товуш маданиятини тарбиялаш ҳам тил борлигини энг оддий англашни шакллантириш билан ўзаро боғлиқдир. Мактабгача ёшдаги катта болалар сўзлар, товушлар, қофиялар билан фаол ўйнайдилар. Улар сўз жаранглагандаги умумий ва алоҳида жиҳатларни пайқай оладилар, артикулятсион ва акустик жиҳатдан бир-бирига яқин бўлган товушларни (С-Ш, С-З) фарқлай оладилар, мақол, матал ва тез айтишлардаги 4-5 та сўзда учраган товушларни сезадилар

2. Талаффузга ўргатишнинг асосий босқичлари.

Талаффузга оғратиш 3-босқичда амалга оширилади

:

1-босқич Айрим товушлар талаффузини шакллантириш – бу қаттиқ ва юмшоқ, жарангли ва жарангсиз ундошлар талаффузи устида ишлашни коъзда тутати;

Б-лаб портловчи жарангли ундош товуш. Сўзнинг охирида, бошида ва ўртасида келади. Б..., ...Б..., ...Б, Б-В каби айтилади, ароба-арава, кабоб-кавоб П-лаб портловчи жарангсиз ундош товуш.

П..., ...П...,П, Б ва Ф ундош товушлари ўрнида талаффуз қилинади, фабрика-пабрика, келиб-келип

2-босқич: Айрим соъзлар талаффузини шакллантириш – бу лекцикани тоъғри талаффуз қилиш, урғу бериш, соъзда урғу боъғинини ажратишдан иборат;

Лекцик жиҳатдан: «Кўклам келди» бири фасилнинг номини, иккинчиси ҳаракатни англатади.

Урғу сўзнинг охирги бўғинига тушади: Тикувчи, ти-кув-чи.

3- босқич: Намунавий гаплар талаффузини шакллантириш – бу оъзгача гап оҳанглари устида махсус ишлашни коъзда тутати. Чумчуқ – кичкина кушча.

3. Болаларни тўғри талаффузга ўргатишнинг асосий вазифалари. Тилни амалда ўзлаштириш она тилининг барча товуш бирликларини (товуш – бўғин – ибора - матн) тинглаб ажратиб олиш ва уларни тўғри талаффуз қилишни назарда тутати, шунинг учун мактабгача ёшдаги болада товушни талаффуз қилишни шакллантириш борасидаги ишлар мунтазам равишда олиб борилиши лозим.

Оҳанг, тембр, пауза, урғулашнинг турли хиллари товуш ифодалилигининг муҳим воситалари ҳисоб

Болалар билимларини кенгайтиришга йўналтирилган, иштирок этишга мўлжалланган интерфаол усуллар:

Ақлий ҳужум.

Қисқа ҳикоя.

Савол- жавоб.

Тетиклаштирувчи машқлар.

Керакли жиҳозлар:

«Қувноқ тилча ҳақида» эртаги билан ишлашни мўлжаллаш.

Машғулотнинг бориши.Тарбиячи: Болалар, қани айтинг-чи: «Биз нима орқали гапирамиз?» (оғзимиз билан). Тўғри, оғзимиз орқали. Оғзимиз уйчага ўхшайди. Бу уйчада нима яшайди? Тўғри, тил. Тил ҳақида эртак эшитганмисиз? Қани эслаб кўринг-чи. Тил уйчада яшайди. У яшайдиган уйчанинг эшиги бор-а? Унинг уйчасида битта эшикча эмас, балки иккита эшикча бор эди. Биринчи эшиги-лаблар, иккинчи эшиги –тишлар. Бу уйнинг шифти ҳам бор эди. Бу нима деб аталар эди? Тўғри, танглай. Биз гапирмаганимизда уйчанинг иккала эшикчаси ёпиқ бўлади ва тилча кўринмайди. Ҳаммангиз оғзингизни ёпинг ва бир-бирингизни оғзингизга қаранг. Тилча қоронғида ўтиравериб зерикиб, кўчага чиқиб сайр қилиб келмоқчи бўлади. Аввал тил учини чиқариб, ҳаво қандай эканлигини билиб олмоқчи бўлади. Келинлар, ҳаммамиз шундай қиламиз (тарбиячи болаларни бу ҳаракатни қандай бажараётганликларини текшириб чиқади). Мана, қандай кенг тилча, ҳаммангиз бир-бирингизга қаранглар. Бирдан қаттиқ шамол эсди, тилча буришди. Ингичка бўлиб олди, сўнгра бутунлай уйчасига яшириниб, ухлаш учун караватчасига чўзилди. (болаларни текшириш).Уйқудан уйғонган тилча машқ қилмоқчи бўлди, юқорига кўтарила бошлади.(юқоридаги тишлар орқасига), сўнгра пастга тушади (пастки тишлар орқасига) (тарбиячи ҳар бир болани текширади). Тилча аввал машқни секин-секин бажаради, сўнгра тез-тез сакрай бошлади. У сакраганда шифтга

етай-етай деди, сакраб шифтни тил учи билан силаб кўйди. Тилча машқ қилиб бўлгач, яна кўчага чиқмоқчи бўлди. Кўчага чиқиб зинапояга ўтирди (тилнинг кенг олдинги қиррасини пастки лабга қўйиш, болалар бу ҳаракатни бажараётганларида пастки лабларини қийшайтирмасинлар, пастки тишларга тегизмасинлар). Бир ўзи ўтиравериб зерикди, ўйнаш учун кўчада ҳеч ким йўқ эди. Болалар йўқмикин, деб тилча аввал ўнг томонга, сўнгра чап томонга қаради. Ҳеч бир бола йўқ эди. Болаларни қидириб уйининг атрофида югура бошлади (тил оғиз атрофида айланма ҳаракат қилади). Бирга ўйнаш учун шерик топди, севинганидан сакради, ва тили билан чўлпиллатди (тилни танглайга ёпиштириб, учи билан чўлпиллатади (болалар текширилади). Тилча мазза қилиб сайр қилганидан сўнг уйига кетди ва иккала эшикни ёпди. Уйчасининг эшиклари оддий эмас, икки қаватли. Булар - лаблар. Мана юқоригиси, мана пасткиси (кўрсатади). Лаблар ҳам кўп ҳаракат қила оладилар. Мана улар кўп ҳаракат қилиб жилмайишди. Келинлар ҳаммамиз жилмаямиз, сўнгра улар нимагадур аччиқландилар ва олдинга найчага ўхшаб чўзилдилар (текшириш). Сўнгра лаблар бироз очилиб, иккинчи эшикни кўрсатишди (тарбиячи тишларини кўрсатади). Мана юқориги тишлар, мана бу пастки тишлар.

Ҳамма эшикларни ёпамиз, тилча жуда ҳам чарчади, унинг дам олгиси келяпти.

Жисмоний дақиқа.

Болалар, яна бизнинг овозимиз ҳам бор-а! У ҳам уйчада яшайди. Бирок унинг уйчаси оғизда эмас, бўйинда (кўрсатади).

Баъзан овоз ухлайди ва секингина пишиллайди, унинг пишиллаши эшитилмайди (тарбиячи «с» товушини талаффуз этади Сўнгра болалар «с» товушини талаффуз этадилар. Қўлларининг орқа томонини бўйинларига қўйиб, овоз ухляптими ёки йўқми, текшириб кўрадилар). Овоз уйқудан тургандан кейин ашула айтади. У шундай овозда ашула айтадики, ҳатто уйчанинг деворлари титрай бошлайди (бола «з» товушини бўйинга қўл кафтининг орқа томонини қўйиб талаффуз этади. Бу билан овоз ухляптими ёки йўқми, текширилади. Худди шу тариқа болалар икки – уч марта «с» ва «з» товушини навбатма-навбат талаффуз этадилар ва товуш ухляптими ёки ашула айтяптими аниқлашади. Болалар, бугун биз кўп нарсаларни билиб олдик. Машғулот болаларни рағбатлантириш билан якунланади.

Болалар билимини текшириш ва мустаҳкамлаш учун саволлар:

Демак гапиришимиз учун бизга нималар ёрдам беради?

(лаблар, тил, тил учи, тил кураги, тилнинг орқа қисми, тишлар, танглай, товуш)

2-машғулот:

Мавзу: «О» товушини талаффуз қилиш

Мақсад:

- «О» товуши билан таништириш.

Вазифалар:

- «О» товушини талаффуз қилишга ўргатиш
- «О» товушининг унли товуш экани ҳақида тушунча бериш, унинг сўз боши, ўртаси ва охирида келишини айтиш, унинг тўғри талаффузини ўргатиш,
- «О» товушли сўзлар билан болалар нутқини бойитиш.

Кутилаётган натижалар:.

- «О» товушининг унли товуш эканлигини, унинг сўз боши, ўртаси ва охирида келишини билиб оладилар.
- «О» товушли сўзлар айта оладилар.

Керакли жихозлар:

- «О» товуши бор суратлар, кубик: бир томонига лабнинг очик ҳолати расми ёпиштирилган, бошқа томонларига унли ҳарфлар ёпиштирилган.

- **Машғулотнинг бориши:**

Тарбиячи болаларнинг товушлар ҳақидаги билимини аниқлаш ва мустаҳкамлаш учун саволлар беради.

Товушларни нима қиламиз?

(товушларни талаффуз қиламиз ва эшитамиз)

Тарбиячи болалар жавобларини умумлаштиради: нутқ товушлари 2 хил бўлади: унли товушлар ва ундош товушлар, Товушларни айтамиз, эшитамиз.

Бугун биз «О» унли товуши билан танишамиз.

«О» товушини талаффуз этганимизда қуйидаги ҳолат юз беради:

Лаблар айлана шаклида (думалоқланган) ва бир оз олдинга чиқади, тишлар думалоқланган лаблар билан беркилади, тил илдизи бир оз юқорига кўтарилади, юмшоқ танглай томоқнинг орқа деворига сиқилган бўлиб, бурун йўллари ёпиб туради, ҳаво оқими оғиз бўшлиғи орқали ўтиб кетади, товуш бойламлари боғланган бўлиб, тебранади ва товуш ҳосил бўлади.

Унли товушлар тўсиққа учрамайди, чўзиқ айтилади. Унли товушни биз қизил рангда белгилаймиз (қизил квадрат шаклини кўрсатилади). Кубикларнинг (тарбиячи кубикни кўрсатади) бир томонига лабнинг очик ҳолати расми ёпиштирилиб белгиланади. Сиз кубикларни ўйнаётганингизда билингки, кубикнинг бир томонига лабнинг очик ҳолати расми ёпиштирилиб, қолган томонларда ҳарфлар кўрсатилган бўлса, демак бу кубикдаги ҳарфлар унли ҳарфлар бўлади. Мана қаранг, кубикнинг бир томонига лабнинг очик

ҳолати расми ёпиштирилиб, бошқа томонида «О» ҳарфи ёпиштирилган. Демак, «О» ҳарфи унли товуш эканлигини билдиради.

Хаттахта таглигига уй ҳайвонлари расми териб кўйилади (кўй, эчки, сигир, бузоқ, от) ва куйидагича суҳбат орқали от сўзи ажратиб олинади.

- Уй ҳайвонлари номини айтинг.

(кўй, эчки, сигир, от)

Улар нима учун уй ҳайвонлари дейилади?

(чунки уларни уйда одамлар боқади, парваришлайди)

Шу ҳайвонларнинг қайси бири номида «О» товуши бор? Айтиб кўриб аниқланг-чи? (тарбиячи ўзи айтиб ёрдам беради: о-о-о т.)

(От сўзида «О» товуши бор).

- «О» товушини талаффуз қилиб, унинг қандай товуш эканини аниқланг.

(о-о-о - о унли товуш экан.)

- Қаердан билдингиз?

- «О» товуши тўсиққа учрамаяпти, чўзиқ айтиляпти.

Тўғри: «О» товуши чўзиқ айтиляпти, унли товуш. От сўзида «О» товуши сўзнинг бошида келяпти, «О» товуши сўз ўртасида ҳам, охирида ҳам келади. Масалан: садо, нон.

Жисмоний дақиқа.

Тарбиячи болаларга «Расмни топ» ўйинини таклиф этади. Бунинг учун тарбиячи болаларни уч гуруҳга бўлади: 1-гуруҳга «О» товуши билан бошланадиган предметлар расмларини топиш, 2-гуруҳга «О» товуши билан тугайдиган предметлар расмларини, 3-гуруҳга «О» товуши сўз ўртасида келган предметлар расмларини топиш айтилади, қайси гуруҳ ўйланиб, белгиланган муддатда сўз топа олмаса, ўйиндан чиқади. Ўйинни охиригача давом эттирган гуруҳ ғолиб саналади.

Болалар учун амалий иш.

Тез айтиш:

Оққуш кўлда сузади,

Оппоқ бўйин чўзади

Машғулотга фаол қатнашган болалар раҳбатлантирилади.

Болалар билимини текшириш ва мустаҳкамлаш учун саволлар :

Бугун қайси товуш билан танишдик?

У қандай товуш экан?

Бу товушни нима қиламиз?

Биз товушларни нима учун ўрганамиз?

Қайси товушлар унли товушларга киради?

Мавзу юзасидан савол ва топшириқлар:

1. Болаларни тўғри талаффузга ўргатишнинг мазмуни ва моҳияти нималардан иборат?
2. Талаффузга ўргатишнинг қандай асосий босқичларини биласиз?
3. Болаларни тўғри талаффузга ўргатишнинг асосий вазифаларига нималар киради?
4. Товуш ҳосил қилишда иштирок этадиган турли органларнинг аҳамияти ҳақида сўзлаб беринг.
5. Болалар билимларини кенгайтиришга йўналтирилган қандай интерфаол усулларни биласиз?

8 мавзу. Болаларни тўғри талаффузга ўргатиш асосий вазифалари.

Режа:

1. Нутқнинг товуш маданияти тушунчаси.
2. Нутқнинг товуш маданиятига доир ишлар.
3. Боланинг ҳар бир ёш босқичида нутқнинг товуш маданиятини тарбиялаш.

Таянч тушунчалар: *товуш маданияти, аниқ талаффуз, орфоэпия, нутқ суръати, нутқий алоқа кўникмалари, нутқнинг ифодалилиги, нутқий нафас олиш, табиат объектлари, ўйин фаолияти, нутқ меъёри, артикуляцион аппарат.*

1. Нутқнинг товуш маданияти тушунчаси. Мактабгача таълим ёшидаги болаларнинг нутқини ривожлантириш алоҳида аҳамиятга эга. Инсон ўз фикрларини ифодалаш ва бошқаларнинг фикрларини тушуниш учун она тилидан фойдаланади. Нутқни эгаллаш болага бевосита ва билвосита (ҳикоя, бадий асар, тарбиячининг тушунтириш ва бошқалар) йўл билан борлиқ ҳақида билимлар ҳосил қилишга имкон беради. Мактабгача таълим муассасасида луғат бойлигини ошириш, сўзнинг грамматик тузилишини шакллантириш, боғланишли нутқни ривожлантириш вазифалари ҳал этилади.

2. Нутқнинг товуш маданиятига доир ишлар.

Мактабгача катта ёшдаги болалар нутқини ривожлантиришда эришилган асосий натижалар тенгдошлар билан мулоқот асосий ўрин эгаллайдиган мулоқот соҳасидаги чуқур ўзгаришлар билан боғлиқ. Бола катта ёшдаги одамдан кўра ўз тенгдошини афзал кўра бошлайди. Бирга ўйнаётган ўртоғига қаратилган нутқ катталар билан бўлган нутқдагига нисбатан мазмунлироқ бўлиб боради. Шерик билан диалог

мувофиқлаштирилган предметли ва нутқий ҳаракатлар тусига эга бўлади. Бола энди қўшнисининг эътиборини ўзига жалб қилишни билади, унинг ўзи ўртоқларининг ишлари ва фикрлари билан қизиқади.

Мактабгача катта ёшдаги болалар нутқининг функциялари кўп қирралидир. Бунда бола нутқдан атрофдагилар билан мулоқот ўрнатиш, ўзига, ўз ишлари ва кечинмаларига эътиборни жалб қилиш, бир-бирини тушуниш, шеригининг хулқига, фикр ва ҳиссиётларига таъсир қилиш, ўз фаолиятини йўлга қўйиш, ўзининг ва бирга ўйнаётган ўртоқларининг ҳаракатларини мувофиқлаштириш учун фойдаланади. Нутқ атрофдагилар ҳақидаги билимларнинг муҳим манбаи, табиат, нарсалар ва кишилар олами ҳақидаги тасаввурларни қайд этиш воситаси, билиш фаолиятининг воситаси бўлиб хизмат қилади. Мактабгача катта ёшдаги бола учун нутқ объектив муносабатларнинг алоҳида соҳаси бўлиб, бола уларни сўзлар, товушлар, қофиялар, маънолар билан ўйнаш орқали англаб етади. Бола ўзининг амалий, билиш ва шахсий эҳтиёжларини қондириш учун ўзида мавжуд бўлган барча воситалардан ва ноихтиёрӣ вазиятларда фикр билдиришдан, нонутқий воситалардан (имо-ишоралардан, мимика ва ҳаракат) ва бевосита нутқнинг ўзидан фойдаланади. Нутқнинг барча турлари ва шакллари тил шахсининг такрорланмас индивидуал портретини ҳосил қилгани ҳолда ўзаро биргаликда мавжуд бўлади. Диалогни ривожлантириш фақатгина нутқнинг муайян композитсион шаклини ўзлаштиришдан иборат бўлиб қолмай, балки у боланинг ижтимоӣ жиҳатдан ривожланиши ва унинг шахси шаклланишининг муҳим таркибий қисми бўлиб ҳам ҳисобланади. Диалогик мулоқот нафақат хабар қилишга (интеллектуал мазмундаги хабарга) ва ўз манфаатларига йўналтирилишни, балки шеригининг мавқеини, унинг манфаатлари, истак-хоҳишлари ва кайфиятини ҳам ҳисобга олишни назарда тутати. Диалогда нутқий ҳаракатларни мувофиқлаштириш тўғридан-тўғри шеригини тушуна олиш, унинг нуқтаи-назарини қабул қилишни билишга ҳам боғлиқдир. Бундай тажрибани болалар ўзаро уюшган фаолиятда (биргаликда яшаш, расм чизиш, ҳикоя қилиш, жамоавӣ ўйинлар) орттирадилар. Тенгдошлар билан мулоқотда бола нутқи мазмунлилиқ (мулоқот вазиятидан қатъӣ назар тил воситаларидан фойдаланиш асосида мазмуннинг тушунарлилиги) касб этади.

Мактабгача катта ёшдаги болаларнинг диалогик мулоқоти жараёнида нутқнинг янги шакли – монолог вужудга келади ва шаклланади. У боланинг ўз фикрлари, ҳиссиётлари, атрофдаги олам ҳақидаги билимлари билан ўртоқлашишни исташи туфайли вужудга келади. Бунда нутқ қисқа ҳикоя шаклида рӯй беради. Ҳикояда болани ҳайрон қолдирган ва ҳаяжонга солган қандайдир қизиқ нарса (янги ўйинчоқ сотиб олиш, оила аъзоларининг

кулгили вазиятларга тушиб қолиши ва ҳ.к.) акс этади. Мактабгача ёшдаги болалар таниш эртактарни ҳикоя қилиш, мултифильмлар мазмунини айтиб бериш, ўқиган нарсаларини айтиб беришни яхши кўрадилар. Жаранглаётган нутққа бўлган қизиқишнинг шиддат билан ривожланиши, тил борлигини энг оддий англашнинг шаклланиши мактабгача катта ёшдаги болалар эришган энг муҳим ютуқ ҳисобланади. Сўзга нисбатан лингвистик муносабат товушлар, қофиялар, мазмунлар билан тўсатдан бошланган ўйинлар, сўз мазмуни, уларнинг жаранглаши ва мазмуни ҳақидаги масалаларда кўринади. Тил борлигини англаш унинг барча – фонетик, лектик, грамматик томонларини қамраб олади. Нутққа нисбатан онгли муносабат луғатни такомиллаштиришга (антонимлар, синонимлар, кўп маъноли сўзларни тушунишга), нутқнинг товуш маданиятини (товуш талаффузи, талаффуз, тинглай олиш қобилияти, оҳанг ифодалилиги) ривожлантиришга, нутқнинг грамматик тўғрилигини (морфология, сўз ҳосил қилиш, синтаксисни) шакллантиришга, равон нутқни ривожлантиришга таъсир қилади. Мактабгача катта ёшда нутқнинг грамматик тўғрилигини шакллантириш нутққа нисбатан танқидий муносабат пайдо бўлиши ҳамда ривожланиши, аниқ ва тўғри сўзлашга интилиш билан боғлиқ. Тўғри сўзлашга интилиш грамматиканинг барча соҳалари – морфологияда (аниқ шакл ҳосил қилишда, шаклларнинг турли-туманлигини ўзлаштиришда: столлар, стуллар, қаватлар ва бошқ.), сўз ҳосил қилишда, (нон учун – нондон, туз учун туздон ва бошқ.) синтаксисда (оғзаки нутқ қурилмасини енгиб ўтиш: ва боғловчисини кўп марта қўллаш орқали гапни чўзиб юбориш, битта гапда тўғри ва билвосита нутқни аралаштириб юбориш ва бошқ.) кўзга ташланади. Нутқнинг грамматик тўғрилигига интилиш кўпроқ етти ёшли болаларга хосдир. Беш ёшли болакай ҳали ҳам грамматик шакллар устида завқ билан машқ қилади ва айнан мана шу сўз билан машқлар келажақда грамматик жиҳатдан тўғри ифодаланган нутқ учун пойдевор яратади.

3. Боланинг ҳар бир ёш босқичида нутқнинг товуш маданиятини тарбиялаш. Нутқнинг товуш маданиятини тарбиялаш она тилидаги товушларни аниқ айтиш, уларни тўғри талаффуз қилиш, сўзлар ва ибораларни аниқ талаффуз қилиш, тўғри нутқий нафас олиш, шунингдек, овоз кучидан етарли даражада фойдалана олиш қобилияти, нутқнинг нормал суръати ва ифодалилигининг турли интонатсион воситалари (нутқ мусиқаси, мантикий сукут, урғулар, нутқ суръати, ритми ва тембри) ни шакллантиришни ўз ичига олади. Товуш маданияти яхши ривожланган нутқни тинглай олиш қобилияти асосида шаклланади ва ривожланади.

Нутқни ривожлантириш методикаси замонавий она тили (ўзбек, рус тиллари ва бошқ.) курсларига, адабиётшунослик асосларини ўзида жамлаган

болалар адабиётига, умумий, болалар ва педагогик психологияга, умумий ва мактабгача ёшдаги болалар педагогикасига таянади.

Методиканинг мазмуни ва уни амалга оширишнинг етакчи ғоялари сифатида қуйидагилар чиқади:

- Боланинг кадр-қимматини ва унинг ўзига хослигини тушуниш, бола нутқини «яқин ривожланиши ҳудуди»га қараб ривожлантиришни кўзда тутган ҳолда ривожлантириш хусусиятларини ҳисобга олиш;
- Педагогик мулоқотнинг бола билан эмотсионал алоқа ўрнатишга, у билан диалогик ҳамкорлик қилишга йўналтирилганлиги;
- Мактабгача ёшдаги болаларга нутқни махсус ўргатишнинг асосини коммуникатив ёндашув ташкил этиши лозим бўлган нутқий фаолият тузилмаси доирасида амалга ошириладиган ижодий жараён сифатидаги аҳамиятини тан олиш.

Нутқ маданиятини ривожлантиришга оид ишларга касбий тайёрлик шаклланиши мезони сифатида қуйидагилар чиқади:

- Нутқни ривожлантириш курсини ўрганиш ва болалар билан ишлашга масъулият билан ёндашиш;
- Болалар нутқини ривожлантириш механизми ва хусусиятлари, нутқий фаолиятнинг назарий асослари, яқка тартибда нутқий ривожланишни диагностика қилиш тамойиллари ва методикаси, нутқнинг турли қирраларини ривожлантириш методлари ва воситаларининг ўзига хос хусусиятлари ҳақидаги билимларнинг тўлиқлиги ва изчиллиги;
- Болаларнинг нутқий мулоқоти натижаларини мос равишда таҳлил қилиш ҳамда баҳолаш, бола нутқига педагогик таъсир кўрсатишнинг мақбул тизимини танлаш ва қўллашга қодирлик.

Нутқни шакллантиришнинг муҳим воситаси бўлган бадиий адабиёт бола нутқини ривожлантиришда алоҳида ўрин тутди. Болаларнинг ушбу санъат турини қабул қилишидаги ўзига хосликлар, Мактабгача тарбия муассасасида китоблар ёрдамида амалга ошириладиган ишлар мазмуни ва методикаси тегишли мавзуда очиқ берилади.

Нутқдаги бузилишлар – инсон аҳволини баҳолашда тил параметрлари ёрдам бериши мумкин бўлган ягона ҳолат эмас. Айрим вазиятларда (руҳий зўриқиш, сиқилиш пайтида) яхши тайёргарликдан ўтган одамларда физиологик параметрлар бўйича айрим нуқсонлар сезилмайди. Аммо уларнинг нутқи мутахассис бўлмаган одам тушуниши қийин бўлган даражада ўзгаради. Кўпинча фақат тил мезонларигина бундай ҳолат юз беришидан далолат бериши мумкин.

Мактабгача ёшдаги болалар нутқини ривожлантириш – бу мураккаб руҳий жараён бўлиб, у фақат боланинг эшитган нутқига тақлид қилишидан иборат эмас. Бу жараён болаларда умуман мулоқот фаолиятини ривожлантириш ва биринчи навбатда, мулоқотга эҳтиёж мавжудлиги билан боғлиқдир. Боланинг борлиқнинг янги томонларига йўналтирилганлиги: амалий фаолиятдан оламни, сўнгра одамларни, уларнинг муносабатларини ўрганишга ўтиш янги мақсадларга хизмат қилувчи янги мулоқот воситалари заруратини келтириб чиқаради.

Бола лексикасини кенгайтириш, унинг ўз кечинмаларини янада кенг ва хилма-хил ифодалашни ўзлаштириши учун имконият яратади.

Нутқ маданиятини замонавий ва тўлақонли ривожлантириш учун атрофдаги одамлар билан ўзаро ҳамкорлик боланинг мулоқотга бўлган эҳтиёжи таркибини бойитиши зарур. Болаларнинг нутқни эгаллаб олишларининг сабаби уларнинг мулоқот фаолиятларининг **асосини эҳтиёж-мотиватсия** ташкил қилиши, унинг таркиби ўзгарганлигидадир.

Вербал босқичда болада суств нутқ шаклланади. Ушбу босқичга бўлган даврнинг асосий аҳамияти шундан иборатки, унинг ичида навбатдаги босқич – фаол нутқ **пайдо бўлиши** босқичига ўтиш учун зарур бўлган шароит вужудга келади. Боланинг фаол нутқни ўзлаштиришининг **иккинчи босқичида** урта асосий жиҳат ажралиб чиқади: эмоционал муносабатлар; биргаликда фаолият (ҳамкорлик) давомидаги муносабатлар; товушли муносабатлар.

Боланинг катталар билан мулоқот қилишининг кўриб чиқиладиган ҳар бир жиҳати унинг олдига катталар томонидан қўйиладиган ва сўздан жамиятда ўзаро бир-бирини тушуниш учун шартли равишда қабул қилинган восита сифатида фойдаланишни талаб қилишдан иборат бўлган коммуникатив вазифани қабул қилишига ёрдам беради. Бундан ташқари, коммуникатив омилнинг кўриб чиқиладиган ҳар бир жиҳати у ёки бу даражада ва ўз ҳолича болаларнинг коммуникатив вазифани ҳал этишларига, яъни нутқдан фойдаланишларига ёрдам беради.

Нутқни ривожлантиришнинг **учинчи босқичида** – унинг материяси (лексика ва грамматика) боланинг мулоқот вазифасини ўзгартирган ҳолда катталар билан мулоқотга бўлган эҳтиёжига ва унинг таркибига узвий боғлиқ бўлади. Бу боланинг нутқнинг янги, янада мураккаб ва кенг қамровли жиҳатларини ўзлаштиришига олиб келади.

Боланинг руҳан шаклланишида нутқнинг ҳал қилувчи ўринни эгаллаши унинг турли босқичларда ривожланишига ёрдам берувчи шарт-шароитлар ва омилларнинг аҳамиятини янада оширади. Нутқ ривожини

ҳаракатлантирувчи кучлар ҳақидаги масала улар шиддат билан ва тўсатдан амалга оширилиши туфайли ҳам алоҳида аҳамият касб этади.

Ҳалқ эртаклари, ривоятлар ва халқ ўйинлари орқали болалар нутқ маданиятини ривожлантириш.

I. «Тулки, қуён ва хўроз» халқ эртаги:

- Бола мазкур эртак мазмунини қабул қилиб тушундими?
- Бола кўргазма асосида эртак мазмунини сўзлаб бера оладими?
- Бола эртак мазмунини кўргазмали воситасиз сўзлай оладими?

Болаларга эртак ўқиб берилгандан кейин бир кун ўтиб, ҳар бир бола билан ушбу эртак бўйича тажриба учун суҳбат ўтказилди. Эртак юзасидан қуйидаги саволлар берилди:

1. Тулкининг уйи қуённинг уйидан нимаси билан фарқ қилади?
2. Нимага тулки қуённи уйидан ҳайдаб чиқарди?
3. Хўроз қуённи қандай қилиб қутқарди?

Саволлардан кўриниб турибдики, биринчи савол эртакдаги парчани қайта ҳикоя қилиб беришга қаратилган бўлса, иккинчи саволимиз эртак бўйича бола ўз фикрини билдиришга қаратилган. Учинчи саволимиз эса, нутқнинг ифодавийлигини талаб этади.

II. Ривоят.

Бир кампирнинг ўғли бор экан. Унинг хотини ва тўрт ёшли ўғли бор экан. Набира бувисини ниҳоятда яхши кўраркан. Ҳар куни келин овқат пишириб қайнонасига ёғоч коса, ёғоч қошиқда овқат берар экан. Набира бунни кузатиб борар ва ажабланар эди. Бир куни келин ўғли ёғочдан нимадир ясаётганини кўриб қолибди.

- Нима ясаяпсан, болам? деб сўрабди онаси.
- Сиз билан отамга товоқ ясаяпман. Катта бўлганимда сизларга шунда овқат бераман, дебди ўғил. Келин ўз қилмишидан пушаймон бўлиб, қайнонасига меҳрибон бўла бошлабди.

Бир кундай сўнг ҳар бир болага мазкур ривоят бўйича қуйидаги саволлар берилди:

- Келин қайнонасига овқатни нимада берар эди?
- Келин ўғли ёғочдан нимадир ясаётганини кўриб, нима қилаяпсан болам, деб сўраганда қандай жавобни эшитди?
- Кейин нима бўлди?

III. «Чўлоқ жўжа» ўйини.

Бу ўйинда болалар ярим доира шаклида ўтирадилар. Полга бешта таёкча тўртта катакли нарвон шаклида ташлаб қўйилади. Ҳар бир катакчага биттадан стол қўйилади. Столга ўтилган мавзулар бўйича ўқилган эртак ва ривоятлардан қисман тасвирланган расмлар жойлаштирилади. «Чўлоқ жўжа»

полдаги бола ўйнаб синфдан-синфга сакраб юради. Агар у расмда тасвирлангани бўйича саволга жавоб берса, кейинги синфга икки оёқда, агар жавоб бера олмаса бир оёқда туриб, яъни, жойига бориб ўтиради. Агар хато қилса бир оёқда сакраб боради. Бу ўйинда қуйидаги саволларга жавоб бериш талаб қилинади:

- Эртанинг номини айтиб беринг.
- Расмда тасвирланган парчани айтиб беринг.
- Ривоятда тасвирланган парчани айтиб беринг.

Хулоса :

Болалар нутқини ривожлантиришни рағбатлантирувчи ёки уни секинлаштирувчи кучларни аниқлаш ушбу жараёнда аниқ мақсадни кўзлаган ҳолда педагогик саъй-ҳаракатларни уюштириш калитидир. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида, кўп маротаба илғор педагогик технологияларни ўрганиб, уларни ўқув муассасаларимизга олиб кириш зарурлиги ўқтирилган.

Нутқнинг товуш маданияти. Фонематик қабул қилишни, нутқнинг талаффуз ва ифода жиҳатларини ривожлантириш. Артикулятсия ва акустика жиҳатидан яқин товушларни (қаттиқ ва юмшоқ, жарангли ва жарангсиз, шувулловчи, сонор) эшитишда ажрата олиш ва уни тўғри талаффуз этиш. Сўзлардаги, тез айтишлардаги , қисқа шеърлардаги товушларни тўғри ифодалашни машқ қилдириш. Ифода, интонация суръати ва баландлигини беихтиёр тартибга солишни ўргатиш.

Мавзу юзасидан савол ва топшириқлар:

1. Нутқнинг товуш маданияти тушунчасига таъриф беринг.
2. Мактабгача таълим ёшидаги болаларда нутқ маданиятини ривожлантиришга доир вазифалар нималардан иборат?
3. Мактабгача ёшдаги болалар нутқини ривожлантириш қандай амалга оширилади?
4. Болалар нутқини ривожлантириш қандай қонуниятларни ҳисобга олишни талаб этади?
5. Мактабгача катта ёшдаги болалар нутқининг функцияларини биласизми?
6. Нутқнинг товуш маданиятига доир қандай ишларни амалга ошириш мумкин?
7. Нутқни ривожлантиришнинг уч босқичи нималардан иборат?
8. Боланинг ҳар бир ёш босқичида нутқининг товуш маданиятини тарбиялашда қандай ишлар амалга оширилади?
- 9.

9-мавзу. Болалар луғатини бойитишда таълимий ўйинлар

Режа:

- 1. Мактабгача таълим муассасаларида таълимий ўйинлар ва уларнинг аҳамияти.**
- 2. Луғатни бойитиш учун ёрдам берадиган таълимий ўйинларнинг турлари.**
- 3. Кўргазмали материаллар билан ўйналадиган таълимий ўйинлар.**
- 4. Болалар луғатини бойитишда таълимий ўйинларни танлаш, ўтказиш ва таҳлил қилиш.**

Таянч тушунчалар: *таълимий ўйинлар, кўргазмали материал, дидактик ўйинлар, қоидали-ҳаракатли ўйинлар, стол-босма ўйинлар. Оғзаки сўзли ўйинлари, ўйин темпи ва ритми, сенсор маданияти.*

1. Мактабгача таълим муассасаларида таълимий ўйинлар ва уларнинг аҳамияти. Таълимий ўйинлар таълимий ўйин сифатида болаларнинг ёш хусусиятларига мос келадиган ўйинлар сирасига киради. Дидактик ўйинларнинг муҳим белгиси ундаги қоидаларнинг мавжудлигидир. Ўйинда ўйин мақсади, ўйин қоидалари, ўйин ҳаракатлари ўртасида узвий алоқа мавжуд. Ўйин мақсади ўйин ҳаракатларининг табиатини белгилайди. Ўйин қоидаси эса, ўйин ҳаракатларини, вазифасини ҳал этишга ва ўйиндаги ҳаракатларни амалга оширишга ёрдам беради.

Таълимий ўйинлар орқали болаларга янги билимлар, тушунчалар бериб борилади. Бу ўйинларда боланинг ҳар томонлама ривожланиши, билим жараёни, сенсор маданияти, нутқ фаолияти, ақлий қобилиятлари такомиллашади. Ўйин қоидасига риоя қилиш, унга амал қилиш ўйин мазмунини бойитади.

Таълимий ўйинларда табиий нарс ва буюмлардан кенг фойдаланилади. Боланинг кун тартибида таълимий ўйин учун вақт ва жой ажратилиши керак. Бундай ўйинлар машғулот жараёнида ва ўйиндан ташқари вақтларда гуруҳ ёки якка-якка ўтказилади. Бунда ўйин мазмуни ва натижаси пухта аниқланади. Таълимий ўйинларда қуйидаги қоидаларга амал қилиниши керак:

1. Навбатма-навбат таъсир этиш.
2. Сўралганда жавоб бериш.
3. Ўртоқлари фикрини эшита олиш.
4. Ўйин жараёнида бошқаларга ҳалақит бермаслик.
5. Ўйин қоидасини бажариш.
6. Ўз хатосини тан олиш.

Миллий халқ ўйинлари икки гуруҳга бўлинади:

1. Миллий ҳаракатли ўйинлар.

2. Миллий халқ ўйинлари.

Миллий ҳаракатли ўйинлар спорт турлари билан ҳамда халқимиз қадриятлари билан алоқадор бўлиб, улар асрлар давомида даврларга мос равишда ривожланиб, такомиллашиб, эъзозланиб келинган. У болаларнинг жисмонан бақувват, соғлом, жасур, қатъиятли, чаққон, уддабурон бўлиб ўсишларида муҳим омил бўлиб ҳисобланади. Халқ миллий ўйинларида миллатнинг ўтмиш тарихи, маънавий ва маданий ривожланишининг характер хусусиятлари, урф-одатлари, анъаналари жамлангандир.

4. Болалар луғатини бойитишда таълимий ўйинларни танлаш, ўтказиш ва таҳлил қилиш. Халқ миллий ўйинларини мактабгача таълим муассасаларида ташкил этишда қуйидаги вазифалар амалга оширилиши лозим:

- халқ миллий ўйинларининг турлари ва уларни ташкил этиш йўллари, усуллари ҳамда услубларини ишлаб чиқиш;
- миллий ўйинларни ташкил этишда маънавий қадриятлар ва урф-одатларимизни кундалик ҳаёт жараёнига сингдириб бориш;
- мактабгача ёшдаги болаларни миллий истиқлол руҳида тарбиялашда халқ миллий ўйинларидан мақсадли фойдаланиш;
- халқ эртаклари, халқ оғзаки ижоди дурдоналаридан унумли фойдаланиш;
- болаларнинг ўйнашлари учун шарт-шароит (ўйин учун жиҳозлар, атрибутлар) яратиш;
- мактабгача таълим муассасалари, оила ва маҳаллалар ўртасида миллий ўйинлар бўйича кўрик танловлари ва мусобақалар ўтказиш.

Миллий ҳаракатли ўйинлар болаларнинг ёш хусусиятларига, ўйиндаги ҳаракатлар ривожига қараб такомиллашиб боради.

1-2 ёшли болалар билан ўйналадиган ўйин турлари: «Бармоққа-бармоқ», «Ғоз-ғоз», «Ғоз турсин», «Буп-буп», «Той-той», «Поезд», «Ачом-ачом» ўйинлари, гўдак энди бир-икки қадам ташлашни ўрганаётган вақтда гавдасини тўғри тутишга ёрдам берадиган ўйинлар ҳисобланади.

3-4 ёшли болалар билан ўйналадиган ўйин турлари: «От ўйин», «Кўз бойлагич», «Чори чамбар», «Аввал акам», «Таёқ иргитиш», «Қулоқ чўзиш», «Читти гул», «Холам меҳмонга келди», «Учди-учди».

4-5 ёшли болалар билан ўйналадиган ўйин турлари: «Чир айланма», «Чиллак», «Тортишмачоқ», «Лафта», «Дор ўйин», «Беркинмачоқ», «Жами», «Чертан девор гир-гир айлан».

Катта ёшдаги болалар учун ўйинлар «Чавандозлар», «Доирага торт», «Дўппи яширма», «Сапалак», «Беш тош», «Оқ теракми, кўк терак». Бу

ўйинлар орқали болаларда чاقқонлик, ўз-ўзини бошқара олиш ва ўзига ишонч тарбияланади, қатъиятчилик кўникмалари шаклланади, фикрлашга ўргатилиб борилади, топқирлик қобилиятлари ривожланади, ҳозиржавоб бўлишга тайёрланиб борилади.

Мустақил иш

Жадвални тўлдиринг. Қайси ўйинлар болаларни меҳр, шафқат ва садоқатга ўргатади? Номларини ёзинг

1.	
2.	
3.	
4.	
5.	

Хулоса:

Халқ миллий ўйинлари орқали болаларни маънавий, ақлий, жисмоний, эстетик жиҳатдан тарбиялаб бориш жараёнида болаларда ўз Ватанини севиш, унинг бойликлари қадрига етиш, буюк аجدодларимиз меросларини ҳурмат қилиш, миллий куй ва қўшиқлардан завқланиш туйғулари, шунингдек, ўсиб келаётган ёш авлодда чидамчилик, сабр-тоқатчилик, тезкорлик, илдамлик, ботирлик каби шахсий сифатлар шаклланиб боради.

Мавзу юзасидан савол ва топшириқлар:

1. Ўйин фаолиятига таъриф беринг.
2. Ўйин турлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятларини ёритиб беринг.
3. Болалар ўйинчоқларига қўйиладиган асосий талаблар нималардан иборат?
4. Мактабгача таълим тизимида ўйин технологиясининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
5. Интерфаол ўйинларнинг ўзига хос томонларини айтинг?
6. Мактабгача таълим муассасаларида таълимий ўйинлар ва уларнинг аҳамияти ҳақида нималарни биласиз?
7. Луғатни бойитиш учун ёрдам берадиган таълимий ўйинларнинг турларини биласизми?
8. Кўргазмали материаллар билан ўйналадиган таълимий ўйинларни айтиб беринг.

Қоидали-ҳаракатли ўйинлар асосини қандай ҳаракатлар тизими эгаллайди

10-мавзу. Мактабгача таълим муассасасида нутқни ривожлантириш методикаси

Режа:

- 1. Нутқий ва фонематик эшитишни ривожлантириш.**
- 2. Нутқий мулоқот маданиятини шакллантириш.**
- 3. Товуш тизими, интонациянинг моҳияти ва мазмуни.**

Таянч тушунчалар: *нутқий ва фонематик эшитиш, нутқий мулоқот, товуш тизими, товуш артикулятсияси, артикулятсия, интонация, жисмоний дақиқа, оҳанг, тембр, пауза, оғзаки (диалогик) нутқ, равон нутқ, товуш маданияти, нутқни ривожлантириш, тетиклаштирувчи машқ, орфоэпик талаффуз, халқона талаффуз, просодемалар, нонутқий восита, орфоэпия.*

1. Нутқий ва фонематик эшитишни ривожлантириш. Болаларнинг она тилида авлоддан-авлодга ўтиб келаётган халқ маънавий бойликларини қанчалик мерос қилиб олишлари, тарбияланувчиларнинг келгусида ўз даврининг илмий ютуқларини ўзлаштира олишлари, уларнинг инсониятнинг илғор шеърий ва эстетик идеалларига содиқлиги, яъни мустақил Ўзбекистонда демократик жамиятнинг тўлақонли қурувчилари бўла олишлари тарбиячига боғлиқдир.

Болаларга нутқни ўргатиш учун бўлажак тарбиячи нутқни ривожлантириш методикаси назариясини чуқур ўрганиши ва ушбу соҳанинг фанга маълум бўлган методларини ўзлаштириши, боланинг она тилини ўзлаштириш қонуниятларини тушуниб етиши лозим.

Таълимнинг фонетика соҳасидаги вазифалари. Қулоқни товушларга ва янги тилдаги сўзларга ўргатиш, товуш қурилишининг асосий қонуниятларини фарқлаш зарурлиги; тўғри адабий талаффуз қоидаларини ўзлаштириш, тилнинг товуш қурилиши асосий қоидалари, яъни ундошларнинг қаттиқлиги - юмшоқлиги, жарангли ва жарангсизлигига қараб, бир-бирига қарама-қарши қўйишни ўзлаштириб олиш асосида шева билан

гапиришнинг олдини олиш мактабгача таълим муассасаларида болалар нутқини ўстиришнинг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади. Тўғри адабий талаффузни машқ қилишни нутқни ўзлаштиришнинг кейинги босқичларида ҳам давом эттириш даркор.

2. Нутқий мулоқот маданиятини шакллантириш. Нутқни ривожлантириш методикаси мактабгача таълимдаги бошқа хусусий методикалар билан узвий боғлиқ бўлади, чунки нутқ – бола шахсини тўлатўқис ривожлантиришнинг энг муҳим воситаларидан биридир. Атрофдагилар нутқини тушуниш ва боланинг ўз фаол нутқи ҳар қандай педагогик жараёнда зарурдир Нутқ боланинг бутун фаолиятида унга йўлдош бўлади.

Интеллект, яъни ташқи дунёни хотира, тасаввур, ҳаёлот, фикрлаш, шунингдек, нутқ ёрдамида англаш қobiliяти – бу инсонни ҳайвондан ажратиб турувчи муҳим хусусиятлардир. Ва интеллект ҳам, нутқ ҳам инсонда илк болалик ёшида пайдо бўлади, ҳамда у ўсмирда ва ёш йигитда фақатгина унинг организми ривожланаётгани учун эмас, балки ушбу одам нутқни ҳам ўзлаштириб олган тақдирдагина жадал такомиллашиб боради.

Болаларнинг ўз ташаббусига кўра ёки катталарнинг таклифига кўра ҳикоя қилиб беришга қизиқишини қўллаб-қувватлаш, эртаклар, суратлар ва ўз шахсий тажрибасига оид таассуротларнинг сўздаги мазмунини қисқа ҳикоя, мулоҳаза, тавсифлар ёрдамида ифодалашни ўргатиш. Дабдурустдан туғилган сўз ижодкорлигида, товушлар ва қофиялар билан ўтказиладиган ўйинларда, сўзлар билан амалга ошириладиган синовларда, уларнинг жарангдорлиги ва аҳамияти, сўзлар мазмунини талқин қилишда кўзга ташланадиган сўзларга қизиқишни қўллаб-қувватлаш. Тил воқеелигини энг оддий англашни ривожлантириш, болаларни «товуш», «сўз», «гап» атамалари билан таништириш.

Луғат. Сўзнинг мазмун жиҳатлари ҳақидаги тасаввурларни такомиллаштириш, болалар нутқларини антонимлар, синонимлар, кўп маъноли сўзлар, умумлаштирувчи номлар билан бойитиш, образли сўзлар, қиёслашлар, ўхшатишлар, аниқ феълларни фаоллаштириш. Нутқнинг

грамматик қурилиши. Сўз ўзгартиришдаги қийин ҳолатларни (кўпликдаги отнинг бош ва қаратқич келишиги, ўзгармайдиган отлар, буйруқ майллари, феъллар шакллари, тугалланган ва тугалланмаган феъл шакллари вужудга келтириш) ўзлаштиришга ёрдам бериш.

Феъллар, отлар ва сифатдан сўз яшаш усуллари шакллантириш. Гап тузилмасини такомиллаштириш, турли хил тузилмадаги - оддий, қўшма гапларнинг, бировлар нутқининг фаол қўлланилишига ёрдамлашиш. Грамматик воситаларни ўрганиш жараёнида нутққа нисбатан танқидий муносабатни, тўғри гапиришга интилишни қўллаб-қувватлаш. Нутқнинг товуш маданияти. Фонематик қабул қилишни, нутқнинг талаффуз ва ифода жиҳатларини ривожлантириш. Артикулятсия ва акустика жиҳатидан яқин товушларни (қаттиқ ва юмшоқ, жарангли ва жарангсиз, шувулловчи, сонор) эшитишда ажрата олиш ва уни тўғри талаффуз этиш. Сўзлардаги, тез айтишлардаги, қисқа шеърлардаги товушларни тўғри ифодалашни машқ қилдириш. Ифода, интонация суръати ва баландлигини беихтиёр тартибга солишни ўргатиш.

Юқорида баён қилинганлар асосида шундай хулосага келиш мумкинки, мактабгача бўлган босқичдаги катта ёшга етиб инсон ҳаётининг энг муҳим давларидан бири - унинг биринчи «дорилфунуни» ниҳоясига етади. Аммо, ҳақиқий дорилфунун талабасидан фарқли равишда бола бирданига барча факультетларда таълим олади. У жонли ва жонсиз табиат сирларини ўрганади (албатта, имкон даражасида), математикадан дастлабки сабоқ олади. Шунингдек, энг оддий нотиклик курсини ҳам ўтайди, ўз фикрларини мантиқан ва ифодали баён қилишни ўрганади. Филология фанларини ўрганиш натижасида нафақат бадиий адабиёт асарларини эмотсионал қабул қилишни, унинг қаҳрамонларига қайғуришни, балки бадиий ифодалиликка оид тил воситаларининг энг оддий шакллари хис қилиш ва тушуниш кўникмаларига ҳам эга бўлади. Бола кичик тилшуносга айланади, чунки у нафақат сўзларни тўғри талаффуз қилиш ва гап тузишни, балки сўзлар қайси товушдан ва гаплар қайси сўзлардан ташкил топишини англаб олишни

ўрганади. Буларнинг барчаси мактабда муваффақиятли таълим олиш, бола шахсини ҳар томонлама камол топтириш учун зарурдир. Луғат иши жараёнида (ва бошқа нутқий вазифаларни ҳал этиш жараёнида) педагог болаларда нутқнинг аниқлик, тўғрилиқ, равлонлик, ифодалилиқ каби сифатлари амалга ошишига эришиши зарур. Болаларда фикр билдириш учун сўзловчининг ниятини аниқ акс эттирувчи лекцик воситаларни танлаб олиш қобилиятини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Болалар билан луғат ишларини ташкил қилар экан, педагог қуйидагиларни ҳисобга олиши лозим:

- лекцикани ташкил этишнинг мавзуга асосланган тамойили;
- семантик жиҳати (болани сўз мазмуни билан таништириш);
- сўзларни бирлаштиришнинг ассотсиатив методи.

Лекцика ишларининг барча турларини бошқа нутқий вазифалар билан ўзаро боғлиқликда сўзли ўйинлар, машқлар, ижодий вазифалар шаклида ўтказиш тавсия этилади.

Лекцик мазмундаги ўйинлар ва машқлар – нутқнинг мазмун жиҳатини ривожлантиришнинг зарур шарти ҳисобланади. Уларда турли предметлар ва объектларни таққослаш, турли умумий хусусиятлар ва функцияларни ажратиш муҳим аҳамиятга эга. Бунда реал объектлар (ўйинчоқлар, расмлар, кийимлар, мебел ва ҳ.к.) ҳам, ҳаёлий вазиятлар (қувноқ ва ғамгин тулқичанинг ҳаракатлари, эрта ва кеч куз об-ҳавоси ва ҳ.к.) ҳам таққосланиши мумкин. Ҳикоя қилишдан олдинги луғат машқлари болаларнинг равлон нутқларининг аниқ ва образли сўзлар ҳамда иборалар билан бойитилишига ёрдам беради.

Мавзу: Ижодий ҳикоя тузиш: «Ўжар жўжача».

Мақсад: Тарбиячи томонидан айтилган ҳикояни ниҳоясига етказишга, жумлаларни қисқа, лўнда тузишга ўргатиш.

Вазифалар:

- Боғланган нутқни ривожлантириш.

- Гапираётганда сўзларни бир-бирига боғлаб, жумлалар тузиш малакасини мустаҳкамлаш.

Саводга ўргатиш. Сўзлардан гап тузиш ва уни «ўқиш» малакасини ўстириш.

Сўзларни бўғинларга ажратиш.

Кутилаётган натижалар:

- Ҳикоя тўқишга қизиқиш уйғонади.
- Сифатларнинг қиёсий (солиштирма) даражаларини ясашга ўрганадилар.

Керакли жиҳозлар:

- Мавзуга оид расмлар

Машғулотнинг бориши. Болалар, ҳозир мен сизга ўжар жўжача ҳақида ҳикоя айтиб бераман. Сиз диққат билан эшитинг, ҳикоянинг давомини сиз айтиб берасиз. Бир товукнинг 7 та жўжаси бор экан. Улардан биттаси ўжар экан. Онасининг сўзига қулоқ солмай уни қийнар экан. Бир куни она товук жўжаларга ёлғиз кўчага чиқманглар, адашиб қоласиз, - деб ўзи донлагани кетибди. Орадан кўп ўтмай ҳалиги ўжар жўжа кўчага чиқиб кетибди. У юраверибди, юраверибди, охири адашибди. Йўлда бир гала ғозларни кўрибди. Чи-чи менинг онам қайерда ? – деб сўрабди. Ғозлар билмаймиз, деб сувга чўмилгани кетишибди. Жўжача яна юраверибди, юраверибди, йўлда кучукчани кўриб қолибди. Чи-чи, менинг онам қайерда? – деб сўрабди. Ўжар жўжача йўлда яна нималарни учратди, қандай қилиб онасини топиб олди. Шулар ҳақида ҳикоя тузиб айтиб беринг.

Агар болалар қийналсалар тарбиячи ёрдамлашади.

Йўлда ўжар жўжача мушукни кўриб қолади. Мушук жўжани алдаб тутиб олмоқчи бўлиб турганда Она товук югуриб келиб мушукни таъзирини берибди. Она товук ўжар жўжачани ҳам уришибди. Жўжа эса ўжарлигидан пушаймон бўлибди. Болаларни ҳикоя тузишлари учун улар 3-4 та боладан иборат гуруҳларга ажратилади: бири бошлайди, иккинчиси давом эттиради, учинчиси якунлайди.

Гуруҳ болаларининг жавоблари эшитилгач тарбиячи уларни рағбатлантиради.

Тетиклаштирувчи машқ.

Ўйиннинг бориши: Болалар доира шаклида турадилар. Тарбиячи коптокни қўлига олиб, ўйинни бошлаб беради. Болалар тарбиячи айтган сўзни бўғинлаб айтиб беришлари керак: то-вук, жў-жа, му-шук, эч-ки, қўл-коп, сом-са ва ҳоказо. Ўйин шу тарзда давом этади.

Болалар, ҳозир биз «Сўзни ўзгартир» деган ўйин ўйнаймиз.

Тарбиячи учта болани чақиради. Улар сўзлар бўлади. 1-бола жўжа, 2-бола кучукчани, 3-бола учратди бўлади. қандай гап ҳосил бўлди. (Болалар жавоблари) Агар 1-сўз ўрнига бошқа сўз қўядиган бўлсак янги гап ҳосил бўлади. Масалан «Жўжа» сўзининг ўрнига қандай сўзни қўямиз? Болалар жавоби: «Мушук» қандай гап ҳосил бўлади? Болалар жавоби: Мушук кучукчани учратди. Энди иккита кетма-кет сўзларни ўзгартиринг. Жўжа мушукни кўрди (Аввалги сўз ўрнидаги болалар четга чиқадилар, улар ўрнига бошқа болалар чиқадилар).

3. Товуш артикулятсиясини эгаллаш анча узоқ ва мураккаб жараён бўлиб, у кўпинча беш йил, баъзан эса етти йилгача чўзилади: бу борадаги ишлар муваффақиятли олиб борилган тақдирда бола беш ёшдан бошлаб соф сўзлай бошлайди. «Мактабгача таълим муассасаларида тарбиялаш дастури» бола ҳаётининг еттинчи йилига келиб – яъни, болаларга ўқиш ва ёзишни ўргатиш бошланадиган даврга келиб унинг барча товушлар артикулятсиясини тўлиқ ўзлаштиришини таъминлаш вазифасини қўяди.

Болаларга тўғри талаффузни ўзлаштириш вазифаси агарда улар орфоепик талаффузли шахслар ичида ўсаётган бўлса жуда осон ҳал этилиши (бу ҳолда уларда биринчи кундан бошлаб артикулятсия базаси тўғри шаклланади) ва айни пайтда у катталардан шевага хос ёки халқона талаффуздаги сўзларни эшитса бу жараён жуда қийин кечиши (аниқроғи – ҳеч нарсани ўзлаштира олмаслиги) мумкин.

Тил ҳақидаги фанда турли тоифадаги гаплар интонацияси ва ўз-ўзидан, просодемалар, уларнинг артикулятсия органларини модуллаштиришдаги иштироки масаласи жуда кам ўрганилган.

Нутқни ривожлантириш методикаси бошқа ҳар қандай педагогика фани сифатида ижтимоий фанлар сирасига киради. Тил ва фикрлаш ҳақидаги таълимотлар унинг методологик асоси ҳисобланади. Худди тил каби инсоннинг биргаликдаги меҳнат фаолияти мобайнида пайдо бўладиган ва ривожланадиган фикрлаш уни ўраб турган борлиқ акси ҳисобланади. Тилнинг фикрлаш билан мустаҳкам узвий боғлиқлиги кишиларнинг ишлаб чиқариш фаолияти, фикр алмашиш ва биргаликда ҳаракат қилиш зарурати туфайли юз беради. Гарчи тил ва фикрлаш бир-бирисиз мавжуд бўлолмасанда, улар айнан бир ҳодисага тааллуқли эмас.

Мактабгача ёшдаги катта болалар нутқини ривожлантиришдаги асосий натижалар мулоқот соҳасидаги чуқур ўзгаришлар билан боғлиқдир. Тенгдошлар билан мулоқот қилиш биринчи ўринга ўтади. Бола ўз тенгдошини катталардан афзал кўра бошлайди. Ўйин жараёнидаги ўртоғига қаратилган нутқ катталар билан бўлган мулоқотга қараганда анча мазмунлироқ бўла бошлайди. Шерик билан диалог - мувофиқлаштирилган предметли ва нутқий фаолият тусига эга бўлади. Болалар энди қўшнилари эътиборини жалб қила оладилар, ўзлари ҳам унинг ишлари ва билдирган фикрлари билан қизиқадилар.

Мактабгача ёшдаги катта бола учун нутқ объектив алоқаларнинг ўзига хос соҳаси сифатида намоён бўлади, у буларни сўз, товуш, қофиялар ва фикрлар билан англайди.

Мактабгача ёшдаги катта болалар нутқи вазифалари турлича. Нутқдан атрофдагилар билан алоқа ўрнатишда, ўзига, ўз ишларига ва кечинмаларига диққатни жалб қилишда, бир-бирини ўзаро тушунишда, шерик хулқиға, унинг фикри ва ҳиссиётларига таъсир кўрсатишда, ўз фаолиятини ташкил этишда, ўйиндаги ўз ўртоғининг ҳаракатларини мувофиқлаштиришда фойдаланилади. Нутқ атроф-муҳит ҳақидаги муҳим билим манбаи, табиат,

нарсалар ва одамлар дунёси ҳақидаги тасаввурларни қайд этиш воситаси, билиш фаолияти воситаси бўлиб хизмат қилади.

Нутқнинг паст-баландлиги ўринли бўлиши, тезлиги эса атрофдаги муҳитга ва фикрнинг мақсадига мос келиши лозим. Яхши, тўғри нутқнинг муҳим кўрсаткичи бўлиб унинг равлонлиги ҳисобланади.

Артикулятсион ва интонатсион қобилиятнинг узвий боғлиқлиги кенг маънодаги тинглаш ва артикулятсион-талаффуз кўникмаларини шакллантиришни назарда тутлади.

Иш жараёнида тарбиячи болаларга сўзнинг товуш таркибини, сўздаги урғу ўрнини тинглаб, аниқлай олишга, қофия ва вазни ҳис қилиш туйғусини ривожлантиришга, аниқ талаффузни, сўзлар, иборалар, гапларнинг турли интонатсион тавсифларини бера олиш қобилиятини шакллантиришга ёрдам берадиган машқлардан фойдаланиши зарур.

Бу мураккаб нутқий кўникмаларни шакллантириш фонетик машқларни такрорлашни, уларни мунтазам равишда ўтказишни талаб қилади.

Ҳар бир нутқий вазифа устидаги ишларнинг устувор йўналишларини ажратар эканмиз, уларнинг барчаси ўзаро боғлиқликда ва яқин ўзаро ҳамкорликда иштирок этишини таъкидлаш лозим.

Равон нутқни ривожлантириш асосида турли алоқа воситаларидан (сўзлар, гаплар, матн қисмлари ўртасида) фойдаланиш, турли тоифадаги матнлар – тасвирлаш, баён қилиш, мулоҳаза юритиш тузилмаси ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш қобилиятини ўргатиш ётади. Луғатни ривожлантиришда сўзнинг мазмуни устидаги ишлар дастлабки ўринга чиқади, чунки айнан сўзларни матнга мувофиқ ҳолда семантик танлаб олиш (кўп маъноли сўзлар мазмунини очиб бериш, синонимик ва антонимик таққослаш) тил ва нутқ ҳодисаларини англаб етишни шакллантиради.

Машғулот: Тасвирий ҳикоя тузишга ўргатиш.

Мавзу: «Куз».

Мақсад: Воқеани, тасвирлашда вақтни тўғри ифодалаш, содда ёйик гапларни қўллашга ўргатиш

Вазифалар:

- «Куз» мавзусида луғатни фаоллаштириш.
- Воқеа-ҳодисаларнинг муҳим белгиларини ажратишга, солиштиришга ва умумлаштиришга уларни ифодалаш учун аниқ сўзларни танлашга ўргатиш.
- Боғланишли нутқ–ҳикоя тузиш кўникмаларини шакллантириш.
- Жумлаларни, товушларни аниқ айтиш, овоз оҳангини тўғри қўллаш.

Кутилаётган натижалар:

- Воқеани тасвирлашда содда ёйиқ гапларни қўллашни ўрганадилар.
- Грамматик жиҳатдан тўғри сўзлашга интилади.
- «Куз» мавзусида луғат фаоллашади.
- Воқеа-ҳодисаларнинг муҳим белгиларини ажратишга, солиштиришга ва умумлаштиришга уларни ифодалаш учун аниқ сўзларни танлашга ўрганадилар.
- Жумлаларни, товушларни аниқ айтадилар, овоз оҳангини тўғри қўллай оладилар.

Болалар билимларини кенгайтиришга йўналтирилган, иштирок этишга мўлжалланган интерфаол усуллар:

- Ақлий ҳужум.
- Қисқа ҳикоя.
- Савол- жавоб.
- Тетиклаштирувчи машқлар.

Бориши. Бугун биз куз фасли ҳақида ҳикоя тузамиз. Куз фаслида табиатда қандай ўзгаришлар бўлади. Кузда об-ҳаво турлича бўлади?

а) қуёш нур сочса, осмон мусаффо ва тиниқ бўлса, кузни қандай аташ мумкин? (Олтин куз, эрта куз).

б) агар осмон булутлар билан қопланган бўлиб, совуқ шамол эсса, тез-тез ёмғир ёғса, кузни қандай аташ мумкин? (Кеч куз, совуқ куз, серёмғир куз).

д) кузда дарахтларда қандай ўзгаришлар бўлади? (барглар қизғиш-сарик тусга киради, ерга тўкилади).

с) кузда қушлар қандай яшашади? Қайси қушлар учиб кетишади?

Мавзу юзасидан савол ва топшириқлар:

1. Мактабгача ёшдаги болаларга ҳар хил турдаги матнларни тузишни ўргатишга доир ишлар шакллари ва методларини методик жиҳатдан асосланг.
2. Луғат ишининг бош вазифаси қайси методлар, усуллар орқали амалга оширилиши лозим? (луғат заҳирасини бойитиш, кенгайтириш ва фаоллаштириш).
3. Боланинг она тилидаги нутқи мазмунини ривожлантириш учун қайси шарт-шароитлар зарур? Ўз жавобингизни аниқ мисоллар орқали асосланг.
4. Мактабгача ёшдаги бола нутқининг грамматик тизимини шакллантиришга доир ишлар мазмуни нималардан иборат? Болаларда она тилидаги грамматик жиҳатдан тўғри нутқни шакллантириш методлари ва усуллари тавсифланг.
5. Болаларда нутқнинг товуш жиҳатини ривожлантириш ва такомиллаштириш учун қайси методлар, усуллар ва воситаларни қўллаш зарур?
6. Ҳар бир нутқий вазифа устидаги ишларнинг устувор йўналишини айтинг. Ҳар бир йўналишни тавсифланг.

11-мавзу. Мактабгача ёшдаги болаларнинг теварак-атрофни билишида нутқни ривожлантириш технолигияси

Режа:

1. **Теварак-атроф билан таништириш жараёнида болалар нутқини ривожлантириш.**
2. **Теварак-атрофни билишда болалар нутқини ривожлантириш машғулотлари.**

Таянч тушунчалар: *маънодош, уядош, хусусият, шахсий қобилият, жараён, шахсий ҳаёт, теварак-атроф, ривожлантириш, технолигия.*

1. Теварак-атроф билан таништириш жараёнида болалар нутқини ривожлантириш. Болалар нутқини ривожлантириш учун маълум бир тизимда иш олиб бориш мақсадга мувофиқ. Бунинг учун мактабгача ёшдаги

болаларда боғланишли нутқни оёштириш дастурини такомиллаштириш ва уни бир бутун, яхлит жараён сифатида тарбия тизимига киритиш ҳамда мазмунини белгилаш зарур.

Болалар нутқини ривожлантириш мавзу режасига қуйидагиларни киритишни мақсадга мувофиқ деб топдик:

1. Теварак – атроф ва она Ватан.

- «Ўзбекистон - менинг Ватаним».
- Самарқанд, Бухоро, Тошкент, қоъҳна Урганч, Хива, Қоъқон – қадимий шаҳарлар.
- 1-сентябр – Ўзбекистоннинг мустақиллик куни.
- И.А.Каримов – Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти.
- Тошкент метрополитени.
- Мустақиллик майдони.
- Тошкент теартлари.
- Менинг шаҳрим, маҳаллам.
- Бир болага етти қоъшни ота-она.
- Оиламиз шажараси.
- Бизнинг оила.
- Она тилим – жону дилим.
- Тил билган – эл билади.
- Жонажон оълка табиати.
- Ҳамдоъстлик мамлакатлари.

2. Буюк сиймолар:

- Амир Темур, Заҳриддин Муҳаммад Бобур – бизнинг боболаримиз.
- Жалолиддин Мангуберди – буюк ватанпарвар.
- «Алпомиш» достони – миллий ғуруримиз.
- Ал-Хоразмий, Ал-Беруний, Форобий ва Абу Али ибн Синолар – буюк адиб.
- Оълкамизда донг таратган спортчилар, адиблар, санъаткорлар.

3. Байрамлар ва маросимлар, сайллар, урф-одатлар.

- Янги йил байрами.
- Оналар байрами
- Навроъз байрами.
- Хотира ва қадрлаш куни.
- Мустақиллик байрами.

- Ватан ҳимоячилари куни.
- Менинг акам аскар.
- 8 декабрь – Конституция куни.
- Сайллар: қовун сайли, ҳосил байрами, гул сайли в.б.

4. Ўзбек халқ ижоди:

- Ўзбек халқининг ҳунармандчилик санъати.
- Халқ меъморчилик санъати.
- Халқ кўшиқлари, лапарлари, алла, эртак, мақол ва топишмоқлар, тез айтишлар:
- Тасвирий санъат асарлари.

5. Катталар меҳнати.

- Саноат корхоналарига саёҳат.
- Касблар ҳақида маълумот.
- Деҳқончилик, боғдорчилик, соҳалари ҳақида маълумот.
- Соъпон-чоълиқлар, сут соғувчилар меҳнати тушунча ҳосил қилиш.
- Пиллакорлик меҳнати.
- Қурилиш объектларига саёҳат.
- Қурилишда ишлатиладиган асбоб – ускуналар.
- Маиший хизмат кўрсатиш соҳалари.
- Маданият ҳодимлари.
- Йўл ҳаракати қоидалари.
- Алоқа воситалари.

6. Болалар оёйинлари.

- От оёйин, доъппи оёйин, ҳаммомпиш, тош оёйини, чиллак, варрак, лойсувоқ оёйини.
- Читти гул, оқ теракми – коёқ терак, тепдик – сандиқ очилди, бойчечагим бойланди, ҳаккалакам – дуккалакам.
- «Қорхат», «Қорқиз». «Қорбобо» оёйинлари.

Юқоридаги мавзуларнинг ҳар бири болаларнинг теvarак-атроф ҳақидаги билимларини бойитиш билан бирга, боғланишли нутқни ҳам ривожлантиришга хизмат қилади. Масалан, 1-сентябр мустақиллик куни умумхалқ байрами сифатида нишонланар экан, аввал гуруҳдаги эрталиқлар, соънг болаларнинг ота-оналари билан Тошкентдаги мустақиллик майдонига, шаҳардаги миллий боққа саёҳат уюштириш натижасида уларнинг луғатида мустақиллик байрами, мустақиллик майдони, миллий боғ, Алишер Навоий хайкали, Ўзбекистоннинг биринчи Президенти – И.А.Каримов, Ўзбекистон

Герби, Ўзбекистон байроғи, Ўзбекистон мадҳияси, Тошкент – Ўзбекистон пойтахти, метрополитен каби тушунча ва бирикмалар билан бойиганлигининг гувоҳи бўлди. Болаларнинг соъз захираси бевосита коърган-кузатганлари асосида орта боради деган хулосага келдик. Масалан, Тошкент шаҳри бўйлаб саёҳат натижасида болаларнинг луғат бойлигига бирданига бир неча мавзу бўйича соъзлар, бирикмалар қўшилади. Масалан, Амир Темур майдони, Амир Темур ҳайкали, Амир Темур – буюк саркарда, Тошкент меҳмонхонаси, «Ўзбекистон» меҳмонхонаси, Ўзбекистон тарихи музейи, Санъат саройи, Миллий театр, Марказий универмаг, Чорсу бозори, Ҳайвонот боғи кабилар шулар жумласидандир. Булар 6-7 ёшли болаларнинг кундалик турмушда ҳали ишлатилмас-да, уларнинг хотираси кучли бўлгани боис соъз ва бирикмаларни яхши оъзлаштириб оладилар. Болаларнинг боғланишли нутқини ривожлантиришда, айниқса, луғат бойлигини фаоллаштириш муҳим ва зарурдир.

Биз ҳозирги давр талаби даражасида мактабгача катта ёшдаги болалар нутқини ўстиришнинг бир бутун тизими, мазмуни, ўзига хос хусусиятларини аниқлаб чиқдик ҳамда энг янги талаблар даражасида уни амалга ошириш методлари, шакллари ва воситалари технологиясини ишлаб чиқдик.

Нутқда энг муҳим метод бу диалогик нутқ, яъни болалар билан сўзлашишдир. Сўзлашиш оғзаки нутқнинг энг оддий шакли бўлиб, унда бола ўзини тутиши, кўз қараши, хатти-ҳаракати, овозининг паст-баландлиги, тезлиги каби турли ҳолатлар ҳисобга олинади. Сўзлашиш – диалогик нутқ, асосан катталар ёрдамида амалга оширилади ва у айниқса, теварак-атрофни билиш жараёнида яхши натижалар беради. Жумладан, жамоат жойларида, кўпчилик ўртасида нутқ маданиятига риоя этишга эътибор қаратилади.

Бунда бир-бирининг нутқини тўлдириб бориш, тузатишлар киритиш, сўраш, сўраб билиб олиш диалогик нутққа ўргатишнинг усуллари саналади. Махсус тайёрланадиган мулоқотлар эса дастур асосида муайян мавзулар бўйича уюштирилади. Масалан, махсус тайёрланган суҳбатлар қуйидагича тузилади: дастлаб мавзу белгиланади, унинг мақсади, воситалари аниқланади, саволлар тузилади. Лекин буларнинг ҳар бири нимага? нима учун? нимадан? қандай қилиб? каби изланувчи ва муаммоли саволлар тарзида бўлиши зарур. Шу билан бирга, саволлар, умумлаштирувчи характер касб этиши ҳам мумкин. Бунда мулоқот машғулоти суҳбат, муқаддима, асосий қисм ва хулосадан иборат бўлади.

Масалан, «Баҳорда боғча ҳовлисига гул ўтқаздик» мавзуида суҳбат. Бу суҳбат боғча ҳовлисига гул ўтқазилгандан кейинги кун бўлиши мумкин.

Тарбиячи: Болалар, биз боғча ҳовлисига қанақа гулларни ўтқаздик? Ким қандай гул кўчати олиб келган эди?

Болалар: Биз атиргул, раъно гул, лола, гулсафсар, карнайгул, хризантемаларни ўтказдик.

Лола: Мен атиргул олиб келдим.

Захро: Мен раъно гули кўчатини олиб келдим.

Меҳринисо: Мен хризантема кўчатини келтирдим.

Баҳром: Мен лола гули пиёзини олиб келдим.

Тарбиячи: Кимнинг гули қаерда ўсаётганини қандай қилиб билиб оласиз?

Лола: Гулларимиз очилганда билиб оламиз.

Тарбиячи: Уларни ким парвариш қилади?

Болалар: Ҳаммамиз парвариш қиламиз.

Шоҳруҳ: Боғбон бобомиз парвариш қиладилар.

Тарбиячи: Болалар, биз парвариш қиламизми, боғбон бобомизми?

Гулноза: Боғбон бобомиз кексалар. Биз у кишига гуллар парваришида ёрдам қилишимиз керак.

Тарбиячи: Тўғри, бу гулларни биз ўтказдик, энди уларнинг парваришига ҳам ёрдам берамиз. Айтинг-чи, гуллар қандай парвариш қилинади?

Шоҳсанам: Сув қуямиз.

Лола: Тагини юмшатиб, чопиқ қиламиз.

Гулноза: Ўтлардан тозалаймиз.

Тарбиячи: Жуда тўғри жавоб бердингиз. Орангизда ўсаётган гулларни пайҳон қилиб ташлайдиган болалар ҳам борми?

Носир: Йўқ, биз ундай болаларни гулзоримизга қўймаймиз.

Лола: Гулларни юлиб бўлмайди, деб тушунтирамиз.

Тарбиячи: Жуда яхши айтдингиз. Гулларни пайҳон қилиб бўлмайди. Ҳар бир бола биттадан гул узаверса, нима бўлади? Гулларни юлиб ҳам бўлмайди. Чунки, улар ҳаётимизни янада гўзал қилади.

Лола: Ҳаётни гўзал қилади, дегани нима дегани?

Тарбиячи: Гулзорда ҳамма гуллар очилганда, боғча ҳовлиси чиройли бўлиб кетади. Бундан ҳаммамиз қувонамиз. Боғчага боргимиз келаверади. Кайфиятимиз кўтарилади. Ҳамма югуриб-елиб иш қилгиси келади. Ана шуларнинг барчаси ҳаётнинг гўзаллигини англатади.

Сарвар: Демак, хонамиздаги гулларни ҳам парвариш қилсак, уларни кўпайтирсак, хонамиз ҳам чиройли ва гўзал бўлади.

Севара: Боғчамиз шинам бўлади, биз қувонамиз. Ҳар куни боғчамизга, гуруҳимизга келгимиз келаверади.

Болалар гуруҳи билан суҳбат уюштирилганда, суҳбат учун уларнинг кундалик турмушида учрайдиган транспорт турлари танланди. Суҳбат қуйидаги саволлар асосида олиб борилди:

1. Одамлар бир-бирлариникига, ишга, ўқишга нимада борадилар? (ёнгил автомобил, автобус).
2. Қуруқликда юрадиган қандай транспорт турларини биласиз? (автобус, поезд, юк машиналари, ёнгил машиналар).
3. Сувда қандай транспорт турлари юради? (параход, кайик, катер, сув ости кемалари).
4. Ҳавода-чи? (самолёт, вертолёт, ракета, космик кема).

Суҳбат жараёнида болаларнинг мавзудан чалғиб кетиш ҳоллари ҳам бўлиб туради. Шунинг учун йўналтирувчи саволлардан ҳам фойдаланилди. Бу хилдаги суҳбатларда, албатта, болаларнинг барчаси қатнашиши мақсадга мувофиқ.

Юқоридаги гуруҳ билан навбатдаги суҳбат сайрга чиқиш жараёнида олиб борилади. Сайрга ота-оналардан 2 киши ҳамроҳлик қилиши мумкин. Тарбиячининг махсус маслаҳатидан сўнг 2 та кичик гуруҳда суҳбат қилинади.

Сайр «Боғчадан шаҳар марказига саёҳат» деб аталади. Болалар сайрга автобусда кетадилар.

Йўлда суҳбат қуйидагича давом этади:

Тарбиячи: Болалар, биз сайрга нимада кетяпмиз?

Болалар: Автобусда.

Тарбиячи: Яна нималарда кетишимиз мумкин эди?

Нигора: Троллейбусда.

Зокир: Ёнгил машиналарда.

Шокир: Поездда.

Тарбиячи: Шаҳар ичида поезд юрадимиз?

Равшан: Метро поезди юради-ку.

Тарбиячи: Жуда тўғри. Биз ҳозир автобусда кетяпмиз. Шаҳар марказига метрода ҳам боришимиз мумкин.

Суҳбат жараёнида болаларнинг нутқ бўйича талай қийинчиликларга дуч келиши аниқланди.

Бу қийинчиликлар қуйидагилардан иборат:

- нутқда керакли сўзни топиб қўллаш;
- мавзуга оид фикрни аниқ ва равон баён этиш;
- ўз фикрини хулосалаш;
- фикрининг изчиллигига риоя этиш;

- маънодош, уядош ҳамда қарама-қарши маъно ифодалаш имкониятларидан мақсадга мувофиқ фойдаланиш;
- нутқда бир-бирларини такрорлаш.

Кузатишлар суҳбат жараёнида тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг эркин мулоқотда бўлишлари ва фикр алмашишларига, болаларнинг тил воситаларини мустақил тарзда, мавзуга мос тарзда қўллашларига эришиш зарурлигини кўрсатди.

Масалан, «Транспорт турлари» мавзуси бўйича ўтказиладиган суҳбатда автобус, поезд, самолёт, метро каби ҳар бир сўзнинг маъносини тушуниб ишлатилиши, бир-бирларининг фикрини ва тарбиячи фикрини давом эттирганда, хулосалаганда жумлалар, бирикмалар ва сўзларни тўғри тузиши ва ўз ўрнида ишлатишига эришиш нутқни ривожлантиришнинг муҳим шартларидан биридир.

Диалог воситасида нутқни ривожлантиришда болаларнинг аниқ мавзу асосида қурилган суҳбатда қўлланган сўзларнинг маъноларини, масалан, транспорт турларининг фарқини англаб олишлари ва ана шу сўзлар қаторини тузишлари ҳам муҳим.

- Трамвай, троллейбус, автобус – транспорт турлари.

Улар нима билан юради?

- Трамвай, троллейбус электр токида юради.

- Автобус ва бошқа автомобиллар бензин ёрдамида юради.

- Самолёт ҳам бензин ёрдамида учади.

- Метро электр токи ёрдамида юради.

Тарбиячи: Буни қандай билиб олдинг?

Салим: Менинг дадам автобус ҳайдайдилар.

Раззоқ: Биз дадам, ойим билан Мустақиллик байрамида метрога тушиб, бувимни кўргани бордик. Ўшанда унинг тоқда юришини билиб олдим.

Тарбиячи: Жуда яхши. Биз ҳам бугун Мустақиллик майдонини томоша қиламиз. Бунинг учун метро ҳамда автобусга чиқамиз, маъқулми, болалар?

Бундай суҳбатлар болаларнинг кундалик фаолиятида, сайру саёҳатларда самарали натижа бериши шубҳасиздир. Бунинг учун тарбиячи ана шу суҳбатларга олдиндан тайёргарлик кўриши, саволлар, тушунтиришлар, хулосаларни режалаштириши талаб этилади. Чунки саволлар болаларнинг жавоб беришини тақозо қилади, ўйлашга ўргатади - диалог эса болалар нутқини тўғри шакллантиради. Бунга ўргатиш учун

ўйинлар ёки «вазиятлар» яратиш муҳим аҳамият касб этади. Натижада болаларнинг ўзлари ҳам саволлар беришга, изланишга ўрганадилар.

«Телефон», «Тез ёрдам» каби ўйинлар болаларда катта қизиқиш уйғотишини кўрсатди.

Тарбиячи ўйинчоқ телефонни олиб Салимага мурожаат қилади:

- Салима, бувинглар сени сўраяптилар, бувижонинг билан сўрашгин, хол-аҳволини билгин.

Салима телефонни олиб, «бувиси» билан сўзлашади:

- Ассалому алайкум, бувижон! Яхшимисиз, соғлигингиз қандай?

- ...

- Ҳа, ҳа, бизлар саломатмиз, ойимлар, дадамлар ҳам.

- ...

- Ҳа, ҳа, улар сизга салом айтишяпти, Дилшод акам ҳам, Соҳиба опам ҳам.

- ...

- Хўп бўлади, уларни хафа қилмаймиз. Дам олиш куни сизни кўргани борамиз.

- ...

- Раҳмат, бувижон, сиз ҳам соғ бўлинг, касал бўлманг.

Тарбиячи: Салима телефонда жуда яхши сўзлашди. Одоби, ширин сўзлари, меҳрибонлиги билан бувисини ҳурсанд қилди.

Қани, ким телефонда «буви» бўлади, у Салима билан гаплашади ва суҳбатни тўлдиради?

Раҳима: Мен «буви» бўламан.

6 ёшли болалар зукко бўлади. Раҳима суҳбатни қандай бўлса, шундайлигича эслаб қолади.

- ...

- Соғлиғим яхши, қизим, ўзинглар соғ-саломатмисизлар? Ойинг билан даданглар яхши юришибдими? Уларнинг соғлиғи қандай?

- ...

- Дилшод аканг, Соҳиба опангнинг ҳам соғлиғи яхшими?

- ...

- Яхши, раҳмат. Ойинг билан дадангларни хафа қилманглар, мен сизларни соғиндим қачон келасизлар?

- ...

- Раҳмат, мен сизларни кутаман. Ширин кулчалар ёпиб қўяман, оппоғим.

Бундай ўйин-машғулотлар, ролли ўйин-суҳбатлар болаларда, бир томондан, нутқ маданиятини тарбиялайди, иккинчи томондан, сўз захирасини бойитади.

Болалар билан ёз, куз, қиш, баҳор ойларида тарбиячи сайру саёҳатларда болаларнинг жавоб беришинигина талаб қилмасдан, уларни савол беришга ҳам ўргатиши зарур. Чунки саволлар изчилликни сақлаш, мантиққа риоя қилиш, нутқни ривожлантиришга хизмат қилади.

Сайрларда болалар билан бирга дидактик ўйинлар ўйнаш уларни фикрлашга, тасаввурларини кенгайтиришга йўллайди.

Масалан, «Қайси фасл қандай ўтади?» саволига болалар:

- Қиш совуқ, қор ёғади.
 - Ёз иссиқ, қуёш чарақлайди, жазирама бўлади.
 - Куз салқин, ёмғир ёғади, Қушлар иссиқ ўлкаларга учиб кетадилар.
 - Баҳор илиқ, ёмғир ёғади, шамол эсади, иссиқ ўлкаларга кетган қалдирғоч, булбул, кўк қарға каби қушлар қайтиб келадилар.
- Ариқ ва сув бўйларида қурбақалар қуриллайди.
- Кузда дарахтларнинг барглари сарғаяди.
 - Баҳорда ҳамма ёқ ям-яшил бўлади.
 - Ёзда ариқларда чўмиламиз каби жавоб беришлари мумкин.

Ёки шундай саволлар ҳам бериш мумкин:

«Қандай мевалар сариқ рангда бўлади?»

- Олма.
- Лимон.
- Ўрик.
- Сарик гилос.

«Ёввойи ҳайвонларнинг номини айтинг».

- Айиқ.
- Шер.
- Бўри.
- Тулки.
- Йўлбарс.

Тарбиячи иккита ўхшаш сўз айтади. Болалар учинчи ўхшаш сўзни топадилар. Учинчиси нима?

- арча, тол, . . . терак;
- лола, бинафша, . . . чучмома;
- чумчук, қарға, . . . каптар.

Бу ўйинлар болаларни ҳайвонларни бир-биридан ажрата олишга, ўсимликларни фарқлашга, тез ва аниқ сўзлашга ўргатади.

Сайр-саёҳатлардаги суҳбатлардан мақсад, бир томондан, болаларни теварак-атроф, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси билан таништириш бўлса, иккинчи томондан, уларда мавсумий ўзгаришларнинг юз бериши билан боғлиқ нутқини шакллантириш ҳамдир.

Саёҳатга тайёргарлик жараёнида болаларга мавсумий кийиниш ва айни пайтдаги фаслга хос хусусиятлар ҳақида маълумот берилади.

Саёҳат давомида тарбиячи болаларга дов-дарахтлардаги ўзгаришни кузатиш вазифасини топширади. Бунинг учун қуйидагича саволлар билан мурожаат қилиш мумкин:

- Баҳорда ва ёзда (куз ва қишда) дарахтларнинг барги қандай рангда эди?
- Ҳозир дарахтларнинг барги қандай тус олибди?
- Ўт-ўланларнинг ранги-чи?
- Дарахтлардаги мевалар қайси фаслда пишади?
- Капалаклар баҳордагидан, ёздагидан кўпми, озми?
- Куз фасли нимаси билан гўзал?
- Қиш фасли-чи?

Болалар бу саволларга жавоб берар экан, олма, хурмо баргларини солиштирадilar. Олма барги сариқ, тўқ сариқ, қирмизи рангда рангин товланиши, хурмо баргларида хали яшиллик кетмаганлиги, ўт-ўланлар ҳам бирин-кетин сарғая бошлаганлигини кузатадилар ва олмалардан келтирган саватларига, елим халталарга солиб оладилар.

Хурмолар хали териб олинмагани, аммо тўқ сариқ рангда ял-ял товланиши, уни бирданига дарахтдан узиб, еб бўлмаслиги, 3-4 кун уйда сақлаб, юмшай бошлагандан кейингина ейиш мумкинлиги, ўшанда мева тотли бўлиши тушунтирилади.

Бу сайрда болалар еб кўрган, аммо дарахтини, унда меваларнинг пишишини кўрмаган хурмо ҳақида маълумотга эга бўладилар. Баҳор келса, боғчалари ҳовлисига ҳам хурмо кўчати ўтқозишга келишадилар.

Сайр охирида болалар қизил, сариқ, қирмизи барглاردан териб, гулчамбар ясайдилар. Бундай сайрлар болаларнинг дунёқарашини шакллантиришга, луғат бойлигини оширишга, нутқини бойитишга ёрдам беради.

Куз фаслида қушларнинг учиб кетиши ҳақида ҳам мароқли суҳбат уюштириш мумкин. Суҳбатдан мақсад – болаларнинг кузда қушларнинг (қалдирғоч, чуғурчуқ ва бошқалар) учиб кетиши, қарғаларнинг учиб келиши ҳақидаги тасаввурларини аниқлаш ва қушлар дунёсини кузатишга кизиқтириш бўлади.

Суҳбатга тайёрланиш жараёнида тарбиячи қуйидаги саволларни белгилаб олиши мумкин:

- Ёзда қандай қушларни кўргансиз? Қайси қушларнинг овозини эшитгансиз?
- Қушларни таниб, билиб олишда сизга ким ёрдам берган?
- Қушлар куз охирида нима учун иссиқ ўлкаларга учиб кетади?
- Қишда нима учун пашша, чивин, капалак ва қўнғизлар кўринмай қолади?
- Ҳовлингизда мусича ва майналар борми? Улар нега учиб кетмайди?

Мазкур саволларга жавоблар, албатта, тарбиячи томонидан тўлдирилиб, тузатиб борилади. Болалар учун талай янгиликлар ҳам маълум бўлиб, бу янгиликларни зукколик билан ўзлаштириб олганликлари уларнинг нутқларида ҳам намоён бўлади.

Маълумки, ҳозирги даврда деярли кўпчилик хонадонларда тўтилар парвариш қилинади.

Шунинг учун, тўтилар ҳаёти билан боғлиқ саволлар асосидаги суҳбат болаларнинг қизиқишини янада оширади ҳамда боғланишли нутқни ривожлантиришга ёрдам беради.

Кузатишлар шуни кўрсатдики, болаларнинг теварак-атроф билан мулоқоти қанча кўп бўлса, уларнинг боғланишли нутқи шунчалик самарали ривожлана боради. Теварак-атрофдаги рангин дунё улар тасаввури ва дунёқарашини шакллантиришга, сўз заҳирасини бойитишга, нутқини ўстиришга рағбат уйғотади.

Айниқса, қиш фасли билан боғлиқ машғулотлар болаларнинг қизиқишига янада мос тушади. Масалан, боғча ҳовлисида қор ёғишини кузатиш жараёнида қуйидаги саволлар асосида суҳбат уюштириш мумкин:

- Қор учқуни нимага ўхшайди?
- Нима учун қор учқуни капалакка ўхшатилади?
- Қор учқунлари нима учун ҳар хил бўлади?
- Қорда юрганида одам нима учун совқотади-ю, қорбўрон ўйнаганида исиб кетади?
- Қор одам қачон эриб кетади?
- У нима учун эриб кетади?
- Сирпанчиқ ўйнаш учун нима қилиш керак?

Савол-жавоб жараёнида тарбиячи болаларни кундалик ҳаёт билан таништира боради, табиатдаги ўзгаришларни кузатиш воситасида билимини бойитади, нутқини ривожлантиради. Савол-жавоб орқали болалар қор

учқунларининг ҳар хил шаклда бўлиши, унинг турли тезликда ёғиши сабабларини билиб оладилар, ҳаво ҳарорати билан боғлиқ ўзгаришларни тушуниб етадилар, қиш мавсумидаги қизиқарли меҳнат жараёни билан танишадилар; қор кураш, супуриш, қор босган жойларда қушларга дон ташлаш учун жойлар тайёрлаш каби ишларни завқ-шавқ билан, ҳамкорликда бажарадилар ва тарбиячи, тенгдошлари билан фаол мулоқотда бўладилар. Сўзлашув жараёнида ишлатиладиган «қор учқунлари», «капалак қор», «лўппи-лўппи қор учқуни», «қор кураш», «муз йўлак», «дон хўрак», «қор одам», «муз тепа» каби сўз ва сўз бирикмалари диалогик нутқни шакллантиришга йўл очади.

Нутқ ўстиришга оид машғулотлар самарадорлигини таъминлашда мавзуларнинг қизиқарлилиги алоҳида аҳамият касб этади. Масалан, «Бойчечакнинг очилиши» мавзусидаги эрталик ўтказиш фикримиз далилидир.

Болалар боғчасининг катта гуруҳида эрталикка тайёрланишда болалар ролларга бўлиниб, бойчечак ҳақидаги шеърлар ва қўшиқлар тарқатилади.

Гуруҳ хонаси эрталиккача қоғоздан ишланган бойчечак, бинафша, лола каби гуллар билан безатилади.

Эрталик «Бойчечак» қўшиғи билан бошланади. Икки бола «Бойчечак» қўшиғини галма-гал ижро этади.

Жарчи бола бойчечак тергани ҳаммани далага чорлайди.

Болалар «Дала»да бойчечаклар - қоғоздан ясалган гулларни тера бошлайдилар ва қўшиқ куйлайдилар, рақс ижро этадилар.

Қўшиқ ижроси ва рақсларда гуруҳнинг барча аъзолари иштирок этадилар.

«Бойчечакнинг очилиши» билан бир қаторда «Гуллар байрами» ҳам болалар севиб ўтказадиган эрталиклардандир. Уни ўтказишдан олдин гуруҳдаги барча болаларга гуллар ҳақида шеър, топишмоқ, рақслар бўлиб берилади, болалар «Гулчи қиз», «Бойчечак», «Бинафша», «Лола», «Атиргул», «Райҳон», «Чучмома», «Бўтакўз», «Гулсафсар», «Номозшомгул», «Гулбеор», «Гулхайри» ва бошқа гуллар тимсолида шеърлар ёдлайдилар.

Бу хилдаги эрталиклар болаларда ҳам эстетик дидни тарбиялаш, ҳам нутқни ривожлантириш усуллари, воситалари сифатида катта ёрдам беради.

Савол-жавоблар асосида суҳбатлар ўтказиш орқали болаларда нутққа оид муайян даражада малака ҳосил қилгач, ҳикоя тузишга ўргатган маъқул.

12-мавзу. Мактабгача таълим муассасаларида мултимедиа технологияларини жорий этиш

Режа:

1. Мултимедиа технологияларидан фойдаланиш методикаси.
2. Медиа таълимнинг асосий мазмуни.
3. Мактабгача тайёрлов гуруҳ болаларини саводга ўргатишда мултимедиа технологиясидан фойдаланиш методлари.
4. Мактабгача тайёрлов гуруҳ болаларини саводга ўргатишда мултимедиа технологияларини татбиқ этиш.

Таянч тушунчалар: *технология, мултимедиа, медиамаданият, Медиа таълим, прогрессив педагогик технология, нутқ, креатив фикрлаш, когнитив қобилият, медиапедагог, операцион зал, аниматсия эффекти, видеотасвирлар, графикли тасвирлар, маълумот графиклари, микрофон, компакт диск, матн, графика, товуш, мултимедиа маҳсулоти, мултимедиа компютер, мултимедиа дастури, аистейр режаси, мативатсия, Инновация, модели тажриба-синов, бадий-имитатсия.*

1. Мултимедиа технологияларидан фойдаланиш методикаси. Мултимедиа атамасининг луғвайи маъноси (мултим-медиаур ёки мултимедиа) иккита сўз йиғиндисидан ташкил топган бўлиб, мулти-кўп, медиа-муҳит маъносини англатади. Атама илмий ва ўқув адабиётларида «кўп воситалилик», «мултимедиа муҳити» «кўп қатламли муҳит», «маълумот ташувчи восита» каби талқин қилиниб келинмоқда¹.

Ҳозирги даврда мултимедиа атамаси кўп қиррали бўлиб, турли хил тушунчаларни ифодалашга татбиқ этиб келинмоқда. Масалан, мултимедиа технологияси; мултимедиа маҳсулоти; мултимедиа компютер; мултимедиа дастури ва бошқалар шулар жумласидандир.

«Мултимедиа» тушунчасининг адабиётларда ёритилган бир нечта таърифини келтирамиз: **«Мултимедиа – деганда турли шаклдаги маълумотларни қайта ишловчи воситалар мажмуаси тушунилади»²,** «Мултимедиа – бир вақтнинг ўзида турли кўринишдаги ахборотлардан: матн, графика, товуш ва бошқалардан фойдаланишни кўзда тутган фойдаланувчи интерфейсининг контсептсияси», «Мултимедиа бу информатиканинг дастурий ва техникавий воситалари асосида ахборотнинг анъанавий ва оригинал турлари асосида ўқув материалларини ўқувчиларга етказиб беришнинг мужассамлашган ҳолдаги кўринишидир».

¹ Aripov M. Informatika va axborot texnologiyasi asoslari. - T.:Universitet, 2001.

² Adilova S. Multimedia va ularni ta'lim jarayonida qo'llash // Pedagogika 'lim-T.: TDPU, 2001. № 2. -B. 20-21

Мултимедиа бу махсус технология бўлиб, дастурий ва техник моддий таъминот асосида компютерда бир вақтнинг ўзида матнли, тасвирий ахборотни товушли ва ҳаракатли ҳолда ифодалаш имкониятидир. Мултимедиа – тасвири маълумот билан ишлашга қодир бўлган восита ҳисобланади. Одатда, мултимедиа деганда, турли шаклдаги маълумотларни қайта ишловчи воситалар мажмуаси тушунилади. Мултимедиа – компютер тизимида матн, товуш, видеотасвир ва турли аниматсияларни мужассамлаштириш имконини берувчи замонавий ахборотлар технологиясидир.

Мултимедиа мазмунидан келиб чиққан ҳолда мултимедиа тушунчасининг қуйидаги таърифини келтириш мумкин:

Мултимедиа – бир нечта ахборот турларнинг компютерда ишлов бериш натижасида ҳосил қилинган ва бита дискка жамланган ахборот йиғиндисидир. Мултимедианинг шаклланиш босқичлари унинг асосий техник таъминоти бўлган компютернинг ривожланиши билан боғлиқ. Мултимедиани ташкил этувчи ва уларнинг ривожланиш босқичлари қуйидагилардир:

Матн шаклидаги ташкил этувчиси. Дастлаб одамлар ёзувларни тошга ўйиб ёзгандар, қоғоз ихтиро қилинган парранда пати, қалам ва ручкалардан фойдаланиб ёзув ишларини амалга оширганлар. Кейинчалик ёзув машинаси ихтиро этилган, узоқ йиллар мобайнида улардан фойдаланиб келинди. Ниҳоят, компютерларда «Матн муҳаррири» дастури ўрнатилган, ёзув ишлари компютерда бажариладиган бўлди.

1980 йилдан бошлаб эса компакт дискларга ёзиш ва ундан фойдаланиш йўлга қўйилди, жумладан, 1982 йилда Полйграм компанияси Аудио СД ни ишлаб чиқди, СОНЙ компанияси эса, ўша йили стандарт ёзувларни СД дискларга ёзишни тавсия этди. Натижада, СД дискларда ёзиш технологияси ривожланиб кетди. Айтиб ўтиш керакки, микрофон ёрдамида нутқ ва мусиқа ёзиш ҳам шаклланди.

Видео шаклидаги ташкил этувчиларга видеотасвирлар, графикли тасвирлар, маълумот графиклари ва ҳоказолар кирилади. Видеотасвирлар дастлаб магнит ленталарида ёзилиб, видеомагнитофонларда намоёни этила бошланди, сўнгра видеотасвирларни ёзиш компакт дискларда амалга оширилди.

Мултимедианинг аниматсия самараси. Мултимедиани ташкил этуви ахборот турларидан бири - ахборотга аниматсия самарасини беришидир. Бу мултипликатсион филмларда рассомнинг чизган қатор чизмалари ва расмларини тез (бир дақиқада 24 кадр тезликда) намоёни этилиши асосида содир бўлади. ҳозирги кунда мултипликатсион филмлар компютерда 3Д.

Флаш дастури асосида яратилмоқда. Мултимедиада эса махсус дастурлар (Power Поинт, Макромедиа Флаш, Свиш, Адобе Прмиере, Медиа Плайер, СД Плайер) орқали амалга оширилади.

Бир сўз билан айтганда, таълим муассасалари малакали медиапедагогларни кутмоқда.

Аммо бу борада бажарилиши кўзда тутилган ишлар кун тартибда долзарб бўлиб турибди:

- таълим муассасаларини компютер техникасига хизмат кўрсатувчи ўрта махсус маълумотли малакали мутахассислар (техник ходимлар) билан таъминлаш;
- педагогларини ахборот коммуникация технологияларидан самарали фойдаланишга ўргатиш, уларни қайта тайёрлаш ва доимий малакасини ошириб бориш;
- электрон дарс ишланмалари, тестлар мажмуи, электрон кўргазмалар куруллар ва ўқув филмлари яратиш, уларни доимий янгилаб бориш;
- ўқув жараёнида компютер техникасидан унумли (кунига 10-12 соат) фойдаланишни йўлга қўйиш;
- шу билан бирга, шубҳасиз, барча муассасаларда барқарор электр кучланиши, сифатли телефон алоқаси бўлишини таъминлаш зарур.

Ҳозирги кунда барча таълим муассасалари, шу жумладан мактабгача таълим муассасалари замонавий компютер ва ахборот технологиялари воситалари билан жиҳозланмоқда. Бунда тарбиячи педагогларнинг ўз меҳнати фаолиятига янгича ёндашувни, машғулоти ўтиш жараёнида тарбияланувчиларнинг билим, малака ва кўникмаларини шакллантириш ҳамда уларни тушунарли ва қизиқарли шаклда ташкил этишда замонавий педагогик ва ахборот-коммуникатсион технологиялардан самарали фойдаланишлари зарурияти пайдо бўлади³.

Мактабгача таълим муассасаларида таълим-тарбия жараёнида янги компютер ва ахборот-коммуникатсион технологиялар воситаларининг жорий этилиши, педагог-тарбиячиларнинг ахборот технологиялари воситаларидан фойдаланиш малака ва кўникмаларини шакллантириш билан бирга, уларнинг машғулоти ташкил этиш жараёнидаги мақсади, вазифалари ва тутган ўрнини ўзгартиради.

Мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларига таълим беришда ахборот технологияларидан фойдаланиш мураккаб масала ҳисобланиб, кўплаб баҳс-мунозараларга сабаб бўлмоқда. Лекин шунга

³ UNICEF to'plam 2014 y fevral .B.Aminov - Samarqand davlat universiteta

карамай, мактабгача ёшдаги болаларни тарбиялаш ва уларнинг ҳар томонлама етук инсон бўлиб ривожланишида компьютер технологиялари воситаларидан фойдаланиш ўзининг ижобий самарасини бермоқда.

Бугунги кунда мактабгача таълим муассасаларида тарбияланувчиларнинг бадий-мусикий фаолиятини, матнларни ўқиш, расмларни кўриш ва ажрата билиш тасаввурларини кенгайтириш компьютерли ўйин дастурлари орқали фикрлаш ва мустақил қарорлар қабул қилиш бўйича билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришда ахборот технологияларидан кенг фойдаланилмоқда.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг ривожланиши учун мўлжалланган компьютерли ўйин дастурларининг барчаси ҳам таълим жараёнида ўз самарасини беравермайди. Шунинг учун ҳам компьютер ўйинларини танлаш ва улардан фойдаланиш учун жиддий ёндашув ва эътибор керак бўлади.

Компютерли ўйин дастурлари шундай яратилган бўлиши керакки, унда бажариладиган ҳар бир ҳаракат болалар томонидан тўғри қабул қилиниши, бажарилиши ва тасаввур этилиши лозим. Ўйин дастуридаги ҳар бир ҳаракатни бола тушуна олиши, уни қандай бажариш кераклигини ўйлаш ва амалга ошириш имкониятига эга бўлиши лозим. Бундан ташқари, мактабгача таълим муассасаларида тарбияланувчиларнинг ахборот технологиялари бўйича бошланғич саводхонлигини ҳам ошириш зарур, яъни компютернинг умумий тузилиши, асосий қурилмалари тўғрисида умумий тушунчаларни, клавиатурадан фойдалана олиш малакаларини ҳосил қилиш мумкин. Бу ишлар тарбияланувчиларнинг компютер ўйинларидан фойдалана олиш бўйича малака ва кўникмалари шаклланишида асосий омил бўлиб ҳисобланади.

Мултимедиа воситалари асосида таълим-тарбия бериш ҳозирги куннинг долзарб масалаларидандир. Мултимедиа - бу информатиканинг дастурий ва техникавий воситалари асосида аудио, видео, мант, графика ва аниматсия эффектлари асосида ўқув материалларини мактабгача ёшдаги болаларга етказиб беришнинг мужассамланган ҳолдаги кўринишидир⁴.

Мултимедиа воситалари асосида мактабгача ёшдаги болаларга таълим-тарбия бериш қуйидаги афзалликларга эга:

А) берилаётган материалларни чуқурроқ ва мукамалроқ ўзлаштириш имконияти бор;

⁴ Begmatova N.X. , Aripov M. Multimediya texnologiyasidan foydalanish 2012 yil

Б) таълим-тарбия олишнинг янги соҳалари билан яқиндан алоқа қилиш иштиёқи янада ортади;

В) таълим-тарбия олиш вақтининг қисқариши натижасида, вақтни тежаш имкониятига эришиш;

Г) олинган билимлар киши хотирасида узоқ муддат сақланиб, керак бўлганда амалиётда қўллаш имкониятига эришилади.

Демак, компютерли дидактик ўйинлар таълим билан бевосита боғлиқ бўлиб, таълим жараёнини амалга оширишга ёрдам қилади. Компютер ва унинг хотирасидаги таълимий ўйинлар биргаликда, мултимедиа технологияси (компютерли таълим)нинг ўйинлар бўйича асосий дидактик воситаси ҳисобланади. Компютер хотирасидаги ўйинлардан ташқари, қўшимча дидактик ўйинлар тайёрлаш мумкин.

2. Медиа таълимнинг асосий мазмуни. Республикамизнинг педагогик олим ва амалиётчилари илмий асосланган ҳамда Ўзбекистоннинг ижтимоий-педагогик шароитга мослашган таълим технологияларини яратиш ва уларни таълим-тарбия амалиётида қўллашга интилоқдалар.

Бу ерда нима учун бугунги кунда педагогик технологияларни илмий-назарий асосини яратиш ва амалиётга татбиқ этиш зарурияти туғилди, деган савол пайдо бўлиши мумкин. Жамиятимизга қанчадан қанча билимли кадрларни ва юқори малакали олимларни етиштириб келган педагогика услублари мавжудки, уларнинг эскириб, талабга жавоб бермай қолган жойларини ўзгартириб, миллий тус бериб, фойдаланаверса бўлмайдими? - деган мулоҳазалар ҳам кам эмас. Педагогик жамоатчиликнинг аксарияти, айнан мана шу йўлдан бормоқда. Бу йўл иложсизликдан излаб топилган бўлиб, қисқа муддат хизмат қилиши мумкин. Мустақилликни қўлга киритган ва буюк келажак сари интилоқган жамиятга бу йўл узоқ хизмат қила олмайди. Чунки:

- маълум сабабларга кўра жаҳон ҳамжамияти тараққиётдан ортда қолиб кетган жамиятимиз, тараққий этган мамлакатлар қаторидан ўрин олиши учун, аҳоли таълимини жадаллаштириш ва самарадорлигини ошириш мақсадида энг илғор педагогик тадбирлардан фойдаланиш зарурлиги:

- анъанавий ўқитиш тизими ёзма ва оғзаки сўзларга таяниб иш кўриши туфайли «Ахборотли ўқитиш» сифатида тавсифланиб, ўқитувчи фаолияти биргина ўқув жараёнининг ташкилотчиси сифатида эмас, балки нуфузли билимлар манбаига айланиб қолганлиги :

- фан-техника тараққиётинининг ўрта ривожланганлиги натижасида ахборотларнинг кескин кўпайиб бораётганлиги ва уларни ёшларга билдириш учун вақтнинг чегараланганлиги:

- кишилиқ жамияти ўз тараққиётининг шу кундаги босқичида назарий ва эмпирик билимларга асосланган тафаккурдан тобора фойдали натижага эга бўлган, аниқ яқунга асосланган техник тафаккурга ўтиб бораётганлиги:

- ёшларни ҳаётга мукаммал тайёрлаш талаби уларга энг илғор билим бериш усули ҳисобланган объектив борлиққа мажмуавий ёндошув тамойилидан фойдаланишни талаб қилишидадир⁵.

Кейинги 10 йиллар ичида яратилган, педагогикага бағишланган адабиётларда «Педагогик технология», «Янги педагогик технология», «Илғор педагогик технология», «Прогрессив педагогик технология» каби тушунчалар кўп учраб тургани билан, уларнинг ўзбек тилидаги маромига етган таърифи ҳали тузилмаган.

Медиа таълим нима?

Медиа таълим интерфаол, болага индивидуал таъсир этадиган усул сифатида таълим жараёнига жадал суръатлар билан кириб келмоқда. Медиа таълим болани мустақил фикр юритишга, ижодкорлик фаолиятларини ривожлантиришга, ахборот олиш, уни қайта ишлаш, умумлаштириш, хулоса чиқаришга ўргатади.

Ўқув хоналарига матбуот, телевидение, радио, кино, видео ва интернет олиб кирилмоқда. Буларнинг барчаси медиа таълим номи билан таълим жараёнини ташкил этишга ёрдам бермоқда.

Медиа таълимнинг асосий мазмуни медиамаданият (кино санъати, бадий телевидение ва бадий медиа) тилини, унинг тарихини билиш, тушунишдир.

Унинг педагогик стратегияси медиаматнларни бадий таҳлил қила олиш, уни талқин қилиш асосида баҳо беришдан иборатдир. Хулоса ўрнида шунни айтиш керакки, медиа қандай шаклланади, у ҳақиқатни фойдалайдими, кимнинг манфаатини кўзлайди, унинг мазмуни нималардан иборат ва болалар уни қандай қабул қиладилар - бу саволлар ҳозиргача турли мунозараларни туғдирмоқда.

Лекин шунинг ёдда тутиш керакки, медиа таълимнинг марказида бола шахси туради, унинг қизиқиш, хоҳиш, истакларини ҳисобга олиш, олинган ахборот асосида танқидий фикрлашга ўргатиш керак.

Турли давлатлар олимларининг фикрларига кўра, медиа таълим тарбиявий, таълимий аҳамиятга эга бўлиб, болаларни ўқув-билиш жараёнида креатив фикрлашга ўргатади.

Медиа таълимнинг энг муҳим вазифаларидан бири ёш авлодни тобора жадаллашиб бораётган ахборот оқимида, ҳар хил ахборотни олиш, тушуниб

⁵ Abdurazimov O. Multimedia — noyob ne'mat. «Xalq so'zi» gazetasi, 2002-yil, 28-fevral.

етиш, унинг инсон психикасига таъсирини билиш ва ундан тўғри, мақсадли фойдаланишга ўргатишдан иборат.

Медиатаълим олинган ахборотни интегратсия қилиш, шу асосида шахсий фикрни билдириш ва қайта олишга чорлайди. Ўз фикрини эркин билдириш, шахсий ривожланиш, турли ахборот хуружларига қарши фикр билдириш орқали ўқувчининг ижтимоий фаоллиги ошади, медиа ахборотдан фаол ва тўғри фойдаланиш маданияти шаклланади. Шу орқали берилаётган ахборот ҳақида фикр юрита бошлайди.

Шунинг учун ҳам медиамашғулотлар:

- «Бадий-имитатсияли» - кичик сценарийлар, медиаматнлар тузиш, уни интерфаол усулда намойиш этиш;
- Театрлашган вазият ҳосил қилиш (медиамаатн асосида айрим эпизодларни саҳналаштириш, медиаматн жараёнини намойиш этиш);
- Тасвирий-имитатсия тайёрлаш (афишалар яратиш, фотоқўргазма, маълум мавзудаги асарлар расмларини намойиш этиш) кабиларни тушуниш, қўллай олиш кўникмасини ҳосил қилади.

Юқоридаги дидактик материалларни тайёрлаш, намойиш этиш, таҳлил асосида хулоса қилиш, эмотсионал қабул қилиш орқали нафис санъатни тушунишга олиб келади. Бу ҳолат боланинг умуминтеллектуал ривожланишида, билим олиши, тарбия топишида муҳим омил бўлиб хизмат қилади⁶.

Медиамашғулотлар берилаётган ахборотни қабул қилиш, ўзлаштириш жараёнида иккита янги компонент иштирокини таъминлайди.

1. Медиамашғулотларда компьютерлар универсал ҳолда қўлланиши билан характерланади.

2. Анъанавий технологиялар воситалари ёнига дастурли воситалар тўлдирувчи бўлиб киради. Дастурий таъминот айрим мавзуларни ўқитиш ва ўзлаштириш учун Медиатаълим қулай муҳит яратади. Унда таълим мазмуни аниқ, равош шакллантирилган бўлади, чизмалар, расмлар, жадваллар, видеофрагментлар, овозли, аниматсион таъминот креатив билан намойиш этилади.

Медиамашғулотларнинг афзал жиҳати шундаки, таълим жараёнида болаларнинг мустақил ижод қила олиш қобилиятларини ривожлантиради, Шу муносабат билан медиамашғулотлар мазмунини белгилаш, ташкил этишда фақатгина ўқув фани мазмуни нуқтаи назаридан ёндашмасдан, балки унинг таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи томонларини ҳам ҳисобга олиш керак бўлади. Медиамашғулот ахборотдан фойдаланиш маданиятини шакллантириш, яъни керакли ахборотни олиш, уни янги техник воситалар

⁶ Maktabgacha ta'lim muassasalari mudiralari uchun o'quv modullari 3-modul:2012 y.

ёрдамида қайта ишлаш, амалиётда қўллаш кўникмаларини ривожлантиришга қаратилиши талаб этилади.

Медиа машғулотлар компютерлаштирилган ўқув хоналарида, мултимедиа проектор ёрдамида ўтказилади. Бу машғулотни ташкил этишнинг ўзига яраша санитария-гигиена меъёрлари. болаларнинг узлуксиз ишлаш меъёрлари мавжуд:

Тарбияланувчилар билан ишлашни қуйидагича ташкил этиш мумкин:

- * видеофрагментларни фронтал кўриш;
- * топшириқ, машқларни индивидуал бажариш;
- * умумий ўқув лойиҳалари, модели тажриба-синовни амалга оширишда кичик гуруҳларда ишлаш;
- * медиа машғулотларни ташкил этишда ҳам ўқув жараёнининг ҳамма компонентлари ўз аксини топиши ва компютердаги ва компютерсиз фаолият алмашиб туриши мумкин;
- * фаоллаштириш (ўқув материални такрорлаш, материални бирданига ўзлаштириш, компютерда ёки компютерсиз);
- * билим, кўникма, малакаларни шакллантириш, ўқув ахбороти блокнинг моҳиятини билиб, тушуниб олиш ва уни мустақамлаш (компютерда ёки унинг иштирокисиз);
- * ўқув материалларини амалда қўллай олишини назорат қилиш (компютер ва компютерсиз).

Компютерлашган ўқув хоналарида ўқув фаолиятининг самарали кечиши учун у ерда қўшимча жойлаштирилган ўқув столларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Бу ҳолат санитария меъёрларига риоя этиш, боланинг ўқув фаолиятини бошқа жойда ташкил этиш имкониятини яратади. Бундай алмашинувлар болани чарчашдан сақлайди. Агар тарбиячи кўргазмали тасвирлардангина фойдаланса, уларни компютер экранда намойиш этиш билан чекланади.

3. Мактабгача тайёрлов гуруҳ болаларини саводга ўргатишда мултимедиа технологиясидан фойдаланиш методлари. Мактабгача таълим ўқув тарбия фаолиятини ташкил қилиш восита ва усуллари, ўқув тарбия жараёнида келиб чиқадиган муаммолар ва уни ечишни тўғри ҳал қила билиш, инновацион технология усулларида фойдаланиш, қийинчиликларни тўғри ечимини топишга йўналтиради.

Мактабгача таълим-тарбия масалалари энг муҳим асосий педагогик муносабатлар сабабларини аниқлайди, уни педагогик жараёнда ўрганади.

Таълим-тарбия масалалари, ҳар бир миллатнинг миллий меросига, умумбашарий қадриятларига боғланган ҳолда мактабгача ёшдан бошлаб

ўзлигини англаш, эркин фикрлаш, ғурур туйғуларини шакллантиришга қаратилади.

Инновация (инглизча инноватион) – янгилик киритиш, янгилик демакдир. Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва талаба ёки ўқувчи фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерфаол услублардан фойдаланилади⁷.

Ананавий ўқитиш модели		Интерфаол ўқитиш методи	
Афзалликлари	Камчиликлари	Афзалликлари	Камчиликлари
Ўқитишнинг тизимлилиги	Машғулотларнинг бир қолипчилиги, бир хиллиги	Ўқитиш мазмунини яхши ўзлаштиришга олиб келиши	Кўп вақт талаб этилиши
Ўқув материалларини тартибли изчил берилиши	Машғулот жараёнида фақат дастлабки йўналиш берилади, кейинги даражалар уй вазифасига берилади.	Ўз вақтида алоқаларнинг таминланиши	Болаларни ҳар доим ҳам кераклича назорат қилиш имкониятининг пастлиги
Оммавий ўқитишда ресурсларнинг оқилона ҳаражати	Иштирокчиларнинг суствлиги ва муваққилликнинг йўқлиги	Тушунчаларни амалиётга қоллаш учун шароит яратиш	Жуда мураккаб мазмундаги материал ўрганилганда ҳам тарбиячи ролининг паст бўлиши
Тарбиячи шахсининг доимий эмотсионал тасири	Иштирокчилар ўзаро мулоқотдан ажратилади, нутқий фаолият суст	Ўқитиш методларининг турли хил кўринишлари таклиф этилиши	
Ташкилий пухталиқ	Суст қайта боғланиш	Мативатсиянинг юқори даражада бўлиши	
Маълум	Ўрта меъёрда	Ўтилган	

⁷ Maktabgacha ta'lim muassasalari uchun modullar T-2012 y ikkinchi nashr 126 b

кўникмаларга эга бўлган ва аниқ тушунчаларни ўргатишда фойдалидир	ёндашув	материалнинг эсда яхши сақлаб қолиниши	
Педагог томонидан ўқитиш жараёни ва ўқитиш муҳитининг юқори даражада назорат қилиниши	Бола сушт иштирокчи бўлиб қолади	Мулоқотга киришиш кўникмаси такомиллашади	
Вақтдан унумли фойдаланиш	Болада мативатсия вужудга келмайди	Ўз-ўзини баҳолашнинг ўсиши	
Аниқ илмий билимларга таянади	Бола педагог билан ўзаро муносабатга кира олмайди	Мустақил фикрлайдиган бола шаклланади	
	Еслаб қолиш даражаси ҳамма болада бир хил бўлмаганлиги сабабли гуруҳ бўйича ўзлаштириш даражаси паст бўлиши мумкун	Мавзунинг мазмунини ўзлаштиради, танқидий ва мантиқий фикрлашни ривожлантиради	
	Мустақил ўрганиш ва ечимлар қабул қилиш учун шароит яратилмайди	Муаммони ечиш кўникмаларининг шакилланиши	

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

«Танишув» тренинги

САВОЛЛАР	ЖАВОБЛАР
1. Сиз ким ва нима учун бу ерга тўпландингиз?	
2. Сизнинг мақсадингиз!	
3. Ким билан ҳамкорлик қиласиз?	
4. Кимга ғамхўрлик қиласиз?	
5. Сизнинг кучсиз томонларингиз!	
6. Сизнинг кучли томонларингиз!	
7. Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси ҳақидаги тушунчангиз?	
8. Нутққа таъриф беринг?	
9. Фан ҳақидаги фикрингиз!	
10. Гуруҳингизга таъриф беринг!	

1-амалий машғулот:

1-амалий машғулот: Илк ёшдаги болаларда нутқини ривожлантириш.

Режа:

1. Нутқни ривожлантириш методикасининг назарий асослари: тил, нутқ, нутқий фаолият.
2. Илк болаликдаги нутқ ривожланишининг икки даврини ВЕН диаграммасида ёритиш.

Машғулотнинг бориши

1-топширик: Нутқни ривожлантириш методикасининг назарий асослари моҳиятини ёритинг:

№	Таърифлар	№	Тушунчалар
1	... ўқитувчининг индивидуал услубига мувофиқ танланади	А	технологик воситалари
2	... тескари алоқа (педагог ва болалар ўртасидаги) кўлами, ривожлантириш ҳамда барча омиллар	В	технологик бошқарув, восита, ахборот, ижтимоий-

	самарадорлигига боғлиқ		психологик муҳит
3	Таълимнинг ... болаларнинг индивидуал хусусиятларига боғлиқ ҳолда танланади	С	Таълим жараёни
4	Таълим жараёнининг самарадорлигини таъминланади	Д	Таълим сифати

Жавоб:

1-	2-	3-	4-
1-С	2-Д	3-А	4-В

2- топшириқ: Илк болаликдаги нутқ ривожланишининг икки даврини

ВЕН диаграммасида тўлдилинг

6-амалий машғулот: Боланинг ҳар бир ёш босқичида нутқнинг товуш маданиятини тарбиялаш. 4-соат

Режа:

1. Мавзу юзасидан блиц-сўров саволларига жавоб бериш.
2. Мавзуга оид “Кичик эссе” ёзиш.

Машғулотни бориши

1- топшириқ: Мавзу юзасидан блиц-сўров саволларига жавоб бериш.

Блиц-сўров:

1. Илк ёшдаги болалар нутқнинг товуш маданиятини тарбиялаш ” –
2. Кичик ёшдаги болалар нутқини ўстириш мазмуни” –
3. Ўрта ёшдаги болалар нутқини ўстириш мазмуни –
4. Катта ёшдаги болалар нутқини ўстириш мазмуни-
5. Мактабга тайёрлов гуруҳ болалар нутқини ўстириш мазмуни-

2- топшириқ: Мавзуга оид “Кичик эссе” ёзиш.

“Кичик эссе” учун таклиф этиладиган мавзулар:

1. Педагогнинг фаолиятини баҳолаш.
2. Товуш маданиятини тарбиялаш.
3. Товуш маданиятини ривожлантириши

**7-амалий машғулот: Ўрта ёшдаги болалар нутқини
ўстиришнинг вазифалари,
методлари ва воситалари**

Режа:

1. Ўрта ёшдаги болалар нутқини ўстиришнинг методик масалаларини Б./ Б. /Б технологиясда қўллаш.
2. Машғулотларнинг тарбиявий ва эмотсионал хусусиятини оид “Тушунчалар” тахлили.

Машғулотнинг бориши

1- топшириқ: Б./ Б. /Б технологиясини қўллаш қоидалари Б/Б/Б ЖАДВАЛИ - Биламан/ Билишни хоҳлайман/ Билиб олдим. Мавзу, матн, бўлим бўйича изланувчанликни олиб бориш имконини беради.

Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш коўникмаларини ривожлантиради.

1. Жадвални тузиш қоидаси билан танишадилар. Алоҳида, кичик гуруҳларда жадвални расмийлаштирадилар.

2. “Мавзу бўйича нималарни биласиз” ва “Нимани билишни хоҳлайсиз” деган саволларга жавоб берадилар. Жадвалнинг 1- ва 2- бўлимларини тўлдирадилар.

3. Ўқитувчи баёнини тинглайдилар, мустақил ўқийдилар.

4. Мустақил, кичик гуруҳларда жадвалнинг 3 бўлимни тўлдирадилар

	Мавзу саволи	Биламан	Билдим	Билишни хоҳлайман
1.	Мактабгача таълим муассасаларида ўрта ёшдаги болалар нутқини ўстиришнинг методик масалаларини			
2	Мактабгача таълимда педагогик жараёнларни бошқариш			

3.	Мактабгача таълимда педагогик жараёнларни бошқариш учун педагог томонидан қилиниши керак бўлган ишлар методик масалалар			
4.	Ўзбекистонда таълим тизимида кириб келган инноватсияларнинг аҳамияти			
5	Мактабгача таълим муассасаларини ислох қилиш			
6	Мактабгача таълимни бошқаришнинг мазмуни ва моҳияти			

2- топшириқ: Машғулотларнинг тарбиявий ва эмотсионал хусусиятини оид
“Тушунчалар” тахлили услуби

ТУШУНЧАЛАР	МАЗМУНИ
Луғат иши	
Грамматика	
Равон нутқ	
Диалогик нутқ	
Монологик	
Нутқ ўстириш жараёни	
Товуш маданияти	
Товушларни тўғри талаффуз этиш	

8- амалий машғулот: Мактабгача катта ёшдаги болалар билан мулоқот.

Режа:

1. Мулоқот воситаларини ФСМУ- жадвалда тўлдириш.
2. Мактабгача катта ёшдаги болалар билан мулоқони Б/Б/Б жадвалида тўлдириш

Машғулотнинг бориши

ФСМУ технологияси

Ушбу технология мунозарали масалаларни ҳал этишда ҳамда ўқув жараёнини бахс-мунозарали ўтказишда қўлланилади, чунки бу технология талабаларни ўз фикрини ҳимоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очиқ ҳолда бахслашишга ҳамда шу билан бирга бахслашиш маданиятини ўргатади. Тингловчиларга тарқатилган оддий қоғозга ўз фикрларини аниқ ва қисқа ҳолатда ифода этиб, тасдиқловчи далиллар ёки инкор этувчи фикрларни баён этишга ёрдам беради.

Ф – фикрингизни баён этинг.

С – фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг.

М – кўрсатган сабабингизни исботловчи далил келтиринг.

У – фикрингизни умумлаштиринг.

Жадвални тўлдириш

Савол	Бола нутқини ҳаракатлантирувчи кучлар нималардан иборат?
(Ф) Фикрингизни баён этиш	
(С) Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатиш	
(М) Кўрсатган сабабингизни исботловчи далил келтириш	
(У) Фикрингизни умумлаштириш	

Кўргазмалар маруза материаллари

Б/Б/Б ЖАДВАЛИ - Биламан/ Билишни хоҳлайман/ Билиб олдим. Мавзу, матн, бўлим бўйича изланувчанликни олиб бориш имконини беради.

Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш коўникмаларини ривожлантиради.

Талабалар:

Жадвални тузиш қондаси билан танишадилар. Алоҳида, кичик гуруҳларда жадвални расмийлаштирадилар.

1. “Мавзу бо ўйича нималарни биласиз” ва “Нимани билишни хоҳлайсиз” деган саволларга жавоб берадилар. Жадвалнинг 1- ва 2- бўлимларини тўлдирадилар.
2. Ўқитувчи баёнини тинглайдилар, мустақил ўқийдилар.
3. Мус тақил, кичик гуруҳларда жадвалнинг 3 бўлимини тўлдирадилар

9- амалий машғулот: Тил тафаккур қуроли ва муомала воситаси. 4-соат

Режа:

1. Тил тафаккур қуролини «Инсерт» усулидан фойдаланиб ишлаш
2. Тил муомала воситаси.

«Инсерт» усулидан фойдаланиб ишлаш қондаси

1. Маъруза матнини ўқиб, матннинг четига қуйидаги белгиларни қўйиб чиқинг:

В – биламан.

+ - мен учун янги маълумот.

- - мен билган маълумотни инкор қилади.

? – ноаниқ (аниқлаштириш талаб қиладиган) қўшимча маълумот.

2. Олинган натижаларни жадвал шаклида расмийлаштиринг.

Мавзу саволлари	В	-	+	?
1. «Тил» ва «нутқ» тушунчалари				
2. Болаларнинг нутқни ўзлаштириши				
3. Мактабгача ёшдаги болаларда				

нутқни ривожлантириш				
4.Нутқни ривожлантириш методикаси				
5.Турли ёш гуруҳларда нутқ ўстириш				

Б./ Б. /Б ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ҚўЛЛАШ ҚОИДАЛАРИ

	Мавзу саволлари	Биламан	Билдим	Билишни хоҳлайман
1.	Маш'улотлар			
2	Дидактик мақсадлар			
3.	Намунали нутққа эга бўлиш			
4.	Методик тамойиллар			
5.	Тарбиячининг нутқи			
6.	Дастур			
7.	Суҳбат			
8.	Назорат-текширув			
9.	Тайёргарлик суҳбати			
10.	Таълим-тарбия			
11.	Репродуктив			
12.	Диалог			

10- амалий машғулот: Боланинг ижтимоий ва шахс сифатида шаклланишида диалогнинг аҳамияти.4-соат

1. Болаларни диалогик нутққа ўргатиш муаммоларини “Икки саҳифали кундалик”ни шакллантириш.

2. Болаларга диалогик нутқни ўргатиш усуллари БББ тенологияларида кўриб чиқиш.

1- топшириқ: Болаларни диалогик нутққа ўргатиш муаммолари.

Кичик гуруҳларга Мактабгача таълим педагогикасининг умумий тавсифини

ёритувчи “Икки саҳифали кундалик”ни шакллантириш

Тингловчилар учун қуйидаги иш қоғози тавсия этилади:

1-sahifa Bolaning ijtimoiy va
shaxs sifatida shakllanishida
dialogning
maqsadi -

2- sahifa Hozirgi zamon talablariga
mos maktabgacha ta'lim
muassasalarida bolaning ijtimoiy va
shaxs sifatida shakllanishi
vazifalari –

2- топшириқ: Болаларга диалогик нутқни ўргатиш усуллари.

Б/Б/Б ЖАДВАЛИ - Биладан/ Билишни хоҳлайман/ Билиб олдим.

	Мавзу саволи	Билдир	Билим	Билишни хоҳлайман
1.	Болаларга диалогик нутқни ўргатиш ҳақида қайси олимларнинг фикрларин биласиз			
2	Болаларга диалогик нутқни ўргатиш жараёнларни бошқариш			
3.	Болаларга диалогик нутқни ўргатиш учун педагог томонидан қилиниши керак бўлган ишлар			
4.	Болаларга диалогик нутқни ўргатиш аҳамияти			
5	Болаларга диалогик нутқни ўргатиш умумий тавсифи			
6	Болаларга диалогик нутқни ўргатиш мазмуни ва моҳияти			

11- амалий машғулот: Монологик нутқини шакллантириш усуллари.4-соат

Режа

1. Монологик нутқини шакллантиришнинг назари асослари.

2. Монологик нутқини шакллантириш усуллари.

Машғулотнинг бориши

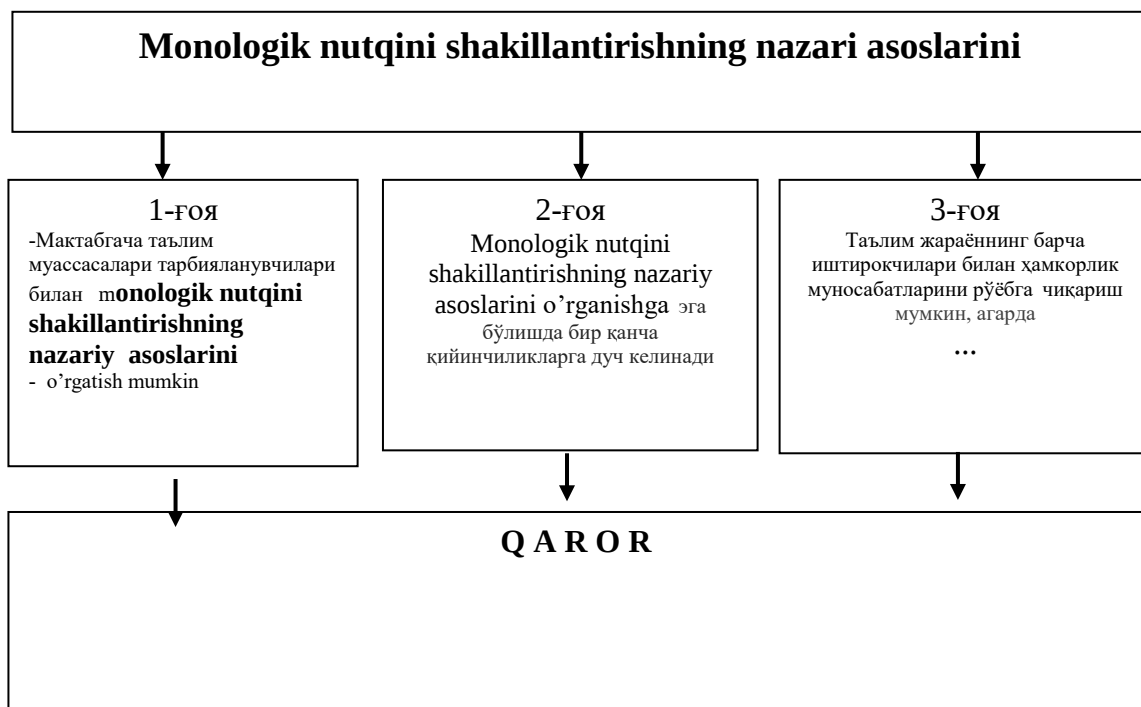
1- топшириқ: Монологик нутқини шакллантиришнинг назари асосларини ”Қарор қабул қилиш технологияси” График органайзери ёрдамида баҳс-мунозара ташкил этиш.

2 топшириқ: Монологик нутқини шакллантириш усуллари.

Машғулотнинг бориши

1-топшириқ. Мактабгача таълим-тарбия жараёнини ташкил этиш мазмуни ”Қарор қабул қилиш технологияси” График органайзери ёрдамида баҳс-мунозара ташкил этиш.

Тингловчиларга қуйидаги иш қоғози тақдим этилади:

2- Топшириқ: Таълимга олд “Тушунчалар тахлили” услубий

Тушунчалар	Мазмуни
Монологик	
Диалогик	
Равон нутқ	
Мазмун	
Нутқ	
Сўз	
Муносабат	
Ривожлантириш	
Гап тузиш	
Боғланишли нутқ	
Маданият	
Педагог	

12- амалий машғулот: Болаларни тўғри талаффузга ўргатиш.

Режа

1. Болаларни тўғри талаффузга ўргатиш мазмунини ФСМУ –технологиясида кўриш.

2. Болаларни тўғри талаффузга ўргатиш моҳиятини.

Машғулотнинг бориши

1- топшириқ: Болаларни тўғри талаффузга ўргатиш мазмунини ФСМУ – технологияси бажаришд

Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзуни сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;ар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки

Ушбу технология мунозарали масалаларни хал этишда ҳамда ўқув жараёнини бахс-мунозарали ўтказишда қўлланилади, чунки бу технология тингловларни ўз фикрини ҳимоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очиқ ҳолда бахслашишга ҳамда шу билан бирга бахслашиш маданиятини ўратади.Тингловчиларга тарқатилган оддий қоғозга ўз фикрларини аниқ ва қисқа тарзда ифода этиб, тасдиқловчи далиллар ёки инкор этувчи фикрларни баён этишга ёрдам беради.

Ф – фикрингизни баён этинг

С – фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг

М – кўрсатган сабабингизни асословчи мисол келтиринг

У – фикрингизни умумлаштиринг

Жадвални тўлдириш

1-гуруҳ

Савол	Болаларни тўғри талаффузга ўргатиш мазмунини
(Ф) Фикрингизни баён этиш	
(С) Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатиш	
(М) Кўрсатган сабабингизни асословчи мисол келтириш	
(У) Фикрингизни умумлаштириш	

2 топшириқ: “БББ” МАШҚИНИ ҚЎЛЛАШ ҚОИДАЛАРИ

Болаларни тўғри талаффузга ўргатиш моҳиятини.

№	Мавзу саволи	Биламан	Билдим	Билишни хоҳлайман
1	Кичик гуруҳда болаларни тўғри талаффузга ўргатиш			
2	Ўрта гуруҳда болаларни тўғри талаффузга ўргатиш			
3	Катта гуруҳда болаларни тўғри талаффузга ўргатиш			
4	Тайёрлов гуруҳида болаларни тўғри талаффузга ўргатиш			

13- амалий машғулот: Болалар луғатига янги сўзларни киритиш.4

соат

Режа:

1. Мактабгача ёшдаги болалар билан луғат ишини олиб бориш вазифасини **Хулосалар** методида кўриш.
2. Луғатни бойитиш ва фаоллаштириш **ВЕН**-диаграммасида кўриб чиқиш.

Машғулотнинг бориши

1- топшириқ: Мактабгача ёшдаги болалар билан луғат ишини олиб бориш вазифасини «ХУЛОСАЛАШ» методидан фойдаланиш.

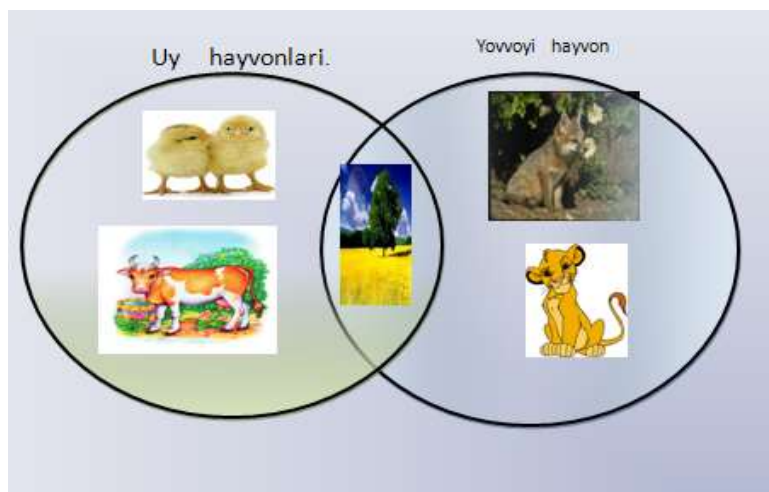
Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айна пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантикий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда тингловчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий васеминар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

- ✓ ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;
- ✓ тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма материалларни тарқатади;
- ✓ ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб,
- ✓ ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма
- ✓ баён қилади;
- ✓ навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар.

Шундан сўнг, ўқитувчи томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва мавзу якунланади.

2- топшириқ: Луғатни бойитиш ва фаоллаштириш ВЕН-диаграммаси методи

14- амалий машғулот: Грамматик кўникмаларни шакллантириш усуллари ва йўллари.

Режа:

1. Мактабгача ёшдаги болаларда нутқнинг грамматик қурилишни шакллантириш мазмунини “ИНСЕРТ” усулидан фойдаланиш.
2. Грамматик кўникмаларни шакллантириш усуллари ва йўллари «Нима учун?» техникасини тайёрлаш.

Машғулотнинг бориши

- 1- топшириқ: Мактабгача ёшдаги болаларда нутқнинг грамматик қурилишни шакллантириш мазмунини “ИНСЕРТ” УСУЛИ

Самарали ўқиш ва фикрлаш учун белгилашнинг интерфаол тизими ҳисобланиб, мустақил ўқиб ўрганишга ёрдам беради. Бунда маъруза мавзулари китоб ва бошқа материаллар олдиндан тингловчига вазифа қилиб берилади. Уни ўқиб чиқиб “В”; “+”; “-”; “?” белгилар орқали ўз фикрини ифодалайди.

(В)- Мен билган нарсани тасдиқлайди.

(+)- Янги маълумот

(-)-Мен билган нарсага зид.

(?)-Мени ўйлантирди. Бу борада менга қўшимча маълумот зарур

“Инсерт” усули жадвали

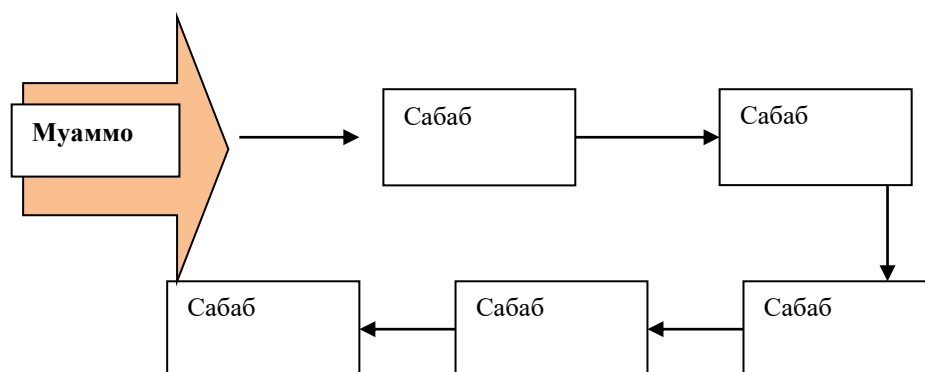
Тушунчалар	В	+	-	?
Мактабгача ёшдаги болаларда нутқнинг грамматик қурилишни шакллантириш аҳамияти				

Мактабгача таълим муассасаларда кичик ёшдаги болаларни нутқнинг грамматик қурилишни шакллантириш мазмунини				
Мактабгача ёшдаги болаларни нутқнинг грамматик қурилиши мазмунини билан таништириш				

2- топшириқ: Грамматик кўникмаларни шакллантириш усуллари ва йўллари

«Нима учун?» техникасининг схемадаги

кўриниши

«Нима учун?» техникаси схемасини тузиш қоидалари

1. Қандай пиктограммадан фойдаланишни ўзингиз ҳал этасиз.
2. Мулоҳазаларнинг схематик кўриниши қандай бўлишини ўзингиз ҳал этасиз.
3. Ҳар бир стрелка фикр йўналишини кўрсатиши лозим.

15-амалий машғулот: Нутқнинг товуш маданиятига доир ишлар

Режа:

1. Нутқнинг товуш маданиятига доир ишларни “Ҳамкорликда ўқитиш технологиялари” да кўриб чиқиш

1- топшириқ: Ҳамкорликда ўқитиш технологиялари

Гуруҳларда ишлаш – бу ўқув топшириғини ҳамкорликда бажариш учун ташкил этилган, ўқув жараёнида кичик гуруҳларда ишлашда (2 тадан – 8 тагача иштирокчи) фаол роль ўйнайдиган иштирокчиларга қаратилган таълимни ташкил этиш шаклидир. Бунда асосийси топшириқ – натижа эмас балки, гуруҳ ичидаги ҳамкорлик жараёнидир.

Гуруҳларда ишлаш қондаси

Шеригингизни диққат билан тингланг.

Гуруҳ ишларида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топшириқларга жавобгарлик билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта мурожаат қилинг.

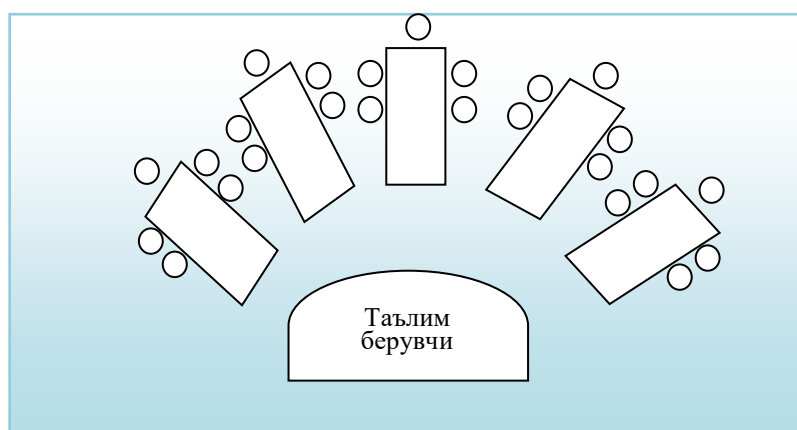
Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гуруҳлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

Аниқ тушунмоғимиз лозим:

- Бошқаларга ўргатиш орқали ўзимиз ўрганамиз!
- Биз битта кемадамиз: ёки биргаликда сузиб чиқамиз, ёки биргаликда чўкиб кетамиз.

Гуруҳларни жойлаштиришнинг энг мақбул чизмаси

16-амалий машғулот: Болаларни тўғри талаффузга ўргатишнинг мазмуни ва моҳият

Режа:

1. Болаларни тўғри талаффузга ўргатишнинг мазмуни ва моҳияти “ТАРМОҚЛАР” методида кўриб чиқиш

1-топшириқ: Болаларни тўғри талаффузга ўргатишнинг мазмуни ва моҳиятини “ТАРМОҚЛАР” МЕТОДИ (КЛАСТЕР)

Фикрларни тармоқлаш қуйидагича ташкил этилади:

1. Ҳаёлга келган ҳар қандай фикр кетма-кет ёзилади.
2. Фикрлар тугамагунча ёзишда давом эттириш керак, фикрлар тугаб қолса, у ҳолда янги фикр келгунча бирон расм чизиб турунг.
3. Иложи борица фикрларнинг кетма-кетлиги ва ўзаро боғлиқлигини кўпайтиришга интилинг.
4. Сўзлар кетма-кетлиги фақат “нима?” деган сўроғига жавоб бериши лозим.

Ушбу метод якка, кичик гуруҳ, жамоа билан ишлашда қўлланиши мумкин. Гуруҳ ҳолатида қўлланилиши гуруҳлар фикрини тўплаш ва уларни бир тизмдаги қурилмага келтириш мумкин.

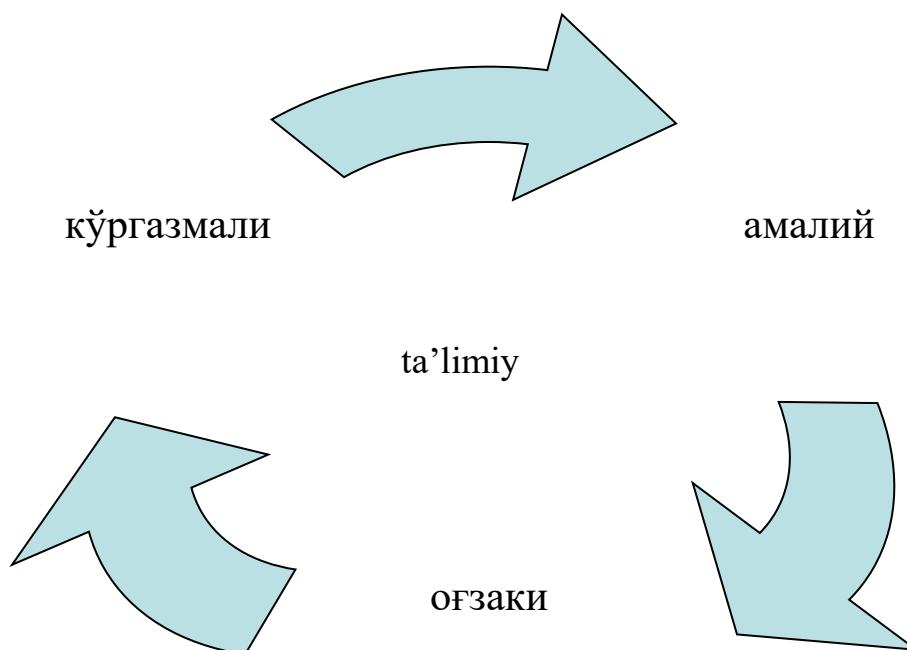
17-амалий машғулот: Луғатни бойитиш учун ёрдам берадиган таълимий ўйинларнинг турлари.

Режа:

1. Луғатни бойитиш учун ёрдам берадиган таълимий ўйинларнинг турлари.
2. Кўргазмали материаллар билан ўйналадиган таълимий ўйинлар.

Машғулотнинг бориши

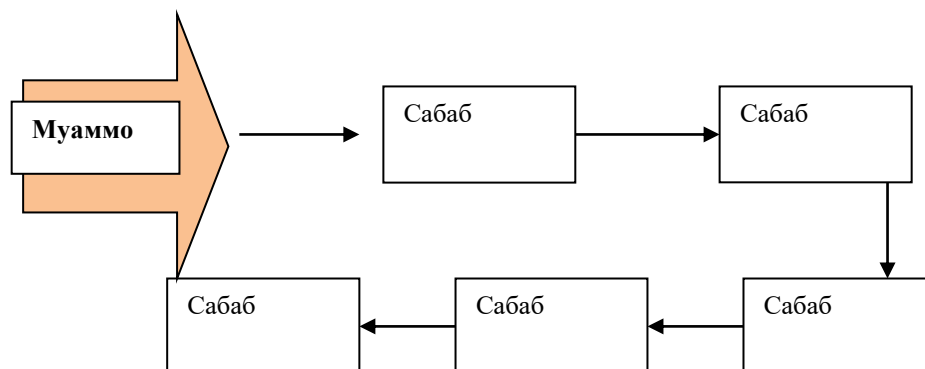
1-топшириқ: Луғатни бойитиш учун ёрдам берадиган таълимий ўйинларнинг турлари.

Болаларни атроф-олам билан таништириш жараёнида кўргазмали (кузатиш, расмларни кўриш, диафильм ва кинофильмларни намоиш қилиш), амалий (ўйин методи, меҳнат, оддий тажрибалар), оғзаки (тарбиячининг ҳикояси, бадиий асарларни ўқиш, суҳбат) методларидан ва хилма-хил иш шакллари: машғулотлар, экскурсиялар, кундалик турмушдаги катталар меҳнатини, байрамларни кузатиш, таълимий ўйинлардан фойдаланилади.

2- топшириқ: Кўргазмали материаллар билан ўйналадиган таълимий ўйинлар.

«Нима учун?» техникасининг схемадаги кўриниши

«Нима учун?» техникаси схемасини тузиш қоидалари

1. Қандай Мультимедиадан фойдаланишни ўзингиз ҳал этасиз.
2. Мулоҳазаларнинг схематик кўриниши қандай бўлишини ўзингиз ҳал этасиз.

3.Хар бир стрелка фикр йўналишини кўрсатиши лозим.

Мустақил иш

Жадвални тўлдилинг. Қайси ўйинлар болаларни меҳр, шафқат ва садоқатга

ўргатади? Номларини ёзинг

6.	
7.	
8.	
9.	
10.	

Хулоса:

Халқ миллий ўйинлари орқали болаларни маънавий, ақлий, жисмоний, эстетик жиҳатдан тарбиялаб бориш жараёнида болаларда ўз Ватанини севиш, унинг бойликлари қадрига етиш, буюк аجدодларимиз меросларини ҳурмат қилиш, миллий куй ва қўшиқлардан завқланиш туйғулари, шунингдек, ўсиб келаётган ёш авлодда чидамлилиқ, сабр-тоқатлилиқ, тезкорлик, илдамлик, ботирлик каби шахсий сифатлар шаклланиб боради.

1 -амалий машғулот: Нутқнинг товуш маданиятини тарбиялаш.

Мактабгача ёшдаги болаларда нутқнинг товуш маданиятини шакллантириш учун қуйидаги вазифаларни ҳал этиш лозим:

- 1) болаларнинг фонематик эшитиши, мазкур суръат ва оҳангни идрок эта олиш қобилиятини аста-секин ривожлантириб бориш;
- 2) артикуляцион аппаратни ривожлантириш;
- 3) иборалар воситасида эркин гапира олиш қобилиятини

шакллантириш;

- 4) муомала шароитига боғлиқ равишда овоз баландлиги ёки пастилигини бошқара олишни тарбиялаш;
- 5) она тилидаги барча товушларни тўғри талаффуз қилишга ўргатиш;
- 6) ҳар бир товуш, шунингдек, сўз ва ибораларни аниқ ва равион талаффуз қилиш;
- 7) сўзларни адабий тил орфографияси қоидаларига мувофиқ талаффуз қилишга ўргатиб бориш;
- 8) нутқнинг маромли суръатини шакллантириш;
- 9) нутқнинг оҳангдор ва ифодали бўлишига эришиш⁸.

Нутқнинг товуш маданиятини шакллантириш болаларнинг боғланишли нутқини ривожлантиришда муҳимдир. Болалар кўпинча с-з, п-ф, п-б, у-ў, х-ҳ, қ-ғ товушларини тўғри талаффуз қила олмайдилар.

2-амалий машғулот: Товушларнинг тўғри талаффузи юзасидан олиб бориладиган ишлар мазмуни.

Мактабгача таълим ёшидаги болаларда нутқ маданиятини ривожлантиришга доир қуйидаги вазифаларни муваффақиятли ҳал этиш лозим:

- 1) товушларни тўғри талаффуз қилишни шакллантириш (болада аввало, нутқни эшитиш шаклланади, кейинроқ талаффузни эгаллайди);
- 2) аниқ талаффузни ҳосил қилиш (сўз ва сўз бирикмаларини дона-дона ва аниқ талаффуз қилиш);
- 3) сўзни талаффуз қилганда урғуни тўғри қўйиш устида ишлаш;
- 4) нутқни орфоэпик жиҳатдан тўғрилиги устида ишлаш;
- 5) нутқ суръатини ривожлантириш;

⁸ Babayeva D.R. Tevarak-atrofni o'rganishda maktabgacha katta yoshdagi bolalarning bog'lanishli nutqini rivojlantirish: Pedagogika fanlari nomzodi. ... diss. – T., 2001. – B 25.

- 6)нутқнинг ифодалилигини шакллантириш;
- 7)нутқий алоқа кўникмаларини шакллантириш;
- 8)нутқий эшитиш кўникмаларини шакллантириш;
- 9)нутқий нафас олишни шакллантириш;
- 10) ўз фикрини эркин ва изчил баён этиш кўникмасини шакллантириш.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг нутқини ривожлантириш хилма-хил фаолият турларида амалга ошади:

3-амалий машғулот: Турли ёш гуруҳларида болаларни бадий адабиёт билан таништириш.

Машғулот: Тасвирий ҳикоя тузишга ўргатиш.

Мавзу: «Куз».

Мақсад: Воқеани, тасвирлашда вақтни тўғри ифодалаш, содда ёйиқ гапларни қўллашга ўргатиш

Вазифалар:

- «Куз» мавзусида луғатни фаоллаштириш.

- Воқеа-ҳодисаларнинг муҳим белгиларини ажратишга, солиштиришга ва умумлаштиришга уларни ифодалаш учун аниқ сўзларни танлашга ўргатиш.
- Боғланишли нутқ–ҳикоя тузиш кўникмаларини шакллантириш.
- Жумлаларни, товушларни аниқ айтиш, овоз оҳангини тўғри қўллаш.

Кутилаётган натижалар:

- Воқеани тасвирлашда содда ёйиқ гапларни қўллашни ўрганадилар.
- Грамматик жиҳатдан тўғри сўзлашга интилади.
- «Куз» мавзусида луғат фаоллашади.
- Воқеа-ҳодисаларнинг муҳим белгиларини ажратишга, солиштиришга ва умумлаштиришга уларни ифодалаш учун аниқ сўзларни танлашга ўрганадилар.
- Жумлаларни, товушларни аниқ айтадилар, овоз оҳангини тўғри қўллай оладилар.

Болалар билимларини кенгайтиришга йўналтирилган, иштирок этишга мўлжалланган интерфаол усуллар:

- Ақлий ҳужум.
- Қисқа ҳикоя.
- Савол- жавоб.
- Тетиклаштирувчи машқлар.

Бориши. Бугун биз куз фасли ҳақида ҳикоя тузамиз. Куз фаслида табиатда қандай ўзгаришлар бўлади. Кузда об-ҳаво турлича бўлади?

а) қуёш нур сочса, осмон мусаффо ва тиниқ бўлса, кузни қандай аташ мумкин? (Олтин куз, эрта куз).

б) агар осмон булутлар билан қопланган бўлиб, совуқ шамол эсса, тез-тез ёмғир ёғса, кузни қандай аташ мумкин? (Кеч куз, совуқ куз, серёмғир куз).

д) кузда дарахтларда қандай ўзгаришлар бўлади? (барглари қизғиш-сарик тусга киради, ерга тўкилади).

с) кузда қушлар қандай яшашади? Қайси қушлар учиб кетишади?

Жисмоний дақиқа.

Тарбиячи болалар жавобларини умумлаштириб, болаларни куз ҳақида ҳикоя тузишга таклиф этади. Ҳикоя тузганингизда кузги об-ҳаво қандайлиги ҳақида гапиринг, Кузда катталар меҳнати ҳақида гапиринг. Ҳикоя тузганингизда ҳозир ишлатилган сўзлардан фойдаланишингиз мумкин (5-6 та болалар ҳикояси тингланади).

Эслатма: Тарбиячи «Куз» мавзусида ўзи ҳикоя намунасини тузиб бериши мумкин.

Иссиқ ёздан сўнг куз фасли келади. Куз фасли кириб келиши билан ҳаво салқинлиги сезилади. Дарахт барглари бирин-кетин қизғиш-сарғиш тусга кира бошлайди. Қалдирғоч, кўк қарға, турна каби қушлар учиб кетишади. Боғларда кузги мевалар пишиб етилади. Пахтазорларда пахталар оппоқ бўлиб очилади. Дала ва боғларда иш қизғин бўлади. Кузги мева, полиз экинлари йиғиб олинади. Тарбиячи машғулоти мақол айтиш билан якунлаши мумкин. Мақол мазмунини болаларга тушунтириб беради.

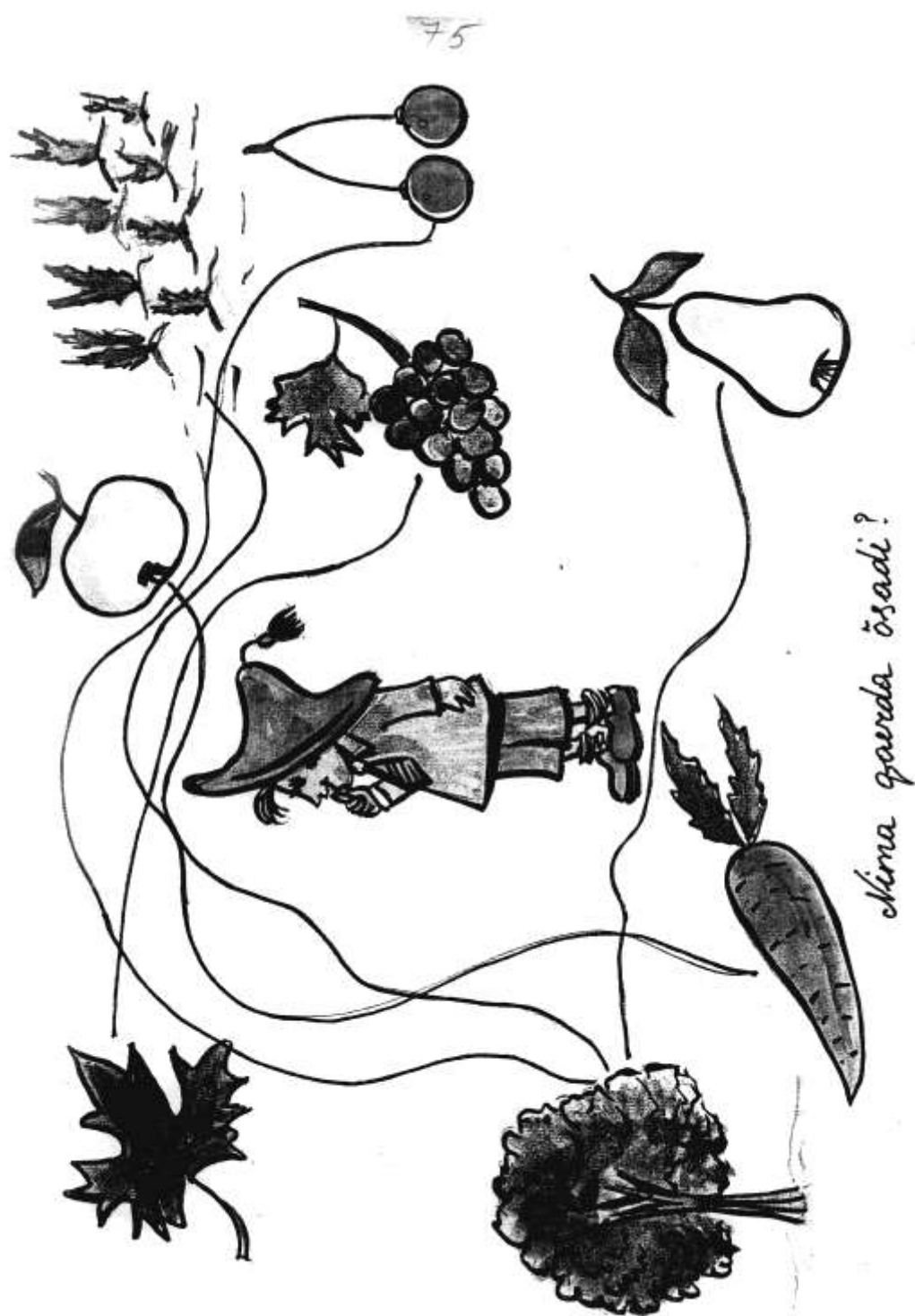
Ер ҳайдасанг куз ҳайда,

Куз ҳайдамасанг юз ҳайда.

Болалар билимини текшириш ва мустаҳкамлаш учун саволлар :

- Куз фаслида табиатда қандай ўзгаришлар бўлади?
- Кузда об-ҳаво қандай бўлади?
- Қандай қушлар учиб кетишади?
- Боғларда қандай мевалар пишади?
- Қандай полиз экинлари пишиб етилади?
- Кимнинг ҳикояси сизга ёқди?

4-амалий машғулоти: Болаларда нутқини ривожлантиришга доир ишларни режалаштириш ва ҳисоботини юритиш.

5-амалий машғулот: Болаларда нутқни ривожлантиришга доир ишларга методик раҳбарлик.

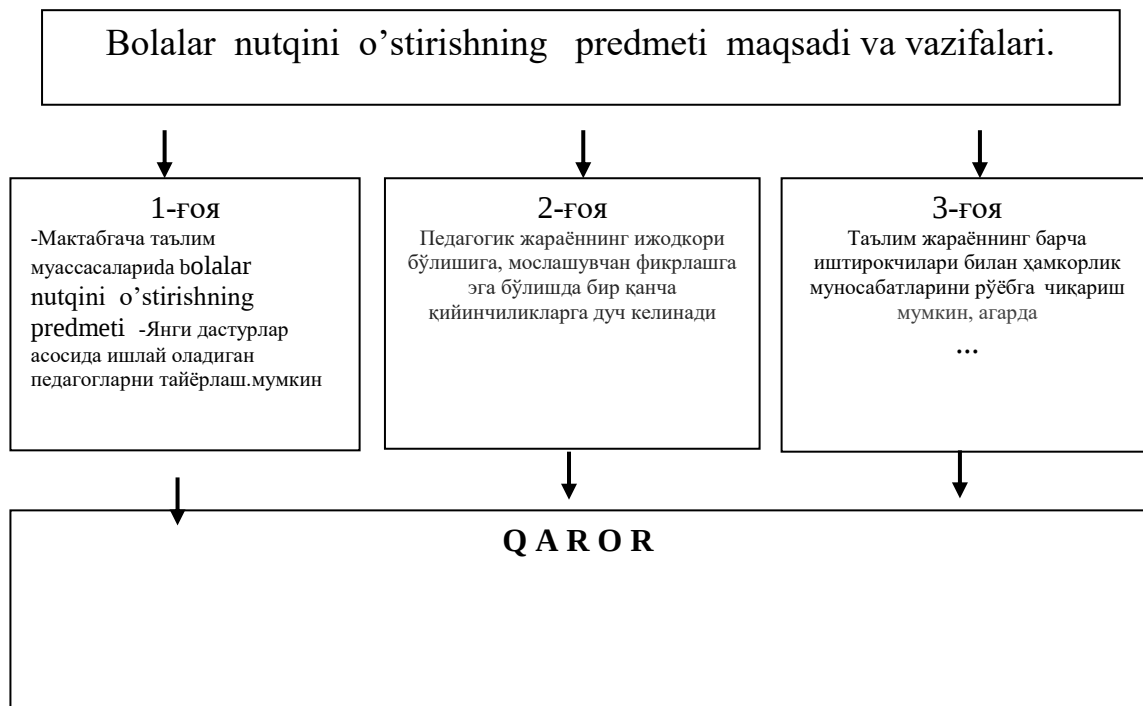
1-

2- Топпириқ: Таълимга олд “Тушунчалар тахлили” услубий

Тушунчалар	Мазмуни
Таълим	
Тарбия	
Муассаса	
Мазмун	
Нутқ	
Лингвистика	
Муносабат	
Ривожлантириш	
Мослашув	
Ижоткор	
Маданият	
Педагог	
Хамкорлик	

6-амалий машғулот: Болалар нутқини ўстиришнинг предмети мақсади ва вазифалари.

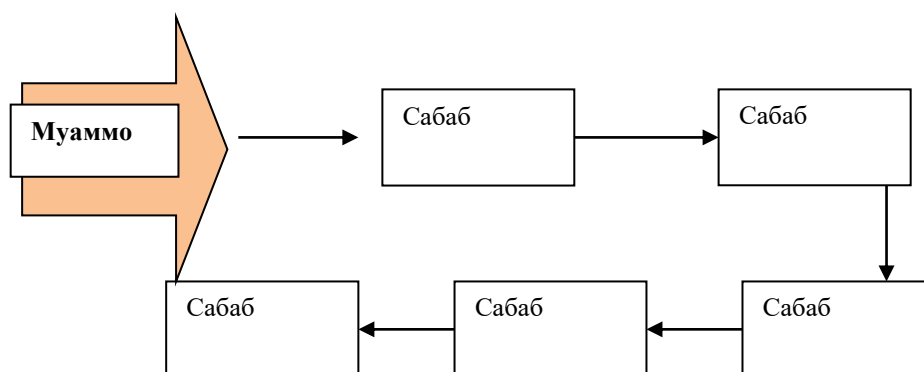
Тингловчиларга қуйидаги иш қоғози тақдим этилади:

7-амалий машғулот: Кичик, ўрта ва катта ёшдаги болалар нутқини ўстиришнинг вазифалари, методлари ва воситалари.

- **топшириқ:** Кўргазмали материаллар билан ўйналадиган таълимий ўйинлар.

«Нима учун?» техникасининг схемадаги кўриниши

«Нима учун?» техникаси схемасини тузиш қоидалари

1. Қандай Мультимедиадан фойдаланишни ўзингиз ҳал этасиз.
2. Мулоҳазаларнинг схематик кўриниши қандай бўлишини ўзингиз ҳал этасиз.
3. Ҳар бир стрелка фикр йўналишини кўрсатиши лозим.

8-амалий машғулот : Болаларни савод ўрганишга тайёрлаш

1- топшириқ: Мавзуга оид “Кичик эссе” ёзиш.

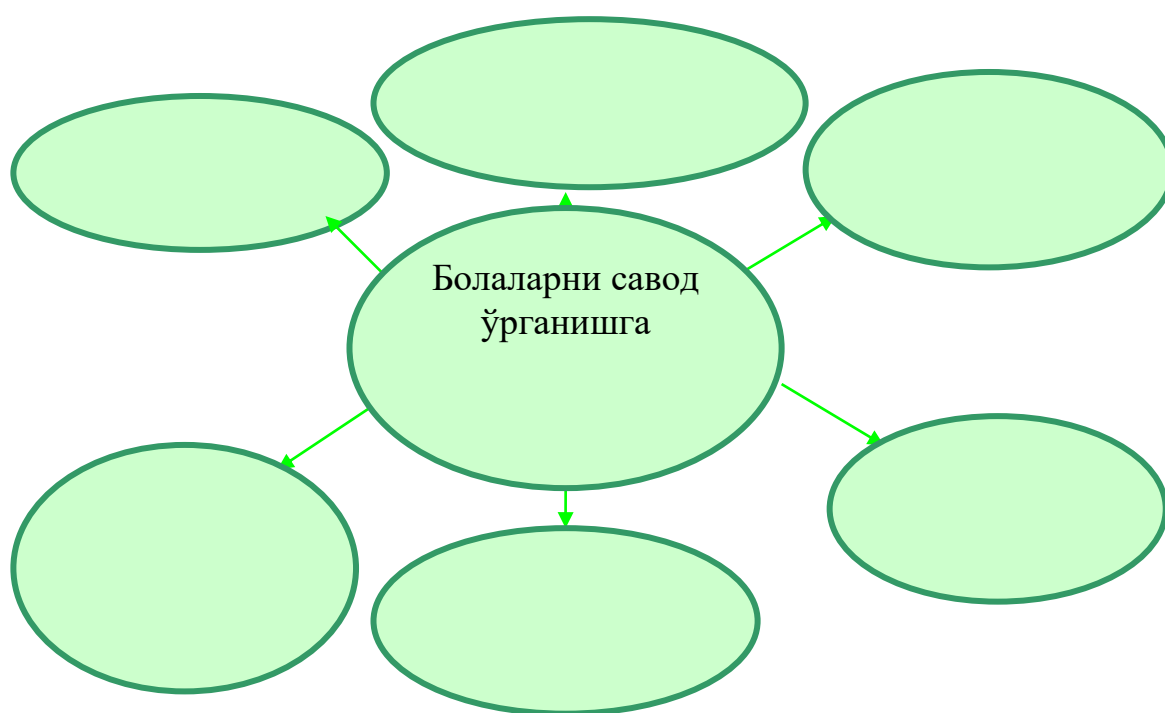
2-

2-топшириқ: Болаларни савод ўрганишга тайёрлашни “Тармоқлаш” методидан фойдаланиш.

“Кичик эссе” учун таклиф этиладиган мавзулар:

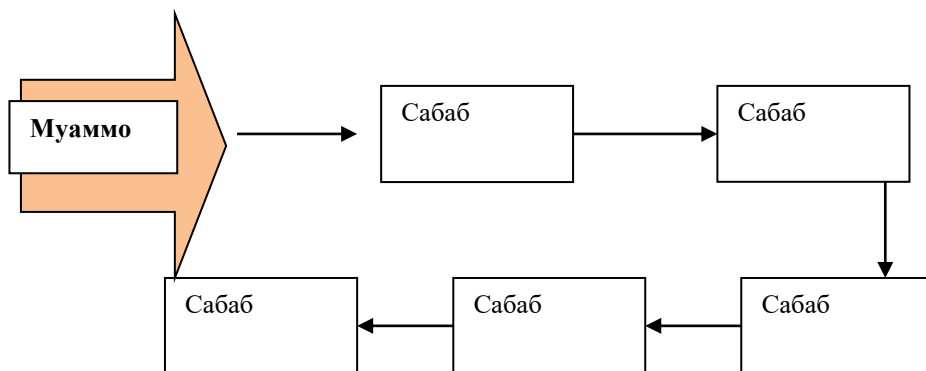
1. Bolalarni savod o'rganishga tayyorlashni baholash.
2. Bolalarni savod o'rganishga tayyorlash usuli.

2-топширик: Болаларни савод ўрганишга тайёрлашни
“Тармоқлаш” методидан фойдаланиш.

12-амалий машғулот : Она тилида нутқ оёстириш методикасини оёқитишнинг ташкилий шаклларини «Нима учун?» техникасинда кўриб чиқиш.

1- топширик: «Нима учун?» техникасининг схемадаги кўриниши

Нима учун?» техникаси схемасини тузиш қоидалари

1. Қандай Мультимедиадан фойдаланишни ўзингиз ҳал этасиз.
2. Мулоҳазаларнинг схематик кўриниши қандай бўлишини ўзингиз ҳал этасиз.
3. Ҳар бир стрелка фикр йўналишини кўрсатиши лозим.

13-амалий машғулот: Болалар нутқни ривожлантиришга доир ишларга методик раҳбарлик қилиш.

Машғулотнинг бориш

1-топширик: Болалар нутқни ривожлантиришга доир ишларга методик раҳбарлик қилиш. “Тармоқлар” методи

14-амалий машғулот : Болаларни мактабга тайёрлашда ота-оналарнинг оёри.

1-топшириқ: Ота-оналар билан ўтказиладиган тренинглар.

1. Сизнингча бола мактабга тайёргарликни оилада оладими?.....

2. Мактабда муваффақиятли ўқиб кетиши учун нима зарур?.....

3. Жисмоний соғлом бўлиши учун нималарга эътибор қаратилиши лозим?.....

4. Шахсан сизнинг болангиз мактабгача таълим муассасасидан сўнг мактаб шароитига мослашиши учун нималарга эътибор қаратар эдингиз?.....

5. Мактабгача таълим муассасалари ва мактаб таълими ўртасидаги фарқларни болангиз онгига сингдира оласизми?....

6. Мактаб ҳаётидаги қонун-қоидаларни билиши ва унга амал қилишига ёрдам бера оласизми?.....

7. Мактабгача таълим муассасаларидан қандай талаб ва истакларингиз бор?

каби саволларга жавоблар олингандан сўнг мунозарани олиб бориш учун ота-оналарга топшириқлар берилади:

- ота-оналарнинг мактаб бўсағасидаги ташвишлари қай даражада эканлигини аниқлаш,

- мактабга болаларни ҳар томонлама тайёрлаш учун ота-оналарни қизиқтирган китобларнинг мавжудлиги,

- болани соғлом муҳитда тенгдошлари билан ўртоқлашишга кўмаклашиши.

- ўқиш ва санашни билиш даражаларини аниқлашга ёрдам бериш.

- болаларни интизомли, тартибли, чидамли ва мустақил фикирлашга ундаш.

Ота-оналар топшириқлар юзасидан ўзаро мунозара қилганларидан сўнг уларнинг фикр ва мулоҳазаларини тинглаш ҳамда мактабгача таълим муассасалари тарбиячилари ва бошланғич таълим ўқитувчиларига болаларни мактаб таълимига тайёрлашда уларни соғломлигига катта эътибор қаратиш,

жисмонан ва ақлан ривожлантириш масъулиятини юклаш, муассасалар билан ҳамкорликда иш олиб бориш вазифаларини бажаришдан иборат.

15-амалий машғулот: Мактабгача таълим муассасаларида мултимедиа технологияларини жорий этиш.

Режа:

1. Мултимедиа технологияларидан фойдаланиш методикасини қўллашда “ИНСЕРТ” усулидан фойдаланиш.
2. Мултимедиа технологияларини татбиқ этишда «Нима учун?» техникасиндан фойдаланиш .

Машғулотнинг бориши

1-топширик: Мултимедиа технологияларидан фойдаланиш методикасини қўллашда “ИНСЕРТ” усулидан фойдаланиш. Самарали ўқиш ва фикрлаш учун белгилашнинг интерфаол тизими ҳисобланиб, мустақил ўқиб ўрганишга ёрдам беради. Бунда маъруза мавзулари китоб ва бошқа материаллар олдиндан тингловчига вазифа қилиб берилади. Уни ўқиб чиқиб “В”; “+”; “-“; “?” белгилар орқали ўз фикрини ифодалайди.

(В)- Мен билган нарсани тасдиқлайди.

(+)- Янги маълумот

(-)-Мен билган нарсага зид.

(?)-Мени ўйлантирди. Бу борада менга қўшимча маълумот зарур.

“Инсерт” усули жадвали

Тушунчалар	В	+	-	?
Болаларни тарбиялашда Мултимедиа технологияларининг аҳамияти				
Мактабгача таълим муассасаларида болаларни Мултимедиа техно логиялари билан таништириш				
Мактабгача таълим муассасаларида Мултимедиа технологияларидан фойдаланиш				

1-топширик: Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси – ўқув фани бўйича «Тушунчалар таҳлили» услубини тўлдирин

ТУШУНЧАЛАР	МАЗМУНИ
Луғат иши	
Грамматика	
Равон нутқ	
Диалогик нутқ	
Монологик	
Нутқ ўстириш жараёни	
Товуш маданияти	
Товушларни тўғри талаффуз этиш	

1-топширик: Шарқ ва ғарб мутафаккирларининг ёш авлодни тарбиялашга оид қарашлари

Педагогиканинг асосий тушунчалари мазмуни

Педагогиканинг асосий тушунчалари		
Тарбия	Таълим	Маълумот
Педагогик ҳодиса булиб, ёш авлодга илмий билимлар системасини, малака ва кўникмаларни махсус метод ва воситалар орқали режали равишда сингдириб бориш ва унинг натижасида ҳар томонлама шаклланган кишини тарбиялашни мақсад қилиб кўяди. Табияга оид асарлари «Донолар доноси», «Шер билан Дуррож», «Икки вафоли ёр», «Бир кабутар», «Арслон ила айиқ», «Ҳотам тойи» каби ҳикоялари, «Тилга ихтиёрсиз-элга эътиборсиз», «Оз-оз ўрганиб доно бўлур», «Билмаганин сўраб ўрганган олим, орланиб сўрамаган ўзига золим».	Ижтимоий зарур билимлар, муайян кўникма ва малака ларни ўқувчиларга сингдириш, уларнинг онгига, хулқиға таъсир этиш, дунёқараши ва билиш фаоллигини ривожлантиришдир. У инсонни меҳнатга, ҳаётга тайёрлашнинг асосий воситаси ҳисобланади. Таълим бериш жараёнида тарбия ва маълумот нинг мақсади амалга оширилади. Таълим икки томонлама жараён - ўқитиш ва ўқишни ўз ичига олади.	Асосий педагогик тушунча бўлиб, унинг ижтимоий ҳаёт воқеаларини объектив акс эттиришдир. Маълумот кишини билишга бўлган талабини таъминлаб, ундаги қобилиятларни маълум даражага кўтаради ва амалий фаолиятга тайёрлайди. Маълумот таълимнинг натижаси бўлиб, у киши томонидан билим, малака ва кўникмаларни мустақил эгалашдир.
Ўқитиш – педагогик фаолият бўлиб, у билим кўникма ва малакаларни болаларга сингдириш, уларнинг билим ва амалий фаолиятига раҳбарлик қилишдир.		
Ўқиш – болаларнинг билим, малака, кўникмаларни эгаллашдаги амалий фаолиятидир. У ўқувчиларнинг ҳар томонлама ривожланишини таъминлайди.		

4-топшириқ: Мактабгача таълим муассасасида нутқини ривожлантиришга доир ишлар тизими Кўргазмали маруза материаллари

Б/Б/Б ЖАДВАЛИ - Биламан/ Билишни хоҳлайман/ Билиб олдим. Мавзу, матн, бўлим бўйича изланувчанликни олиб бориш имконини беради.

Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш коўникмаларини ривожлантиради.

Талабалар:

Жадвални тузиш қоидаси билан танишадилар. Алоҳида, кичик гуруҳларда жадвални расмийлаштирадилар.

4. “Мавзу бо ўйича нималарни биласиз” ва “Нимани билишни хоҳлайсиз” деган саволларга жавоб берадилар. Жадвалнинг 1- ва 2- бўлимларини тўлдирадилар.
5. Ўқитувчи баёнини тинглайдилар, мустақил ўқийдилар.
6. Мус тақил, кичик гуруҳларда жадвалнинг 3 бўлимини тўлдирадилар

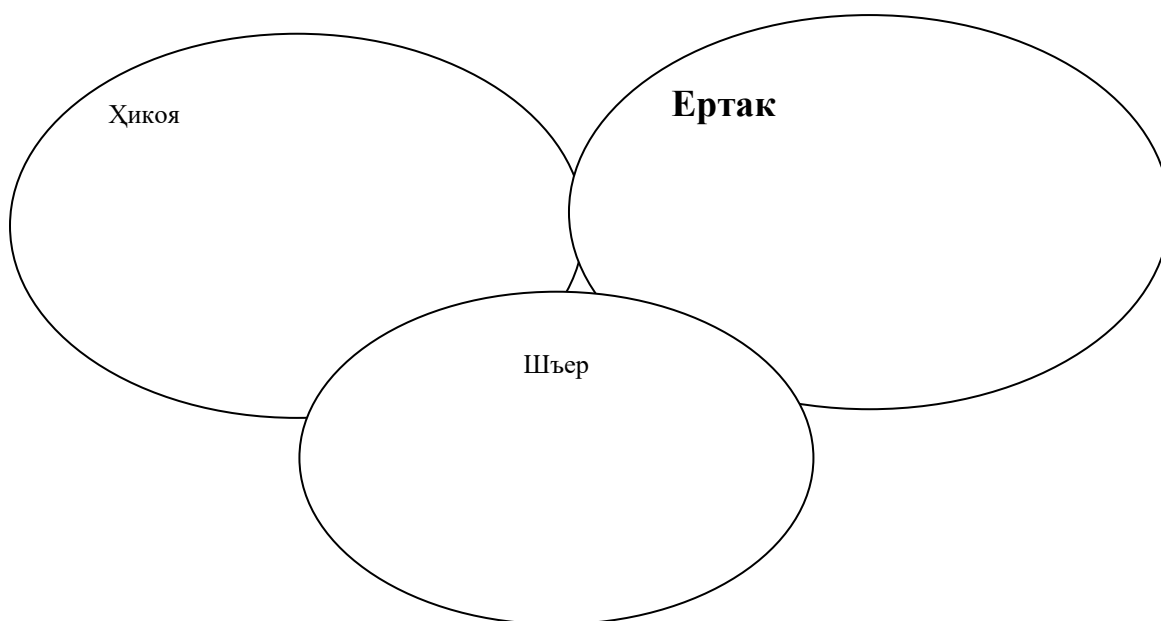
Б./ Б. /Б ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ҚўЛЛАШ ҚОИДАЛАРИ

	Мавзу саволлари	Биламан	Билдим	Билишни хоҳлайман
1.	Маш'улотлар			
2.	Дидактик мақсадлар			
3.	Намунали нутққа эга бўлиш			
4.	Методик тамойиллар			
5.	Тарбиячининг нутқи			
6.	Дастур			
7.	Суҳбат			
8.	Назорат-текширув			
9.	Тайёргарлик суҳбати			
10.	Таълим-тарбия			
11.	Репродуктив			
12.	Диалог			

5-топшириқ: Мактабгача таълим муассасасида болаларни бадий адабиёт билан таништириш методикаси.

ВЕН ДИАГРАММАСИ

Мактабгача таълим муассасасида болаларни бадий адабиёт билан таништириш

**6-топширик: Кичик ёшдаги болалар нутқини оёстиришнинг
вазифалари, методлари ва воситалари**
«Инсерт» усулидан фойдаланиб ишлаш қондаси

1. Маъруза матнини ўқиб, матннинг четига қуйидаги белгиларни қўйиб чиқинг:

В – биламан.

+ - мен учун янги маълумот.

- - мен билган маълумотни инкор қилади.

? – ноаниқ (аниқлаштириш талаб қиладиган) қўшимча маълумот.

2. Олинган натижаларни жадвал шаклида расмийлаштиринг.

Мавзу саволлари	В	-	+	?
1. «Тил» ва «нутқ» тушунчалари				
2. Болаларнинг нутқни ўзлаштириши				
3. Мактабгача ёшдаги болаларда нутқни ривожлантириш				
4. Нутқни ривожлантириш методикаси				
5. Турли ёш гуруҳларда нутқ ўстириш				

**7-топширик: Ўрта ёшдаги болалар нутқини оёстиришнинг
вазифалари, методлари ва воситалари**
ФСМУ технологияси

Ушбу технология мунозарали масалаларни ҳал этишда ҳамда ўқув жараёнини бахс-мунозарали ўтказишда қўлланилади, чунки бу технология талабаларни ўз фикрини ҳимоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очиқ ҳолда бахслашишга ҳамда шу билан бирга бахслашиш маданиятини ўргатади. Тингловчиларга тарқатилган

оддий қоғозга ўз фикрларини аниқ ва қисқа ҳолатда ифода этиб, тасдиқловчи далиллар ёки инкор этувчи фикрларни баён этишга ёрдам беради.

Ф – фикрингизни баён этинг.

С – фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг.

М – кўрсатган сабабингизни исботловчи далил келтиринг.

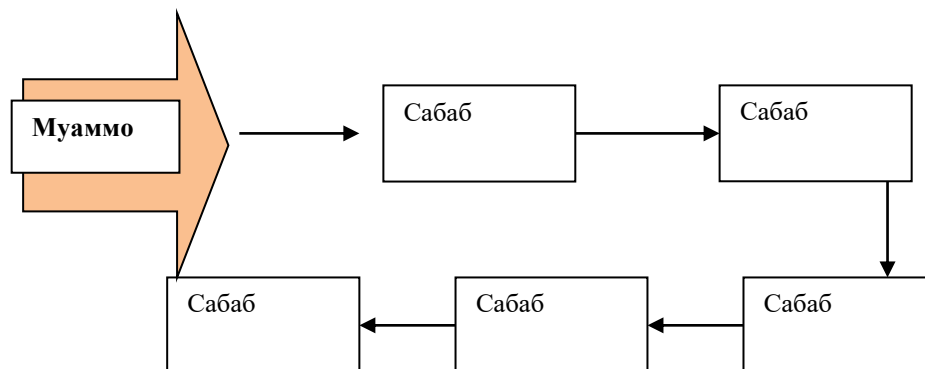
У – фикрингизни умумлаштиринг.

Жадвални тўлдиринг

Савол	Ўрта ёшдаги болалар нутқини оёстиришда нималарни биласиз?
(Ф) Фикрингизни баён этинг	
(С) Фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг	
(М) Кўрсатган сабабингизни исботловчи далил келтиринг	
(У) Фикрингизни умумлаштиринг	

8- топшириқ: Мактабгача катта ёшдаги болалар нутқини оёстиришнинг вазифалари, методлари ва воситалари

1-топшириқ: «Нима учун?» техникасининг схемадаги кўриниши

«Нима учун?» техникаси схемасини тузиш қоидалари

1. Қандай пиктограммадан фойдаланишни ўзингиз ҳал этасиз.
2. Мулоҳазаларнинг схематик кўриниши қандай бўлишини ўзингиз ҳал этасиз.
3. Ҳар бир стрелка фикр йўналишини кўрсатиши лозим.

9- топшириқ: Равон нутқини ривожлантириш

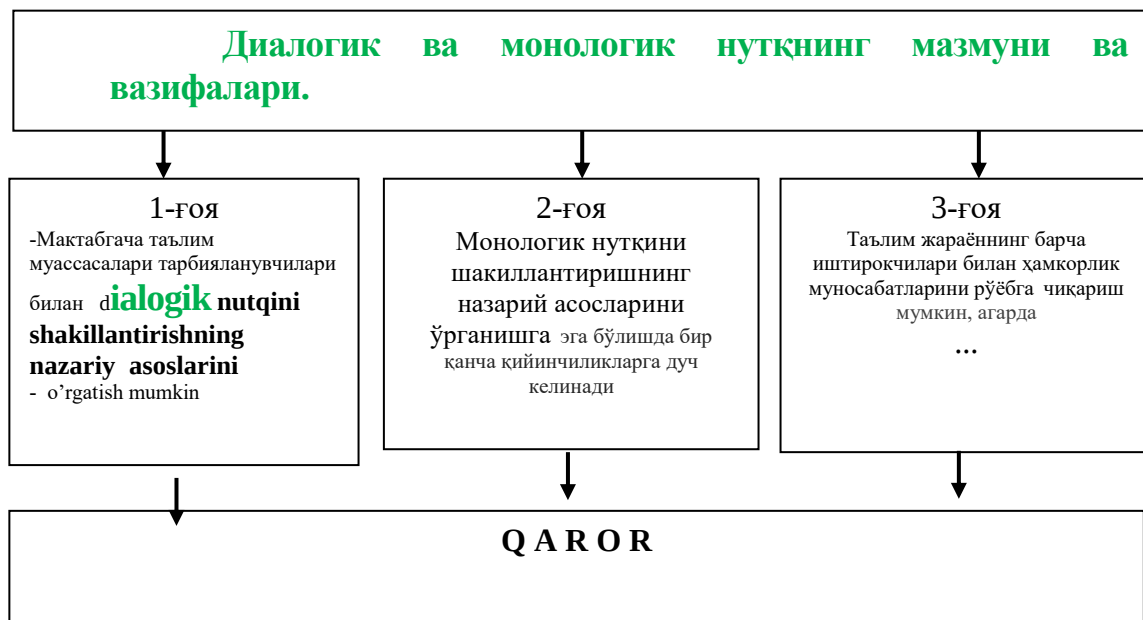
Муносабат: болаларга ёрқин эмоционал муносабатлар, тасвирланган воқеалар ва қаҳрамонларга фаол кўмаклашиш ҳамда улар ҳақида қайғуриш

хосдир. Болалар китоб, шеър ва халқ қўшиқлари билан такроран учрашишга интиладилар. Улар доно фикр, хазил, қофиядош сўзлардан завқланадилар ва уларни эсда сақлаб қолишни ҳамда ўз нуткида қўллашни хоҳлайдилар.

10- топширик: Диалогик ва монологик нутқнинг мазмуни ва вазифалари.

Тингловчиларга қуйидаги иш қоғози тақдим этилади:

Машғулотнинг якуни

Тингловчиларнинг фаолияти умумий тарзда таҳлил қилинади. Имкон қадар ҳар бирининг фаолиятига баҳо берилади. Машғулот якунланади.

Интерфаол («интер»- бу ўзаро, «акт»- ҳаракат қилмоқ)- ўзаро ҳаракат қилмоқ ёки ким биландир суҳбат, мулоқот тартибида бўлишни англатади. Бошқача айтганда, ўқитишнинг интерфаол услубиётлари - билиш ва коммуникатив фаолиятни ташкил қила билишнинг махсус шакли бўлиб, унда таълим олувчилар билиш жараёнига жалб қилинадилар, улар биладиган ва ўйлаётган нарсаларни тушуниш ва фикрлаш имкониятига эга бўладилар. Интерфаол машғулотларда тарбиячининг ўрни қисман тингловчиларнинг фаолиятини дарс мақсадларига йўналтиришга олиб келади. Бу услубларнинг ўзига хослиги шундаки, улар фақат педагог ва тингловчилар биргаликда фаолият кўрсатиши орқали амалга оширилади. Бундай педагогик ҳамкорлик жараёни ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларга:

- педагогларнинг жараёнга бўлган қизиқишларининг доимийлигини таъминлаши;
- мустақил равишда ҳар бир масалага ижодий ёндашган ҳолда кучайтирилиши;
- педагогларнинг ҳамкорликдаги фаолиятини доимий равишда ташкил этишлари киради.

Мана шундай вазифаларни амалга оширишда янги интерфаол ва ноанъанавий педагогик технологиялар жуда қўл келишини тадқиқотчилар томонидан мактабгача таълим муассасаларида ўтказилаётган кўпгина педагогик тажрибаларнинг натижалари тасдиқламоқда.

Бола туғилган кундан бошлаб, уни мактабгача бўлган даврда ҳар томонлама етук, баркамол этиб тарбиялаш қонуниятларини ўрганиш мактабгача таълим педагогикасининг мавзусидир. У мактабгача таълим муассасалари ва оиланинг тарбиявий таъсир кўрсатиши, мактабгача таълим муассасаси ва мактаб ишидаги алоқадорликни, болаларни мактабда ўқишга тайёрлашни таъминлаб, ижтимоий мактабгача тарбия шароитида тарбия ва таълим бериш ишларининг вазифаларини, тамойилларини, мазмунини, методларини, шаклларини

КЕЙСЛАР БАНКИ

КЕЙСЛАР БАНКИ

1-кейс. *“Мактабгача таълим муассасаларининг фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги 528-сон қарорининг мазмуни, мақсадини атрофлича ёритиб беринг.*

Топшириқ: Ушбу қарорнинг қабул қилинишига нима сабаб бўлди?

Муаммо тури	Келиб чиқиш сабаблари	Ҳал этиш йўллари

2-кейс. *“Давлат мактабгача таълим муассасаси тўғрисидаги Низомнинг мақсадини SWOT – таҳлили ёрдамида ёритиб беринг.*

С	Кучли томони	
W	Оғир томони	
О	Имкониятлари	
Т	Хавфлар	

3-кейс. Тушунчалар таҳлили жадвалини тўлдиринг:

тушунчалар	мазмун
Конституция	?
концепция	?
бола	?
ёшлар	?
ҳуқуқ	?
миллий дастур	?

4-кейс. Ўзбекистон Республикасида ҳокимиятлар бўлиниши принципи шунда кўринадикки, мамлакатда қонун чиқарувчи ҳокимият Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан амалга оширилади.

Топшириқ: Ҳозирги кунда қонун чиқарувчи органларнинг давлат механизмида тутган ўрни кўрсатинг.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

Тингловчи мустақил ишни муайян модулни хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланиб тайёрлаши тавсия этилади:

Нутқ ўстириш методикаси – ўқув фани
Нутқ ўстиришнинг психолингвистик ва таълимий асослари
Шарқ ва ғарб мутафаккирлари ёш авлодни ҳар томонлама тарбиялашга оид қарашлари
Мактабгача тарбия муассасасида нутқини ривожлантиришга доир ишлар тизими
Болаларни диалогик нутққа ўргатиш
Равон нутқини ривожлантириш
Болаларни монологик нутққа ўргатиш
Луғат ишининг метод ва усуллари
Мактабгача ёшдаги болалар билан луғат ишини олиб боришнинг назарий асослари
Болалар луғатига янги сўзлар киритиш

Мустақил таълим мавзуси

“Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси – инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг кафолати” маълумотлар базасини шакллантириш.

ГЛОССАРИЙ

Термин	Мазмуни
Конституция	(“сонституион” лотинча сўз бўлиб, “тузиш” дегани) “қоида” ва “низом” маъноларини англатади. Конституцияда жамоат ва давлат тузилиши, давлат ҳокимияти ва бошқарувининг асослари, фуқароларнинг асосий ҳуқуқ ва мажбуриятлари аниқ белгилаб берилади
Инсон ҳуқуқи	инсоннинг давлат билан муносабатдаги ҳуқуқий ҳолатини, унинг иқтисодий, сиёсий ва маданий соҳалардаги имкониятларини тавсифлаш тушунчаси
Конституциявий ҳуқуқ	ҳуқуқнинг етакчи тармоғи, шунингдек, ҳуқуқий фанлар ва ўқув-таълими турларидан бири. Конституция ва конституциявий ҳуқуқнинг фарқи шундан иборатки, конституция биргина қонун ҳисобланса, конституциявий ҳуқуқ жуда кўп ҳуқуқий манбаларни, шунингдек, конституцияни ўз ичига олувчи бутун бир ҳуқуқий тармоқни камраб олади
Яшаш ҳуқуқи	фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 24-моддасида мустаҳкамлаб қўйилган асосий ҳуқуқларидан бири. “Яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг узвий ҳуқуқидир. Инсон ҳаётига суиқасд қилиш энг оғир жиноятдир”
Декларация (Баённома)	қонундан фарқли ўлароқ декларация ҳуқуқ ва эркинликларни эълон қилади, конституция эса фуқаролар учун ҳам, шу давлат ҳудудида яшовчи одамлар учун ҳам мажбурий равишда амал қилишни ўрнатади
Қонун	Давлат халқ хўжалигининг тегишли соҳасига оид меъёрларни белгиловчи, Олий Мажлисда қабул қилинадиган, соҳанинг стратегик ривожланишини ифодаловчи, узоқ муддатга мўлжалланган, такомиллашиб боровчи ҳужжат.
Фармон	Тегишли соҳа ёки муҳим объектга, воқеяликка нисбатан чиқарилган Ўзбекистон Республикаси Президентининг топшириқ ва кўрсатмаларини ифодаловчи меъёрий ҳужжат.
Фармойиш	ижро этиш муддати тезликни, оперативликни талаб этувчи ваколатли идоралар раҳбарлари томонидан чиқариладиган меъёрий ҳужжат.
Буйруқ	Соҳага оид ваколатга эга бўлган ташкилотларнинг турли раҳбарлари томонидан давлат қонуни, ПФ ва ВМ Қарорлари ҳамда юқори ташкилотларнинг турли кўрсатмалар ижросини таъминлаш ҳамда корхона, муассаса, ашкитотлар бошқарувини амалга ошириш учун чиқарилган меъёрий ҳужжат .

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. “Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз” мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимидаги киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. – Т.: “Ўзбекистон”, 2016. – 56 б.

2. Мирзиёев Ш.М. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 48 б.

3. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. –Т.: “Ўзбекистон”. – 2017.– 102б.

4. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.

5. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: “Маънавият”, 2008.–176 б.

Раҳбарий адабиётлар:

1. Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. – Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 1994 йил.
2. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. Асарлар, 4-жилд. – Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 1996 йил.
3. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби. Асарлар, 5-жилд. – Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 1997 йил.
4. И.А. Каримов. «Мустақиллик ва Ватан тараққиёти, халқ эркинлиги ва фаровонлиги – олий мақсадимиз». Т., «Ўзбекистон», 2000.
5. Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим муассасаси тўғрисидаги Низом. Т., 2007 й.
6. И.А.Каримов “Юксак маънавият энгилмас куч”. Т.:Маънавият, 2008й.
7. И.А.Каримов “Ўзбекистон Мустақилликка эришиш оstonасида”. Т.: “Ўзбекистон” нашриёти 2011й.

8. Ш.М. Мирзиёевнинг “2017-2021-йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. Т.: -2016й. 29-декабр.

9. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб ҳалқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017й.

Асосий дарсликлар ва ўқув қўлланмалар:

10. Ф.Р.Қодирова Болалар нутқини ривожлантириш назарияси ва методикаси руҳий омиллари. Т.: “ИСТИҚЛОЛ”, 2006й.

11. Ф.Р.Қодирова Болаларни чет тилга ўргатиш назарияси ва методикаси. Т.: “Сано-стандарт” 2009й.

12. С Қ. Шодийева . “Ўрта гуруҳ болалари нутқини ўстириш“ ўқув қўлланма Т.: “Ўқитувчи” 1993 йил.

13 .Д.Р. Бабайева “Нутқ ўстириш методикаси” Т.: Фан ва технологиялар 2009йил.

14. Д.Р. Бабайева “Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси” ўқув қўлланма ТДПУ 2017йил.

15. Д.Р. Бабайева “Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси” дарслик ТДПУ 2018йил.

Қўшимча адабиётлар:

16. Ф.Р.Қодирова «Нутқ ўстириш методикаси» ЎУМ Т.;2012й. (елестрон)

17. 1. Қ.Шодийева ”Мактабгача ёшдаги болаларни тўғри талаффузга ўргатиш” Т.: - “Ўқитувчи” 1995й.

18. М. Асқарова “Кичик ёшдаги болалар нутқини ўстириш”Т.: -“Ўзбекистон” 2001й.

19.Р.М. Қодирова Мактабгача ёшдаги болаларда диалогик нутқни ривожлантиришнинг руҳий омиллари. -Сариоғоч. 1998й.

20.Выгодский Л.С “Мышление и речь”. М.: «Лабиринт», 1996 г.

21.Алексеева М.М., Яшина В.И. Методика развития речи и обучение родному языку дошкольников. – М.: Академия, 1997г.

22.Алексеева М.М., Яшина В.И. Речевое развитие дошкольников. – М.: Академия, 1998г.

23.Хрестоматия по теории и методике развития речи детей дошкольного возраста. / Сост. М. М. Алексеева, В.И.Яшина. – М., 1999й.

24. А.А. Леонтьев Психология общения., -М.: Смыс, 1997й.

25. Эдитед бй Марй Раффертй “Абриеф ревиеш оф аппроачес то орал лангуаге девелопме нт” УСА 2014

Электрон таълим ресурслари

1. www.tdpu.uz
2. www.pedagog.uz
3. [www.Ziynet.uz](http://www.ziynet.uz)
4. [www.эду.uz](http://www.edu.uz)
5. [www.ИНТРАНЕТ.Пед](http://www.интранет.пед)